

Серія «12-річна школа»
Заснована у 2006 році

Усі уроки «ПРАВОЗНАВСТВО. ПРАКТИЧНИЙ КУРС» 9 клас

Харків
Видавнича група «Основа»
2009

УДК 37.016
ББК 74.266.7
Б59

Рецензенти:

В. І. Кизенко, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, завідувачий лабораторією дидактики
Інституту педагогіки АПН України;
С. Є. Трубачова, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Інституту педагогіки АПН України;
Н. І. Ольхіна, методист кабінету історії
Донецького обласного інституту післядипломної освіти;
С. П. Куриленко, головний спеціаліст
Харцизького міського відділу освіти,
Н. М. Павленко, вчитель історії та правознавства,
вчитель вищої категорії, старший учитель
Донецького ліцею № 12

Бізбіз Т. О.

Б59 Усі уроки «Правознавство. Практичний курс». 9 клас. /
Т. О. Бізбіз, Я. Г. Бондаренко, В. О. Коваль, Л. Г. Чабан,
І. А. Карп'юк. — Х. : Вид. група «Основа», 2009. —
253 [3] с. — (Серія «12-річна школа»).

ISBN 978-611-00-0172-4.

У посібнику представлені усі уроки практичного курсу правознавства для 9 класу за програмою 12-річної школи. Вони розроблені із застосуванням сучасних інноваційних технологій, учнівських проєктів, тренінгів, факультативних занять.

У пригоді учителям також стануть календарне планування курсу й словник юридичних термінів.

Для викладачів, методистів та студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 37.016
ББК 74.266.7

ISBN 978-966-00-0172-4

© Бізбіз Т. О., Бондаренко Я. Г., Коваль В. О.,
Чабан Л. Г., Карп'юк І. А., 2009
© ТОВ «Видавнича група «Основа», 2009

ЗМІСТ

Від авторів	6
-------------------	---

Календарно-тематичне планування «Правознавство (практичний курс)» 9-й клас	8
---	---

Система уроків

Урок 1. Мета, завдання, особливості курсу	21
---	----

Розділ 1. Правила і закони у суспільстві й твоєму житті

Урок 2. Що таке правила та як вони виникають	24
--	----

Урок 3. Що таке закон	27
-----------------------------	----

Урок 4. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність	31
--	----

Урок 5. Правопорушення та юридична відповідальність	36
---	----

Урок 6. Що таке конституція	41
-----------------------------------	----

Урок 7. Тематичне оцінювання з теми «Правила і закони у суспільстві й твоєму житті»	44
--	----

Розділ 2. Ти — людина, значить, маєш права

Урок 8. Що таке права і свободи людини	46
--	----

Урок 9. Що означає бути громадянином держави	54
--	----

Урок 10. Конституційні права і свободи людини і громадянина	59
---	----

Урок 11. Право на освіту в Україні	60
--	----

Урок 12. Як громадяни беруть участь у житті демократичної держави	63
--	----

Урок 13. Тематичне оцінювання з теми «Ти — людина, значить, маєш права»	68
--	----

Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини

Урок 14. Що таке право власності	71
--	----

Урок 15. Цивільно-правові договори	77
--	----

Урок 16. Захист особистих немайнових та майнових прав	81
---	----

Урок 17. Як успадкувати майно	84
-------------------------------------	----

Урок 18. Споживачі та їхні права	89
--	----

Урок 19. Захист прав споживачів	93
---------------------------------------	----

Розділ 4. Закони в житті твоєї сім'ї

Урок 20. Що таке сім'я і шлюб	97
Урок 21. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей	100
Урок 22. Як держава захищає права дітей	101

Розділ 5. Твої права у трудових відносинах

Урок 23. Право на працю в Україні	106
Урок 24. Трудовий договір	113
Урок 25. Як закон регулює працю неповнолітніх	119
Урок 26. Тематичне оцінювання з тем «Закони в житті твоєї сім'ї» та «Твої права у трудових відносинах»	125

Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному
та кримінальному праві

Урок 27. Які правопорушення називають адміністративними	127
Уроки 28–29. Що таке злочин. Ознаки, види та склад злочинів	130
Урок 30. Що таке кримінальна відповідальність і кримінальне покарання	133
Урок 31. Правоохоронні органи в Україні	139
Урок 32. Кримінальний процес та його учасники	145

Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій

Урок 33. Світ юридичних професій	150
Урок 34. Тематичне оцінювання з тем «Кримінальне та адміністративне право» та «Твоя подорож у світ юридичних професій»	152

Додаткові матеріали

Інформаційні учнівські проекти*

Проект 1. Правила і закони у нашому житті	156
Проект 2. Забезпечення соціального захисту бездомних людей в Україні	164
Проект 3. Трудові права неповнолітніх	171
Проект 4. Права споживача: чи вмієте ви ними користуватися	182
Проект 5. Що таке сім'я?»	194

Правові тренінги*

Тренінг 1. Учитель — учень: як уникнути конфліктної ситуації	205
---	-----

Тренінг 2. Як не стати жертвою злочину	210
--	-----

Факультативні заняття*

Заняття 1. Які права мені дійсно потрібні в школі?	214
--	-----

Заняття 2. Що таке правопорушення та юридична відповідальність?	216
--	-----

Заняття 3. Чи завжди особа відповідає за правопорушення?	222
--	-----

Заняття 4. Що таке злочин і кримінальна відповідальність?	229
---	-----

Словник юридичних термінів	236
----------------------------------	-----

Використані джерела

Література	250
------------------	-----

Інтернет-ресурси з правової тематики	251
--	-----

* Розробки уроків, помічені у Змісті *, написані І. А. Карп'юк.

ВІД АВТОРІВ

Головною метою сучасного загальноосвітнього закладу в Україні є виховання свідомого громадянина своєї держави; соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, людини з високою правовою культурою. Виходячи з цього, головними цілями курсу «Правознавство (практичний курс)» для 9 класу 12-річної школи є:

- формування правових знань та вмінь;
- формування таких компетентностей, як вміння працювати з нормативно-правовими актами, свідомо оцінка правової ситуації в країні, правосвідомість та правова культура тощо;
- розвиток творчих здібностей, практичного та конструктивного мислення учнів;
- підготовка учнів до свідомої активної участі у суспільному житті своєї держави;
- виховання в учнів особистих рис громадянина України;
- формування особистості, що усвідомлює свою роль у житті Європи та світу;
- виховання учнів на основі загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії;
- професійна орієнтація учнів тощо.

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України автори посібника «Правознавство (практичний курс). 9 клас» подають один із варіантів організації навчальної діяльності учнів та вчителів.

Новий предмет «Правознавство (практичний курс)» для 9 класу 12-річної школи розрахований на 34 години.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроків. Як правило, структура таких знань складається з п'яти елементів:

1. Мотивація.
2. Оголошення і представлення теми та очікуваних навчальних результатів.
3. Надання необхідної інформації.
4. Інтерактивні вправи (центральна частина заняття).
5. Підсумки та оцінювання результатів уроку.

Інтерактивна частина складає приблизно 60 % всього заняття. Завдяки цьому учні отримують можливість самостійно працювати (у тому числі з правовими та іншими джерелами) і набувати навичок співробітництва одне з одним, уміння аналізувати сучасну ситуацію. Окрім інтерактивних методів, на уроках «Практичного права» застосовуються комп'ютерні навчальні технології, особливо під час роботи з правовими документами.

Під час вивчення тем, що пов'язані з правовою ситуацією в країні, доцільно організувати дебати та дискусії, запропонувати учням написати твори-роздуми з приводу тих чи інших питань правового життя нашої держави.

Проте вчителів не слід забувати про таку специфіку правознавства, як необхідність надавати точні формулювання. У зв'язку з цим більше уваги слід приділяти роботі з правовими поняттями й правовими документами.

Автори посібника «Правознавство (практичний курс). 9 клас» бажають успіху у вивченні нового шкільного предмета.

КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ КУРСУ «ПРАВООЗНАВСТВО. ПРАКТИЧНИЙ КУРС». 9 КЛАС

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
1	Мета, завдання, особливості курсу	Правила, курс «Правознавство. Практичний курс»	Учні розповідають про мету, завдання, особливості курсу. Пояснюють, як працювати на уроках курсу. Висловлюють власні очікування щодо вивчення курсу	
Розділ 1. Правила і закони у суспільстві й твоєму житті				
2	Що таке правила та як вони виникають	Правило. Право	Пояснюють, що таке правила, розповідають, як і чому у суспільстві виникають правила. Наводять приклади різноманітних правил та сфер суспільного життя, де вони діють. Висловлюють власне ставлення до правил співжиття людей та їх дотримання	
3	Що таке закон	Право, норми права, види правових норм галузі права, правові відносини	Розгортають поняття «право». Пояснюють, що таке галузь права та норма права. Наводять приклади правових норм та розрізняють їх види. Характеризують правові відносини та наводять приклади правових ситуацій. Висловлюють власну оцінку ролі права в житті людей	За вибором вчителя
4	Правомірна поведінка	Нормативно-правовий акт, закон. Підзаконний акт	Називають ознаки закону та описують процедуру прийняття закону. Розрізняють закон і підзаконний акт. Аналізують ситуацію, що регулюється підзаконним актом, пояснюючи його застосування. Висловлюють судження щодо необхідності й важливості дотримання приписів законів	За вибором вчителя

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
5	Правопорушення та юридична відповідальність	Правомірна поведінка, неправомірна поведінка, порушення, юридична відповідальність, необхідність, необхідна самооборона, крайня необхідність	Пояснюють, що таке правопорушення, описують його ознаки, розрізняють види правопорушень, наводять приклади правопорушень. Аналізують поведінку людей з точки зору її правомірності	Цивільний кодекс, Кодекс законів про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю, Кримінальний кодекс
6.	Що таке конституція	Конституція, органи законодавчої, виконавчої та судової влади	Пояснюють, що таке конституція, характеризують Конституцію України як Основний Закон держави, розгортають зміст її окремих положень. Називають органи законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні, описують їх повноваження. Висловлюють судження та обґрунтовують значення конституції	Конституція України
7	Тематичне оцінювання з теми «Правила і заклади і законів у суспільстві й твоєму житті»	Правило, право, норми права, галузі права, закон конституція, правопорушення, юридична відповідальність	Знають та розгортають поняття теми, аналізують правові ситуації, висловлюють власну думку щодо необхідності дотримання закону та норм права	
Розділ 2. Ти — людина, значить, маєш права				
8	Що таке права і свободи людини	Права та свободи, особисті (цивільні) права,	Розгортають поняття «права і свободи людини», описують види прав і свобод людини і наводять приклади	Загальна Декларація прав людини,

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
		політичні права, соціальної права, економічні права, культурні права, дитина	Називають міжнародні документи з прав людини і прав дитини. Пояснюють, чому права дитини виділені в окрему категорію прав. Аналізують зміст окремих статей Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини. Пояснюють, які органи й організації покликані захищати права і свободи людини. Аналізують правові ситуації, використовуючи окремі положення міжнародних документів з прав людини. Висловлюють власні судження про значення захисту прав людини і громадянина в Україні	Конвенція прав дитини
9	Що означає бути громадянином держави	Громадянство, особа громадянин, особа без громадянства, іноземець, правовий статус, правовий статус громадянина, правовий статус іноземців та осіб без громадянства, підстави набуття	Розгортають поняття «громадянство» і розрізняють статус громадянина, іноземця, особи без громадянства. Називають підстави набуття й припинення громадянства України. Розв'язують правові ситуації щодо набуття громадянства дітьми. Оцінюють важливість та правове значення юридичного зв'язку особи та держави	Закон України «Про громадянство»

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
10	Конституційні права і свободи людини і громадянина	Права та свободи, конституційні права та свободи, обов'язки, Конституційні обов'язки, людина, особа, громадянин	Називає основні права і свободи людини та громадянина. Коментує окремі статті II розділу Конституції України, пояснюючи юридичний зміст окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина. Описує конституційні обов'язки громадян України. Аналізує правові ситуації щодо дотримання чи порушення основних прав та свобод людини і громадянина. Оцінює необхідність реалізації громадянним конституційних прав і свобод і виконання обов'язків	Конституція України
11	Право на освіту в Україні	Право на освіту, середня освіта, навчально-виховний процес, учасники навчально-виховного процесу	Пояснюють юридичний зміст права на освіту в Україні та висловлюють судження щодо його важливості для людини. Наводять приклади навчальних закладів, в яких можна здобути середню освіту, і розповідають про їх відмінності. Називають учасників навчально-виховного процесу та описують, використовуючи положення нормативних актів, їхні окремі права та обов'язки. Моделює та розв'язує правові ситуації, пов'язані з правами та обов'язками учасників навчально-виховного процесу. Висловлюють власні оцінки взаємовідносин і поведінки учасників навчально-виховного процесу в життєвих ситуаціях	Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту»

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
12	Як громадяни беруть участь у житті демократичної держави	Демократія, безпосередня демократія, представницька демократія, самоврядування, територіальна громада, громадське об'єднання, громадська організація	Пояснюють поняття «демократія» і розповідають про форми участі громадян у житті демократичної держави. Розтлумачують поняття самоврядування, оцінюють важливість участі громадян у вирішенні загальнодержавних питань та питань місцевого значення. Наводять приклади дитячих і громадських організацій в Україні і розповідають про їх діяльність. Досліджують демократичні процеси у житті навчального закладу, функціонування органів учнівського самоврядування, моделюють демократичні процедури прийняття колективних рішень. Формулюють власну позицію щодо громадянської активності особи	Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»
13	Тематичне оцінювання з теми «Ти — людина, значить, маєш права»	Людина, особа, громадянин, права людини, конституційні права та обов'язки	Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини	Конституція України, Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини
14	Що таке право власності	Власність, право власності, державна форма власності, колективна форма власності, форма власності,		Конституція України, Закон України «Про власність»

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
		приватна форма власності, право володіння майном, право користування майном, право розпорядження майном	Розповідають, як дитина стає власником і як вона може розпорядитися належним їй майном. Аналізують правові ситуації на підставі окремих положень цивільного законодавства. Оцінюють важливість для людини бути власником	
15	Цивільно-правові договори	Цивільно-правові відносини, договір, цивільно-правова угода, договір позики, фізична особа, договір найму (аренди), договір купівлі-продажу, договір дарування	Пояснюють, що таке договір, називають види цивільно-правових договорів, наводять приклади. Розповідають, хто і як укладає договори. Аналізують зразок типового договору щодо його предмета, сторін та змісту. Моделюють процедуру укладання договору та розв'язують ситуації, що можуть виникнути під час укладання договорів неповнолітніми особами. Висловлюють власне ставлення щодо важливості дотримання умов цивільно-правових договорів	Конституція України, Цивільний кодекс
16	Захист особистих немайнових та майнових прав	Майнові відносини, особисті немайнові відносини, особисті немайнові права, майнові права	Розрізняють особисті немайнові і майнові права та наводять приклади. Називають підстави цивільно-правової відповідальності. Складають за зразком позовну заяву і моделюють процедуру захисту цивільних прав у суді. Аналізують правові ситуації щодо цивільної відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб. Висловлюють оцінки вчинків і поведінки неповнолітніх, пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю	Конституція України, Цивільний кодекс

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
17	Як успадкувати майно	Спадок, спадкодавець, спадкоємець, заповіт, спадкування за законом	Пояснюють, хто такі спадкодавець і спадкоємець, що таке заповіт, і називають умови його чинності. Описують порядок спадкування за законом, розповідають про порядок отримання спадщини. Аналізують правові ситуації, що регулюються нормами спадкового права	Цивільний кодекс
18	Споживачі та їхні права	Споживач, продавець, виконавці, виробники	Розповідають, хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці. Називають нормативні акти, коментують положення, що закріплюють права споживачів. Наводять приклади порушення прав споживача із власного життя чи життя членів родини. Моделюють ситуації придбання товару, замовлення послуг чи робіт	Конституція України, Цивільний кодекс, Закон України «Про захист прав споживачів»
19	Захист прав споживачів	Споживач, претензія, скарга, компенсація, термін придатності	Описують порядок дій споживача щодо захисту порушених прав, складають за зразком скаргу (претензію) щодо порушених прав споживача. Пропонують варіанти розв'язання ситуацій порушення прав споживачів	
Розділ 4. Закони в житті твоєї сім'ї (3 години)				
20	Що таке сім'я і шлюб	Сім'я, сімейні відносини, шлюб, особисті немайнові обов'язки подружжя	Розгортають поняття «сім'я» і «шлюб», обґрунтовують важливість права людини на створення сім'ї. Пояснюють, використовуючи положення статей Сімейного кодексу України, умови укладання шлюбу, зокрема порядок укладання шлюбу неповнолітньою особою. Називають окремі особисті немайнові права та обов'язки подружжя і характеризують їх на конкретних прикладах	Конституція України, Сімейний кодекс

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
			Аналізують правові ситуації і пропонують шляхи їх розв'язання на підставі норм сімейного права. Висловлюють власні думки щодо створення сім'ї	
21	Взаємні права та обов'язки батьків і дітей	Батьки, діти, взаємні обов'язки батьків та дітей	Пояснюють, чому права та обов'язки батьків і дітей є взаємними, наводять приклади окремих прав батьків і дітей. Описують обов'язок матері, батька утримувати дитину та обов'язок повнолітніх дітей утримувати батьків. Моделюють та розв'язують правові ситуації, пов'язані з правами та обов'язками батьків і дітей. Висловлюють власне ставлення до взаємних прав і обов'язків батьків і дітей	Конституція України, Сімейний кодекс, Конвенція прав дитини
22	Як держава захищає права дитини в сім'ї	Сім'я, дитина, права дитини, усиновлення, опіка, піклування, усиновлювачі	Називають державні органи та установи, що опікуються правами дитини. Оцінюють ситуації порушення прав дитини в сім'ї. Розповідають про підстави і процедуру позбавлення батьківських прав. Розрізняють усиновлення та опіку і піклування. Моделюють та розв'язують правові ситуації. Висловлюють судження щодо важливості і значення виховання дитини в сім'ї	Конституція України, Сімейний кодекс, Закон України «Про охорону дитинства», Конвенція прав дитини
Розділ 5. Твої права у трудових відносинах				
23	Право на працю в Україні	Право на працю, трудові відносини, робітники, роботодавець,	Пояснюють, використовуючи положення Конституції України, юридичний зміст права на працю і наводять приклади відносин, що регулюються нормами трудового права	Конституція України, Кодекс законів про працю,

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
		служба зайнятості, резюме, співбесіда, підприємницька діяльність	Називають основні причини безробіття в Україні, описують шляхи пошуку роботи та оцінюють їх ефективність. Складають за зразком резюме для працевлаштування. Пояснюють, що таке підприємницька діяльність та наводять приклади її основних організаційно-правових форм, моделюють процедуру реєстрації підприємницької діяльності. Формулюють власну позицію щодо важливості права людини на працю	Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про підприємництво»
24	Трудовий договір	Трудовий договір, колективний договір, робітник, роботодавець, співбесіда, укладання та розірвання трудового договору, права та обов'язки робітника та роботодавця, робочий час, зарплатня	Пояснюють що таке трудовий договір, називають його сторони. Розповідають про процедуру співбесіди щодо працевлаштування і порядок прийому на роботу. Називають основні права та обов'язки роботодавця та працівника. Описують порядок розірвання трудового договору. Складають за зразком заяву про прийом на роботу, заяву про звільнення з роботи за власним бажанням. Пропонують шляхи розв'язання правових ситуацій, пов'язаних із працевлаштуванням	Конституція України, Кодекс законів про працю
25	Як законодавство регулює працю неповнолітніх	Неповнолітні, робочий час, зарплатня на платня	Описують, використовуючи положення трудового законодавства, права неповнолітніх у трудових відносинах. Характеризують особливості робочого часу та часу відпочинку неповнолітніх	Конституція України, Кодекс законів про працю

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
26	Тематичне оцінювання з тем «Законони в житті твоєї сім'ї» і «Твої права у трудових і відносинах»	Поняття, пов'язані з цивільним, сімейним та трудовим правом	<p>Досліджують стан дитячої праці в Україні. Пропонують шляхи розв'язання правових ситуацій, пов'язаних із пошуком роботи і працевлаштуванням неповнолітніх. Оцінюють проблеми пошуку роботи та працевлаштування неповнолітніх</p> <p>За допомогою вчителя готують проекти, самостійно захищають проекти перед класом. Опановують уміння збирати матеріал на задану тему і представити його перед аудиторією, працювати індивідуально та в групах</p>	Конституція України, Цивільний кодекс, Закон України «Про власність», Закон України «Про підприємство», Закон «Про захист прав споживачів», Сімейний кодекс, Конвенція прав дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Кодекс законів про працю, Закон України «Про зайнятість населення»

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві				
27	Які правопорушення називають адміністративними	Правопорушення, адміністративне правопорушення, адміністративне право, адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, заходи адміністративного впливу	Називають відносини, врегульовані адміністративним і кримінальним правом. Розрізняють адміністративний проступок і злочин, наводять приклади. Називають органи, що розглядають справи про адміністративні проступки. Описують адміністративні стягнення, що застосовуються до неповнолітніх. Аналізують і розв'язують правові ситуації щодо адміністративних правопорушень неповнолітніх. Висловлюють власне ставлення до найпоширеніших адміністративних правопорушень неповнолітніх	Кодекс законів про адміністративні правопорушення
28–29	Що таке злочин. Ознаки, види та склад злочинів	Кримінальне правопорушення, злочин, ознаки та види злочину, склад злочину	Характеризують ознаки злочину, описують елементи складу злочину, називають види злочинів, наводять приклади. Аналізують правові ситуації і пропонують шляхи їх розв'язання, використовуючи окремі статті Кримінального кодексу України. Моделюють варіанти поведінки в ситуаціях загрози статі жертвою злочину. Оцінюють наслідки злочину для конкретної особи, оточуючих і суспільства в цілому	Кримінальний кодекс
30	Що таке кримінальна відповідальність і кримінальне покарання	Кримінальна відповідальність, підстави притягнення до кримінальної відповідальності,	Розтлумачують поняття «кримінальна відповідальність» і називають її підстави, пояснюють, що таке покарання. Називають види покарань, які застосовуються щодо неповнолітньої особи, яка скоїла злочин, розповідають про особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх	Конституція України, Кримінальний кодекс

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
		кримінальне покарання, види покарань	Оцінюють причини підліткової злочинності в Україні. Висловлюють власне ставлення до злочинів	
31	Правоохоронні органи в Україні	Правоохоронні органи, міліція, завдання міліції, права та обов'язки міліції	Пояснюють, які органи держави називають правоохоронними і наводять приклади. Описують основні завдання, права та обов'язки міліції. Складають за зразком заяву до відділку міліції. Характеризують права неповнолітніх осіб при затриманні, арешті, допиті. Моделюють і розв'язують правові ситуації. Формулюють власну позицію щодо поведінки в ситуації взаємодії із правоохоронними органами	Конституція України, Кодекс законів про адміністративні правопорушення, Закон України «Про міліцію»
32	Кримінальний процес та його учасники	Кримінальна справа, етапи кримінальної справи, підозрюваний, обвинувачуваний, підсудний, потерпілий, свідок, прокурор, захисник, презумпція невинуватості, процедура судового розгляду, право на захист у суді	Називають основні етапи розгляду кримінальної справи. Характеризують учасників кримінального процесу. Розповідають про права та обов'язки потерпілого і підсудного. Розтлумачують принцип презумпції невинуватості та оцінюють його значення. Пояснюють процедуру судового розгляду кримінальної справи. Висловлюють власну оцінку важливості права людини на захист у суді	Конституція України, Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс

№ та дата	Тема	Основні поняття	Очікувані вміння	Нормативно-правова база
Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій				
33	Світ юридичних професій	Юрист, юридичні професії, юридичні навчальні заклади, слідчий, прокурор, адвокат, суддя, нотаріус	<p>Описують окремі юридичні професії.</p> <p>Характеризують основні повноваження слідчого, прокурора та представників інших юридичних професій.</p> <p>Описують основні вимоги до осіб, які бажають працювати за юридичним фахом.</p> <p>Називають навчальні заклади, що надають юридичну освіту.</p> <p>Аналізують і розв'язують ситуації, в яких особа звертається по юридичну допомогу.</p> <p>Висловлюють судження щодо причин популярності юридичних професій у світі</p>	
34	Тематичне оцінювання з тем «Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві» та «Твоя подорож у світ юридичних професій»	Поняття, які вивчалися протягом року	<p>Знання, вміння та навички, засвоєні протягом року.</p> <p>Мають уявлення про основні положення практичного права, характеризують, аналізують, моделюють, розв'язують правові ситуації, висловлюють своєму думку з приводу цих ситуацій</p>	

Система уроків

УРОК 1

Тема. Мета, завдання, особливості курсу

Мета: ознайомити учнів з метою та завданнями курсу «Правознавство. Практичний курс»; дати уявлення про особливості предмета; пояснити, як працювати на уроках практичного права; сформувати навичку самоаналізу та рефлексії щодо власних очікувань результатів упродовж вивчення даної дисципліни; виховувати в учнів повагу до демократичних і національних цінностей, які визначають громадянську самосвідомість і навчають правомірної поведінки особистості.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма уроку: мультимедійний урок.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Незалежна Україна нараховує 18 років. Вона є невід'ємною частиною європейської політики, економіки, культури, освіти. А що ви знаєте про роль України на світовій та європейській аренах?

III. Вивчення нового матеріала

Учитель. Із уроків біології, географії, історії, математики ви вже дізналися, що все у Всесвіті, у природі, навіть в окремій державі підпорядковується певним законам та існує за своїми правилами. Закони бувають різні. Є закони Божі, закони природи. Та кож за певними законами живе держава. Важко жити в суспільстві й працювати на його благо в хаосі, безладі, керуючись лише правилом «Що хочу, те й роблю». І тому люди з давніх-давен почали впорядковувати своє життя. Давайте згадаємо історію та наведемо приклади та факти, що свідчать про споконвічне прагнення людей розробити універсальні закони життя.

«Історичний калейдоскоп»

Форма роботи — «Відкритий мікрофон». Учні виступають з короткими повідомленнями історичних фактів.

1. XI століття. Київська Русь. Період князювання великого, могутнього Ярослава Мудрого. Ним було складено одну з найперших юридичних пам'яток Київської Русі — «Руську Правду». Сьогодні відомо 106 списків, які відображають історію права власності, види договорів, покарань, що існували на той час у Київській Русі.
2. У 1588 р. на землях України починає діяти Литовський статут, який на той час захищав інтереси польсько-литовської шляхти, що панувала на території України.
3. Значне місце в правовій культурі України посідає магдебурзьке право, яке встановлювало порядок виборів і функцій органів міського самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, спадкоємництва, визначало покарання за різні види злочинів. Застосування магдебурзького права було припинено на території України 1786 року, окрім Києва, де воно зберігалось аж до 1835 р.
4. У 1710 р. відомий український гетьман Пилип Орлик склав першу демократичну Конституцію «Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького», де встановлювався державний суверенітет і визначалися кордони Української держави.

Евристична бесіда

1. Чому людина має знати закони?
2. Де містяться закони держави: в яких документах? Назвіть основні з них.
3. Як ви розумієте поняття «демократична держава», «правова держава»?
4. За яких умов нашу країну можна перетворити саме на таку державу?

Розповідь вчителя про мету, завдання, систему роботи учнів під час вивчення навчального курсу «Правознавство (практичний курс)». Ознайомлення з програмовими вимогами до предметних компетенцій. (Супроводжується електронною презентацією, на слайдах якої є короткий матеріал для конспектування учнями.)

Завдання

Поміркуйте і визначте, чи є правовідносинами:

- а) користування житлом;

- б) купівля речей;
 - в) проїзд у транспорті;
 - г) відвідування школи;
 - д) трудова діяльність;
 - е) заощадження в банку.
- Відповідь спробуйте пояснити.

IV. Рефлексія

Бесіда з учнями

1. Чи зрозумілі вам основні ідеї нового навчального курсу?
2. Чи відповідають вони вашій уяві про те, яким повинне бути навчання правових знань у школі?
3. Як на вашу думку, чи потрібно взагалі в школі вивчати юридичні знання? Чому це так важливо? Доведіть свою позицію, наводячи приклади з життя, з власного досвіду, з інформаційних джерел, які вам відомі.

V. Підбиття підсумків уроку

У ч и т е л ь. Основою духовного, соціального, економічного і культурного розвитку суспільства і держави є освіта. Метою освіти завжди був і залишається всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей.

Сьогодні освіта є важливим фактором залучення людини до державотворення, до вирішення актуальних суспільних проблем. Тому важливою зараз стає саме правова освіта. Підростаюче покоління повинне знати й поважати закони свого суспільства й світової спільноти.

Особливо важливе значення на сьогодні має практична освіта, яка не тільки пропонує знання, але й надає можливість застосувати їх на практиці, створюючи ситуацію реального життя. Великий князь Київської Русі Володимир Мономах радив: «А коли добре щось умієте, то не забувайте, а чого не вмієте — того учітеся...». Тож будемо вчитися права, пам'ятаючи, що воно є важливим регулятором життя і поведінки людини. Будемо на наших уроках здобувати юридичні знання та соціальний досвід, який стане в пригоді вам під час розв'язання конкретних життєвих проблем.

VI. Домашнє завдання

Повторити знання з історії виникнення держав, актуалізувати знання щодо законів людського співжиття.

Розділ 1.

ПРАВИЛА І ЗАКОНИ У СУСПІЛЬСТВІ І ТВОЄМУ ЖИТТІ

УРОК 2

Тема. Що таке правила та як вони виникають

Мета: пояснити учням, що таке правила, ознайомити їх із процесом виникнення правил у суспільстві: на різноманітних прикладах з практичного життя довести, як ці правила діють; формувати правильне ставлення учнів до правил співжиття людей та необхідності їх дотримання.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: Декларація прав людини, мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Значним прогресом у розвитку світового суспільства в ХХ ст. стало розуміння цінності людської особистості, її гідності, честі. Це сприяло усвідомленню необхідності забезпечити хоча б мінімальні гарантії існування та вільного розвитку індивідуума. Практичним вираженням цього є прагнення всієї світової спільноти визначити загальнолюдський мінімум прав і свобод, який був би забезпечений кожній людині й в кожній країні. Перед вами важливий міжнародний документ — Декларація прав людини. Відкрийте її та прочитайте першу статтю.

Робота з документом

Учні вголос читають і коментують статті Декларації прав людини.

Запитання

1. Як ви розумієте вислів, що «Всі люди народжуються вільними та рівними у своїх правах»?
2. А чи завжди так було? Свою відповідь доведіть прикладами з історії людства.

Учитель. Коли ми згадуємо про випадки порушень прав людини в минулому чи сьогодні, ми говоримо, перш за все, про неви-

сокий рівень правової культури людей, а саме — про негативне ставлення людини до права. У минулому такі порушення траплялися набагато частіше, бо не було ще власне понять «право», «правило», «закон». Про те, як виникли ці поняття, як сучасна людина дійшла розуміння і необхідності в них, ми дізнаємось на сьогоднішньому уроці.

Запитання і завдання

1. Що вивчає предмет «Практичне право»?
2. Чому необхідно знати свої права та обов'язки?
3. Наведіть приклади з життя, де вам їх необхідно застосовувати.

III. Вивчення нового матеріалу

«Подорож у часі» (за електронною презентацією)

Клас поділяється на групи: «спостерігачі» та «експерти». На слайдах представлено «картинки з життя» людей певної епохи. «Спостерігачі» коментують побачене. Висловлюють своє враження, свою думку. «Експерти» дають відповіді на запитання, доповнюють висловлювання «спостерігачів», роблять висновок про правильність суджень.

Слайд 1. Доісторичні часи. Життя первісної людини

- За якими правилами жили первісні люди, якими законами користувалися? (Учні розповідають, використовуючи знання, отримані під час вивчення курсу історії)

Слайд 2. Перші в історії держави

1. Чому люди об'єдналися?
2. Що стало причиною появи перших держав?
3. Чи потрібні були тут правила? Які? Наведіть приклади.

Слайд 3. Феодалний лад. Капіталізм

1. Як змінюються правила життя людей в ці часи?
2. Що впливає на формування правил, норм, законів?

Слайд 4. Сучасне суспільство

1. Порівняйте сучасні правила та норми суспільного життя.
2. Які спільні та відмінні ознаки ви знаходите в сучасному світі?

Учитель. Люди протягом свого існування завжди прагнули організувати, упорядкувати, врегулювати своє життя. Тому вони постійно вигадували якісь правила, бо без них порядку не має. Так уявляла собі первісна людина, так мислить сьогодні наш сучасник.

Яку б сферу нашої життєдіяльності ви не взяли, завжди там існують якісь правила. Вони бувають досить прості й зручні для виконання, а інколи — складні, незрозумілі, тому їх важко виконати. Кожна людина обирає для себе: чи діяти за правилами, чи їх порушувати. Але, співіснуючи між людей, жоден із нас не може відмовитися навіть від найбільш простих правил. Назвіть їх. *(Відповіді учнів)* А які ще правила ви знаєте? Де вони використовуються?

Словарно-тематична робота

Учні визначають сутність понять, записують їх у зошити, наводять приклади.

Правило — це вираження за певних умов дозволу чи вимоги здійснити або утриматися від здійснення якогось вчинку (мається на увазі певна діяльність чи бездіяльність). Такі правила називають відповідно дозволами чи вимогами (наказами). Це так звані прості правила. З низки простих правил складаються більш складні та структуровані. Правила вивчаються в будь-якій сфері наукового знання. Існує спеціальна наука, яка вивчає самі правила, — деонтична логіка (нормативна логіка).

Доберіть синоніми до слова «правило»: закон, початок, норма, принцип, положення, статут, постанова, звичай, традиція.

Дидактична гра «Однокорінні слова»

Учням пропонується навести приклади однокорінних слів до слова «право» і виявити спільний корінь. Мета — вийти на слово «правило».

Практична робота

Форма роботи — «Акваріум».

Учні центрального кола обговорюють правила для нової, щойно вигаданої гри. Учні зовнішнього кола спостерігають, потім коментують та аналізують побачене.

Учитель. Зараз ви на власному прикладі переконалися, як важко розробити правила, але ще важче їх дотримуватися, особливо коли йдеться про правила життя й співжиття людей в суспільстві.

Робота з документом

Прочитати статті Декларації прав людини. Знайти, що є в них спільного із загальнолюдськими правилами і нормами.

IV. Рефлексія

Бесіда

1. Як ви зрозуміли, що таке «правило»?
2. Чому в суспільстві виникають правила? Навіщо вони потрібні?
3. Як в історичному просторі та часі змінювалися правила життя людини?
4. Чи важко розробляти «власні» правила? На що при цьому необхідно звертати увагу?
5. Як вважаєте, чи можна жити в суспільстві та не виконувати правила проживання в ньому? Чому? Аргументуйте свою точку зору.

Учитель. Дотримання правил — це одна з важливіших рис людини. Саме вона надає їй можливість відчувати все цінне та позитивне, що є у світі. Вона формує правову поведінку людини. Зараз важко уявити, що у світі раптом зникнуть всі правила та норми, закони та звичаї. Тому сподіваюсь, що у майбутньому вам, теперішнім учням, доведеться будувати справжню правову державу, в якій ви почуватиметесь не безправними «гвинтиками» чи внутрішніми емігрантами, а повноправними й активними громадянами. Це процес поступовий, нелегкий, бо саме так відбувалося осмислення усього дійсно цінного та величного в духовному поступі людства.

На наших заняттях ми поступово формуємо особисту правову культуру.

V. Домашнє завдання

1. Вивчити нові поняття, вміти застосовувати їх при аналізі життєвих та історичних ситуацій.
2. Написати мініатюру «Мої правила життя».

УРОК 3

Тема. Що таке закон

Мета: пояснити учням, що таке право, галузь права та норма права, познайомити їх із процесом виникнення права у суспільстві: на прикладах з життя показати, як ці правила діють; формувати правильне ставлення учнів до правил співжиття людей та необхідності їх дотримання; наводити приклади правових норм та розрізняти їх види, характеризувати правові відносини та наводити приклади правових ситуацій.

Тип уроку: комбінований.

Форма уроку: урок з використанням інтерактивних технологій.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Актуалізація опорних знань

1. Що таке правило?
2. Навіщо в житті потрібні правила?
3. Які правила найбільш важливі? Чому?

Перевірка письмового домашнього завдання

Учні презентують власні мініатюри.

III. Вивчення нового матеріалу

Виконати завдання за варіантами.

1-й варіант

Учитель. Розрізняють правила (норми) моральні, релігійні, правові, політичні, етичні, традиційні. Визначте, яких правил стосуються наведені норми:

- а) поведься так, як би ти хотів, щоб поводитись з тобою;
- б) заходячи до хати, привітайся з господарями;
- в) в Україні на Різдво відвідують хрещених батьків;
- г) в транспорті поступайтесь місцем інвалідам;
- д) переходити дорогу необхідно тільки у визначеному для цього місті;
- е) перевищення швидкості під час автомобільного руху карається штрафом.

2-й варіант

«Правовий диктант» (необхідно з'ясувати, які з наведених ситуацій є юридичною, а які моральною нормою):

- а) викладач підійшла до учня, який сидів, і почала з ним розмовляти. Учень, продовжуючи сидіти, охоче відповідав на запитання;
- б) учень кинув недопалок на підлогу в коридорі школи;
- в) учень запізнився на заняття на 30 хвилин без поважної причини;

- г) учень не привітався з викладачем;
- д) учениця 10 класу не поступилася місцем у трамваї похилому чоловікові;
- е) учень виготовив ніж з набірною ручкою;
- ж) група учнів після відбою бешкетувала в гуртожитку.

Відповіді: норми права: б, в, е, ж; норми моралі: а, г, д.

«Мозковий штурм»

Обговорити в парах і зробити висновок про те, які з наведених у попередньому завданні, є...

- а) обов'язковими;
- б) найбільш важливими;
- в) загальнообов'язковими;
- г) необхідними;
- д) у разі порушення тягнуть за собою відповідальність.

Висновок

Правові норми — це загальнообов'язкові, найбільш важливі та необхідні норми соціальної поведінки.

Сукупність взаємопов'язаних загальнообов'язкових норм поведінки, що встановлюються гарантуються та охороняються державою з метою регулювання відносин у суспільстві, називається правом.

Запитання

- На якій ще відмінності права акцентується увага в цьому визначенні?

Робота в зошитах

Записати визначення понять.

Правила, які регулюють відносини між людьми у певній сфері життя (у сім'ї, під час навчання, на роботі), називаються *галузями права*.

Сімейні відносини регулює сімейне право; відносини на роботі — трудове; права та обов'язки — конституційне; діяльність державних органів — адміністративне; питання, пов'язані зі злочинами, — кримінальне.

Конкретні загальнообов'язкові правила — це *норми права*.

Колективна робота

У вигляді дерева відобразити взаємозв'язок між правилами (звичаями, мораллю, правом тощо), правовими галузями і нормами права.

У ч и т е л ь. Відносини між людьми, що регулюються цими нормами та законами, називаються *правовідносинами*. Життєві відносини між людьми та створеними ними організаціями мають різні сторони та форми зовнішнього вияву, включають в себе різноманітні елементи суспільних відносин — не лише правових, а й моральних, релігійних, політичних, культурних, міжнаціональних та ін. Не всі суспільні відносини охоплюються правовим регулюванням. Правового характеру набувають лише ті суспільні відносини, що є актами поведінки, які мають соціальну цінність. В юриспруденції правовими відносинами вважають лише ті, що пов'язані між собою юридичними правами та обов'язками та охороняються державою. Люди повинні підкорятися правовим приписам норм права. Порушення цих норм тягне за собою владний державний примус з метою добитися від суб'єкта права такої суспільної поведінки, яка відповідає загальноновизнаним правовим нормам. Учасники правових відносин в юридичній літературі називаються *суб'єктами правовідносин*.

Правовідносини включають також об'єкт правовідносин та юридичний факт.

Суб'єкти правовідносин — це окремі люди, підприємства, установи, організації і вся держава в цілому, які відповідно до норм права виступають носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Суб'єктами правовідносин можуть бути особи правоздатні (тобто носії прав та обов'язків) та дієздатні (тобто здатні своїми діями реалізувати свої права та виконувати свої обов'язки). Суб'єктами правовідносин не можуть бути малолітні діти та психічно хворі особи, не здатні до правильної оцінки наслідків власних дій, а також організації, що припинили існування.

Об'єкти правових відносин — це конкретні речі та види власності, з приводу володіння якими суб'єкти вступають у правові відносини між собою.

Юридичний факт права — це передбачені законом обставини, з настанням яких виникають, припиняються або змінюються правові відносини. Такі життєві обставини поділяють на дві групи — дії, що залежать від волі суб'єктів правовідносин, та події, що не залежать від їхньої волі (стихійні явища, народження та природна смерть людини, досягнення нею повноліття тощо). Законність передбачає поділ дій людей на правомірні (тобто такі, що відповідають правовим приписам) та неправомірні (правопорушення). Юридичні факти формулюють гіпотези правових норм. Вони мають досить велике значення для правового регулювання суспільних відносин у повсякденному житті.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. До яких норм належать такі ситуації:
 - а) перехід вулиці у недозволеному місті;
 - б) кожен громадянин повинен сплачувати податки;
 - в) любити ближнього свого;
 - г) поступатися дорослим місцем у транспорті;
 - д) носити брудне взуття?
2. До яких галузей права належать такі правові норми:
 - а) розірвання шлюбу;
 - б) працевлаштування;
 - в) порушення правил громадського порядку;
 - г) вживання спиртних напоїв;
 - д) невиконання батьками обов'язків щодо своїх дітей?

V. Домашнє завдання

Підібрати по 2–3 приклади правовідносин.

УРОК 4

Тема. Правомірна поведінка. Правопорушення та юридична відповідальність

Мета: дати уявлення про поняття «закон», ознаки закону та процедуру прийняття закону; формувати вміння розрізняти ознаки закону, описувати процедуру прийняття законів, розрізняти закон і підзаконний акт; аналізувати ситуацію, що регулюється підзаконним актом, пояснюючи його; виховувати повагу до дотримання законів.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: з елементами ігрових технологій.

Обладнання: персональні комп'ютери з підключенням до Інтернету.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація базових знань

Фронтальне опитування

1. Що таке право?

2. Що таке галузь права? Наведіть приклади.
3. Що таке норма права? Як ви можете довести правильність своєї відповіді.
4. Наведіть приклади правових норм, класифікуйте їх за видами.
5. Охарактеризуйте правові відносини та наведіть приклади правових ситуацій.
6. Як ви оцінюєте роль права в житті людей?

Дидактична гра «Вгадай галузь»

Клас розподіляється на групи. Кожна група наводить приклад правовідносин. Завдання інших груп відгадати, до якої галузі вони належать.

III. Викладання нового матеріалу

Учитель. Обов'язковість та однаковість правових норм досягається дією закону (*лат. lex*) як усталеного зв'язку між діями і вчинками людей та їх наслідками. Саме закон, за словами Ж.-Ж. Руссо, є необхідною умовою громадянської асоціації та співжиття. Адже право не лише гарантує рівну міру свободи, справедливості, але й накладає на людей зобов'язання, виконання яких є необхідним для забезпечення прав інших, що досягається дією закону. У процесі законодавства право набуває статусу закону (позитивується), тобто йому надається форма загальності й визначеності. Тому закон не просто взаємопов'язаний із правом, а є необхідною загальнообов'язковою формою його об'єктивації, вираження і дії в суспільному житті.

Закон, на відміну від права, формується людьми свідомо й цілеспрямовано. А тому він не може не відображати корисливих інтересів законодавця. Закон може бути знаряддям реалізації права, а може й суперечити праву, бути повністю або частково формою офіційного визнання, нормативної конкретизації і захисту як права, так і неправових вимог, дозволів чи заборон. Ось чому в політиці розрізняють закони правові та неправові, авторитарні, які є тільки законодавчо оформленим свавіллям. Стає зрозумілим, чому прийняття законів є предметом гострої політичної боротьби, безпосередньо пов'язаної зі змаганнями різних корпоративних сил за державну владу, за участь в її здійсненні. Але за будь-яких обставин дієвість та ефективність прийнятих законів як сили дотримання встановленого порядку й справедливості буде залежати від того, наскільки вони адекватні праву. Як правове явище закон виступає тільки у формі об'єктивно зумовлених властивостей права. Тільки

за таких обставин закон стає правовим законом, тобто правом, що одержало офіційну форму визнання, конкретизації й захисту.

Правовий закон — адекватне вираження права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й конкретності.

Щоб загальнообов'язковість і гарантованість була реальною, а норми зрозумілими для всіх, вони повинні бути записані перш за все в офіційних нормативно-правових актах (документах), які містять правові норми і приймаються органами законодавчої влади. Такі документи називаються законами.

Набуття законом такого статусу є складним процесом. Він передбачає не лише врахування об'єктивних властивостей і вимог права, що є першою і необхідною умовою, а й залежить від багатьох інших об'єктивних і суб'єктивних соціальних, економічних, політичних чинників. Невідповідність закону праву може бути спричинена особливостями суспільно-політичного ладу, що не визнає право, а також неправовою позицією законодавця або низькою правовою, законодавчою культурою тощо.

Для уникнення появи законів, що порушують право, людство виробило й утвердило систему спеціальних інститутів, процедур і правил як законотворчої діяльності, так і контролю за відповідністю закону праву. Йдеться про систему протизаконодавства у відносинах між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади, загальносудовий, конституційно-судовий, прокурорський контроль за правовою якістю закону.

Закон не має іншої сутності, крім сутності права. Загальнообов'язковою силою володіє тільки правовий закон. Інакше слід було б визнати, що нічого власне правового не існує, що за допомогою сили можна допустити будь-яке свавілля.

Утвердження принципу верховенства права передбачає законодавче визнання, закріплення і захист усіх юридично значущих аспектів свободи людини як духовної особистості, як вільного, незалежного й автономного суб'єкта в усіх сферах суспільного життя.

Відповідні сучасні вимоги щодо цього втілені в Конституції України (1996), в якій проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, що головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію

або не сповідувати жодної. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, які не посягають на права і свободи інших людей. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Суттєвим щодо конституційно-правового закріплення моральної, релігійної та загалом духовної свободи й автономії особи є положення Конституції про захист державою гідності особи; про право кожної людини на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; про гарантування таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; про особисту і сімейну таємницю тощо. Таке правове визначення, закріплення і захист свободи особи у відповідних сферах суспільного життя є необхідною умовою нормального буття і функціонування не лише неправових соціальних норм і регуляторів (моралі, релігії, етики, естетики тощо), але й самого права у загальній системі соціальних норм і соціальної регуляції суспільства.

Евристична бесіда

1. Згадайте, чим норми права відрізняються від інших правил.
2. Для чого призначені закони?
3. Чому вони посідають важливе місце в нашому житті і в житті держави?

Завдання для роботи в групах

Обговоріть у групах і вкажіть 3–5 критеріїв того, яким повинен бути закон.

Практична робота

Учитель. У нашій державі закони приймає Верховна рада. Закони можуть прийматися на референдумі. Спочатку вноситься проект закону, потім він обговорюється в декількох читаннях і приймається. Для прийняття Конституції (Основного Закону) та конституційних законів необхідно, щоб за них проголосували дві третини від загального складу Верховної Ради, звичайні закони приймаються простою більшістю голосів.

Завдання

1. Підрахуйте, скільки голосів потрібно для прийняття закону, якщо загальний склад Верховної Ради 450 народних депутатів.
2. Хто приймає рішення:
 - а) про перелік випускних екзаменів;
 - б) про розташування місць паркування автомобілів у вашому місті;
 - в) про розмір пенсій та мінімальної заробітної плати;
 - г) про розмір плати у громадському транспорті;
 - д) про розмір комунальних платежів?

Учитель. Таким чином ми бачимо, що Верховна Рада не вирішує всіх проблем суспільного життя. Президент, Кабінет Міністрів, міністерства, ради всіх рівнів приймають рішення в межах своєї компетенції або своєї галузі і видають нормативні акти, які мають назву підзаконних. Закон має вищу юридичну силу, з чого випливає, що підзаконні акти не повинні підміняти їх чи суперечити їм. Вони є підзаконними тому, що приймаються на основі законів, відповідно до законів та на їх виконання.

Дидактична гра

Учням за допомогою жестів (наприклад, підняття та опускання рук) пропонується визначити, які з перелічених вчителем нормативних актів є законами, а які — підзаконними.

Робота з правовими документами

Учитель. Тексти прийнятих законів публікуються в газетах Верховної Ради «Голос України» та уряду «Урядовий кур'єр». Крім того, видаються окремі збірки законів за галузями права — Кодекси, або ж вони публікуються в синхронному порядку. На сьогодні тексти законів можна знайти також в Інтернеті.

Завдання

- За допомогою Інтернету знайти сайти, на яких розміщено правові документи. Ознайомитися з одним з них, скласти анотацію.

IV. Підсумки уроку

Бесіда на закріплення матеріалу

1. Що таке закон?
2. Яку роль відіграють закони в житті суспільства?
3. Для чого потрібні підзаконні акти?
4. Яким вимогам повинні відповідати закони та підзаконні акти?

V. Домашнє завдання

У будь-якій газеті або в Інтернеті знайдіть інформацію про будь-який закон або підзаконний акт, проаналізуйте інформацію за такими параметрами:

- ким і коли прийнятий;
- з якою метою, для розв'язу якої проблеми;
- яких верств суспільства стосується.

Аналіз та короткий зміст закону зафіксувати в зошиті.

УРОК 5

Тема. Правопорушення та юридична відповідальність

Мета: дати уявлення про те, що таке правопорушення та юридична відповідальність, їх ознаки і види, про обставини що звільняють від юридичної відповідальності; сформулювати вміння: пояснювати, що таке правопорушення, описувати його ознаки, розрізняти види правопорушень, наводити приклади правопорушень; розтлумачувати поняття «юридична відповідальність», називати види юридичної відповідальності; наводити приклади обставин, що звільняють від юридичної відповідальності; аналізувати правові ситуації щодо правопорушень, оцінювати вчинки та поведінку учасників ситуацій з точки зору її правомірності; виховувати повагу до правомірної поведінки.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок за технікою «Мереживо думок».

Обладнання: картки із завданнями та життєвими ситуаціями.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Аналіз і короткий зміст законів, знайдених учнями, за такими параметрами:

- ким і коли прийнятий;
- з якою метою, для розв'язання якої проблеми;
- яких верств суспільства стосується.

III. Мотивація навчальної діяльності

Завдання

Розташуйте в правильній послідовності етапи прийняття законів.

- а) Затвердження закону;
- б) внесення законопроекту;
- в) опублікування закону;
- г) підписання закону Президентом;
- д) обговорення закону.

Відповідь: б д а г в.

III. Вивчення нового матеріалу

У ч и т е л ь. *Правомірна поведінка* — це суспільно корисна правова поведінка особи (дія або бездіяльність), яка відповідає розпорядженням юридичних норм та охороняється державою.

Ознаки правомірної поведінки:

- а) є суспільно корисною соціальною поведінкою, забезпечує організованість і гармонійність громадського життя, стійкий правопорядок, є найважливішим чинником розв'язання завдань і виконання функцій держави і суспільства, задоволення інтересів суб'єктів права;
- б) втілена в юридичній формі — відповідає нормам і принципам права;
- в) має свідомо вольовий характер, який виражається зовні у вигляді дії або бездіяльності, здійснюється у формах реалізації норм права — дотримання, виконання, використання (громадянами), правозастосування (посадовими особами), спричиняє юридичні наслідки — юридичні акти, юридичні вчинки;
- г) гарантується, охороняється державою.

Слід зважити на те, що правомірна поведінка складається з елементів — правомірних вчинків, тобто таких, що мають суспільно корисний характер. В основі правомірної поведінки лежить розуміння справедливості і корисності розпоряджень правових норм, відповідальності перед суспільством і державою за вчинки, що є показником соціальної зрілості та юридичної грамотності особи.

Правомірна поведінка становить сутність правопорядку. Через правомірну поведінку здійснюється управління суспільством, його життєдіяльність. В основу більшості чинних у суспільстві правовідносин покладена правомірна поведінка. Правомірна поведінка, на відміну від протиправної, характеризується соціальною корисністю,

відповідністю моделям, відображених у правових нормах, позитивними юридичними наслідками. Основною юридичною ознакою правомірної поведінки є, з формального боку, її адекватність правовим нормам.

Однією з найбільш відомих класифікацій правомірної поведінки є поділ її відповідно до особливостей суб'єктивної сторони на активно правову, звичайну, конформну і маргінальну. Правова активність полягає у добровільності здійснення правових норм, переконаності в їх необхідності і справедливості, ґрунтовному знанні права, всебічній участі у правовій діяльності.

Звичайна правомірна поведінка характеризується тим, що необхідність її здійснення стала притаманною суб'єкту властивістю і може навіть не усвідомлюватись ним в усіх її аспектах. Основу конформної поведінки становить пасивно-приспосовницьке ставлення до правового середовища, яке здійснюється за принципом «Робити так, як роблять інші».

Маргінальна поведінка базується на мотивах страху перед юридичною відповідальністю. Такий стан суб'єкта характеризується готовністю до протиправних дій у випадку послаблення нагляду за його поведінкою.

Бесіда

Чим відрізняється поведінка людей в таких ситуаціях:

- а) дівчина перейшла дорогу у призначеному для цього місці;
- б) чоловік не сплатив за проїзд у тролейбусі, хоча не мав проїзного квитка;
- в) водій поїхав на червоне світло;
- г) покупець сплатив гроші за придбаний ним товар?

Після відповідей учнів, вчитель пояснює, що у варіантах а) та г) ми маємо приклад правомірної поведінки, тобто такої, що відповідає чинним законам та нормам права. У варіантах б) та в) даються приклади неправомірної поведінки, тобто такої, що порушує чинні норми права та закони. Неправомірна поведінка ще називається правопорушенням.

Правопорушення — це винне протиправне діяння, вчинене суб'єктом правовідносин.

Ознаки:

- 1) суперечить нормам права;
- 2) порушує певні правові вимоги;
- 3) дія, що завдає шкоди;
- 4) винна дія (умисна чи необережна).

Залежно від ступеня небезпеки, завданого правопорушенням, вони поділяються на злочини та проступки.

Технологія «Мереживо думок»

1. Познайомтеся з правовими ситуаціями і дайте відповіді на запитання.
- А. Під час футбольного матчу фанати двох команд вчинили сутичку з грубою лайкою та застосуванням фізичної сили, в результаті чого багато з них отримали тілесні ушкодження, були зламані крісла на стадіоні.
- Б. Покупець у магазині втратив свідомість. Падаючи, він розбив вітрину.

Запитання

- 1) Чи винен покупець у скоєному правопорушенні?
- 2) А фанати з попереднього прикладу?
2. Розгляньте наведені приклади та з'ясуйте, в якому випадку йдеться про умисну, а в якому про необережну вину.
- А. Учні кидали каміння у вікна школи.
- Б. Учні, граючи у футбол, розбили вікно.
3. Розгляньте наведені приклади і дайте відповіді на запитання.
- А. 16-річні юнаки не загасили в лісі багаття.
- Б. 11-річна дівчина перейшла дорогу у невстановленому місці.
- В. Учні 11-го класу зламали лаву у парку.

Запитання

- 1) Чи є ці ситуації правопорушенням?
- 2) Для чого вказано вік правопорушників?
- 3) Чи будуть вони відповідати, якщо зроблять заяву, що не знали, що цього робити не можна?

Висновки

1. Юридична відповідальність настає у разі правопорушення.
2. Юридична відповідальність залежить від віку правопорушника.
3. Незнання законів не позбавляє відповідальності.

У ч и т е л ь. За різні види правопорушень передбачено різні види юридичної відповідальності:

- 1) дисциплінарна (порушення навчальної та трудової дисципліни) — не обмежена віком;
- 2) адміністративна (несплата за проїзд, вживання спиртних напоїв у невстановлених місцях, голосна музика в нічний

час та інші порушення громадського порядку) — настає з 16 років, а з 14 до 16 — відповідають батьки;

- 3) цивільна (завдання матеріальної шкоди підприємствам та організаціям) — настає з 15 років, якщо правопорушник має власні кошти; якщо коштів правопорушник не має або не досяг 15 років, за вчинення правопорушення відповідають батьки;
- 4) кримінальна (за кримінальне правопорушення (злочин)) — настає в 16 років, в особливо тяжких випадках — з 14.

Завдання

Ознайомтеся з переліком правових ситуацій і визначте:

- 1) яке правопорушення скоєно;
 - 2) який вид відповідальності;
 - 3) чи будуть правопорушники притягнуті до відповідальності?
- А. Трирічна дівчинка вибігла на дорогу, і водій, щоб не збити її, з'їхав з дороги і пошкодив кіоск.
- Б. 15-річний хлопець, катаючись на велосипеді, збив перехожого; в результаті зіткнення пошкоджено мобільний телефон перехожого.
- В. 16-річна працівниця лікарні запізnilася на роботу.
- Г. 14-річні підлітки відкрили припарковану у дворі автівку і поїхали на ній кататися, згодом хлопці потрапили в аварію.
- Д. Троє підлітків, віком 14-ти, 15-ти та 16-ти років напали на перехожого й погрожуючи ножом, намагались відібрати в нього гаманець. Захищаючись, перехожий завдав підліткам легких тілесних ушкоджень...

Учитель. *Юридична відповідальність* — це примус, який здійснюють щодо правопорушника уповноважені на це державні органи: прокуратура, міліція, Служба безпеки, суд. До правопорушника застосовуються певні санкції: позбавляють певних статків, цінностей, обмежують у правах. Примус здійснюється на основі закону і в його межах.

Але трапляються ситуації, коли людина, навіть винна, не несе кримінальної відповідальності.

Завдання

Поверніться до раніше розглянутих правових ситуацій і дайте відповіді на запитання.

1. Чи винен водій у пошкодженні кіоска?

2. Чи винен перехожий у тому, що хулігани отримали тілесних ушкоджень?
3. Чи нестимуть вони відповідальність за вчинене і чому?

Учитель, вислухавши відповіді учнів, робить узагальнення.

Учитель. У першій ситуації ми маємо приклад крайньої необхідності, тобто шкода, яка завдана іншій людині, не може бути усунена іншими засобами і не перевищує межі крайньої необхідності. В останньому випадку ми маємо приклад необхідної оборони, тобто коли людина захищає своє право на життя, здоров'я та майно і цей захист не перевищує межі необхідної оборони.

IV. Підсумки уроку

1. Що таке правопорушення?
2. Що таке юридична відповідальність?
3. В яких випадках людину притягують до юридичної відповідальності, а в яких ні?

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний матеріал підручника.

УРОК 6

Тема. Що таке конституція

Мета: дати уявлення про те, що таке конституція, визначити характерні ознаки, які характеризують Конституцію України як Основний Закон держави, зміст її окремих положень, називати три гілки органів влади в Україні та їх повноваження; формувати вміння: пояснювати що таке конституція, характеризувати Конституцію України як Основний Закон держави, тлумачити зміст її окремих положень, називати органи законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні, описувати їх окремі повноваження.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок з використанням інтерактивних технологій.

Обладнання: тексти Конституції України, конституцій інших країн (Росії, Білорусії тощо).

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація навчальної діяльності учнів

Правовий диктант

Дати визначення понять: «правило», «право», «закон», «правовідносини», «правомірна поведінка», «юридична відповідальність», «мораль», «галузь права», «норма права», «правопорушення».

III. Вивчення нового матеріалу

У ч и т е л ь. Кожен нормативно-правовий акт має своє призначення, мету і завдання. Це також стосується Конституції як Основного Закону держави і джерела кримінально-процесуального права. Конституція є політико-правовою базою стабільності конституційно-правового статусу особи; на її базі створюються юридичні механізми забезпечення та захисту прав людини. Конституція посідає особливе місце як серед джерел кримінально-процесуального права, так і серед усіх законодавчих актів інших галузей права, вона є Основним Законом, основним джерелом національної правової системи. У ній містяться найголовніші пункти, що відбивають правову концепцію нашої держави і суспільства на сучасному етапі його розвитку. Положення Конституції завжди є первинними, установчими. Виходячи з досягнень усталеної конституційної теорії і практики, визначення Конституції Основним Законом слід розуміти як акцентування на її основоположності стосовно держави і права. Держава об'єктивно зацікавлена як у тривалості існування та стабільності конституції, так і в її особливому правовому захисті.

У ній закріплені основні права, свободи та обов'язки громадян, основи державного ладу, основи будови держави, визначено, як утворюються та діють органи державної влади. Конституція є фундаментом всіх законів держави, її Основним Законом. Вона має найвищу юридичну силу. І це означає, що всі закони та підзаконні акти повинні відповідати нормам, записаним у Конституції. На основі кожної норми Конституції приймається відповідний закон або підзаконний акт. Сама ж Конституція приймається згідно з особливо визначеним порядком.

Для законів та інших правових актів Конституція виступає юридичною базою. Вона встановлює:

- види правових актів, які приймаються державними органами;

- визначає сфери та об'єкти законодавчого регулювання;
- прямо називає законі, які повинні бути прийнятими.

Юридичні властивості Конституції:

- верховенство;
- вища юридична сила;
- юридична база законодавства.

В юридичній науці та практиці Конституції приділяється особлива увага. Нею займається спеціальна галузь — конституційне право.

Конституційне право — це система норм, що врегульовують найважливіші суспільні відносини, які складаються в процесі організації здійснення державної влади. Перед вами Конституція України. Вона була прийнята 28 червня 1996 р. У грудні 2004 р. до неї були внесені зміни та доповнення.

Робота в групах

Клас розподіляється на групи, кожна з яких опрацьовує один із розділів Конституції України і на основі запитань вчителя складає коротку доповідь.

Мета роботи — показати, що в Конституції відображені всі основні сфери нашого життя. Учитель також пояснює, що в Конституції викладені загальні засади, конкретні ж моменти відображені в законах та підзаконних актах.

Алгоритм доповіді

- 1 Як називається розділ?
- 2 Які основні положення закріплені в даному розділі?
- 3 Чим вони важливі для життя нашої країни?
- 4 Якби ви брали участь у розробці шкільної конституції, які розділи до неї ви б запропонували?

«Правовий хокей»

Учні розбиваються на дві команди. По черзі одна команда називає право громадянина України, інша шукає відповідну статтю в Конституції.

«Спостерігаємо та аналізуємо»

Учні зіставляють конституції інших країн (тексти) з Конституцією України. Знаходять спільні ознаки та аналізують відмінності.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Чи зрозуміле вам поняття «конституція»?
2. Дайте тлумачення виразу: «Конституція має найвищу юридичну силу».
3. Коли була прийнята Конституція України?
4. Як Конституція врегульовує життя громадян України?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підготувати виступи на тему: «Конституція України і проблеми сьогодення».
3. Повторити матеріал теми «Правила і закони у суспільстві та твоєму житті» і підготуватись до тематичного оцінювання.

УРОК 7

Тема. Тематичне оцінювання з теми

«Правила і закони у суспільстві й твоєму житті»

Мета: узагальнити та проконтролювати знання з теми, перевірити сформованість вмінь пояснювати та розтлумачувати поняття (правило, право, закон конституція та ін.), описувати та оцінювати окремі правові положення та явища; перевірити, наскільки сформована свідома повага до права та закону.

Тип уроку: урок контролю та узагальнення знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Етап контролю і корекції знань, умінь та навичок

Тестові завдання

1. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки, які є юридичним регулятором суспільних відносин:
А) звичаї;
Б) традиції;
В) право;*
Г) мораль.

2. Укажіть, які з наведених ознак характеризують право:
А) формується одночасно з виникненням суспільства;*
Б) існує лише у свідомості людини;
В) має встановлену форму вираження; *
Г) регулює всі суспільні відносини.
3. Скільки є видів правопорушень за змістом?
А) Стільки ж, скільки і галузей права; *
Б) більше, ніж галузей права;
В) менше, ніж галузей права;
Г) види правопорушень з галузями права не пов'язані.
4. Що в перекладі означає слово «конституція»?
А) Устрій; *
Б) угода;
В) створення;
Г) договір.
5. Який із видів юридичної відповідальності указано неправильно?
А) Адміністративна;
Б) матеріальна;
В) дисциплінарна;
Г) міждержавна. *
6. Конституцію незалежної України було прийнято:
А) 1991 р.
Б) 1978 р.
В) 1990 р.
Г) 1996 р. *
7. Визначте види соціальної норми:
А) укладання договору позики;
Б) святкування Великодня;*
В) сватання перед весіллям; *
Г) неповага до старших. *
8. Згідно з Конституцією України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачено:
А) Конституцією України; *
Б) законами України; *
В) законами України та міжнародними договорами;
Г) міжнародними договорами.

9. Серед суб'єктів правовідносин розрізняють:
- А) громадян;
 - Б) фізичних осіб;*
 - В) організації;
 - Г) юридичних осіб.*
10. У додержавний період роль регуляторів суспільних відносин виконували:
- А) мораль;
 - Б) право;
 - В) звичаї;*
 - Г) традиції.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія щодо вчасності та правильності виконаних завдань.

V. Домашнє завдання

Повторити вивчений матеріал, особливу увагу звернути на визначення ключових понять.

Розділ 2.

ТИ — ЛЮДИНА, ЗНАЧИТЬ, МАЄШ ПРАВА

УРОК 8

Тема. Що таке права і свободи людини

Мета: дати уявлення про поняття «права і свободи людини», види прав і свобод людини, міжнародні документи з прав людини і прав дитини; розвивати вміння тлумачити поняття «права і свободи людини», описувати види прав і свобод людини і наводити приклади; аналізувати зміст окремих статей Загальної декларації прав людини, Конвенції ООН про права дитини.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок з використанням мультимедійних технологій.

Обладнання: відеофрагмент новин, мультимедійне обладнання, електронна презентація, тексти правових документів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Перегляд відеозапису одного з телевізійних новин (телеканал «NEWS Міжнародні новини») з фрагментами про порушення прав людей.

Постановка проблемного питання

1. Що вразило вас у переглянутому матеріалі?
2. Чи відчуваєте ви, що відбулося зараз з людиною?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Конституція України 1996 р. вперше закріпила положення про визнання людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини визнано головним обов'язком держави.

У разі порушення його прав та свобод громадянин може звернутися з метою їх захисту до судових органів, прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інших органів влади та посадових осіб.

Ознайомлення з ключовими поняттями теми: «права», «гідність», «свобода», «рівність», «толерантність».

Завдання

На мультимедійному проекторі демонструються слайди з висловлюваннями відомих людей, в яких учням належить вставити пропущене слово.

1. Якою повинна бути людина, якщо скоро Син Божий сплатить за її __ (права) найвищою ціною? (*Папа Іоанн Павло II*)
2. Але коли мислителі XVIII ст. проголосили справжню свободу людини, то із християнської традиції разом зі свободою народилася вимога громадянської __ (рівності). (*В. Янков*)
3. Свобода є правом робити все, що дозволено __ (законом). (*Ш. Монтеск'є*)
4. Це не поступка, не милість, не потворство, — це, насамперед, активне ставлення, яке формулюється на основі визнання універсальних прав та основних __ (свобод) людини. (*ЮНЕСКО*)

Евристична бесіда

1. Що потрібно кожному з нас для життя та розвитку?
2. З ким людина вступає у відносини в таких випадках:
 - а) вдома;
 - б) у дворі;
 - в) в школі;
 - г) купуючи товари в магазині;
 - д) сплачуючи комунальні послуги;
 - е) заповнюючи декларацію про доходи;
 - ж) беручи участь у виборах.

У ч и т е л ь. Вступаючи у відносини з іншими людьми, з державою, ми маємо бути захищені від посягань, а також повинні мати можливості задовольнити свої потреби. Можливість людини мати певні матеріальні, соціальні та духовні блага, які необхідні їй для нормального існування і розвитку, називаються правами людини.

Важливим засобом захисту прав та свобод людини є гарантії. Вони є системою норм, принципів та вимог, які забезпечують процес дотримання прав та законних інтересів людини. Призначенням гарантій є забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини. Таким чином, гарантії є засобом, що забезпечує перехід від передбачених конституцією можливостей до реальної дійсності. Ефективність гарантій залежить від рівня розвитку загальноправових принципів, стану економіки, рівня розвитку демократичних інститутів, реальності політичної системи суспільства, наявності системи досконалих законів у державі, ефективності механізмів реалізації законоположень, ступеня правової свідомості, правової культури населення, узгодженості інтересів населення та суспільства в цілому і наявності високоефективного органу конституційного контролю.

Механізм соціально-правового захисту відображає права та свободи особи як вищу цінність; рівень соціальної справедливості у суспільстві, ступінь гарантованості прав та свобод особи; дотримання суспільного порядку та безпеки. Згаданий вище механізм характеризується як певна структура, яку складають взаємодіючі елементи.

1. Органи державної влади і місцевого самоврядування, що реалізують законодавчо закріплені гарантії у межах повноважень.
2. Підприємства, установи та організації гарантують права і свободи своїх працівників.
3. Політичні партії та громадські організації щодо гарантування прав їх учасників.

4. Спеціалізовані державні органи і громадські організації, до повноважень яких входить захист та гарантування прав і свобод.
5. Засоби масової інформації як засіб доведення змісту та можливостей гарантій до адресатів.
6. Система нормативних актів, що закріплюють гарантії та регламентують порядок їх здійснення.

Основними факторами підвищення дієвості роботи механізму соціально-правового захисту прав людини, як і інших засобів гарантування цих прав, є: створення ефективних контрольних процедур поновлення порушених прав; вдосконалення правової бази з регулювання та захисту прав і свобод людини на національному та міжнародному рівнях, механізму реалізації конституційних прав і свобод; поширення інформації про права та свободи людини; надання допомоги професійними юристами, що розробляють проблеми прав людини, парламентарям та населенню; підвищення рівня правової культури і свідомості всіх суб'єктів права.

Але іноді держава не має права втручатися. Простір, в який держава не може втручатися, називається «свободою». Свобода передбачає право вибору. Це означає, що людина сама вибирає, що їй робити. При цьому вона повинна усвідомлювати, що вона несе відповідальність за свій вибір. Свобода повинна бути обмежена законом.

Бесіда

1. Як ви вважаєте, чи може наявність прав у людини залежати від, віку, статі, кольору шкіри, соціального походження?
2. Чи справедливо, коли люди різної статі, статків, соціального походження та положення мають різний обсяг прав?
3. Чи повинні люди різної статі, статків, походження тощо по-різному відповідати перед законом?
4. Поясніть, як ви розумієте зміст прислів'їв: «Закон — це дишло: куди забажаєш, туди й повернеш», «Закон що павутіння: джміль проскоче, муха ув'язне», «Закони святі, законники — супостати».
5. Чи може влада безпідставно позбавляти чи обмежувати права?

У ч и т е л ь. Міжнародне співтовариство приділяє значну увагу розвитку та забезпеченню прав людини. Демократизації процесу, пов'язаного з проголошенням і захистом прав людини, значною мірою сприяло прийняття низки міжнародних документів щодо

закріплення, правової регламентації та розробки механізму міжнародного захисту прав людини у державах, що підписали відповідні міжнародні документи.

Після Другої світової війни проблема прав людини з суто внутрішньої перетворилася на міжнародну. Поступово Конституційне право почало піддаватися впливу міжнародних стандартів. Був прийнятий ряд міжнародних документів, що зобов'язують держави, які підписали їх, дотримуватися й розвивати повагу до прав людини без жодної дискримінації. Першим великим правовим актом стала Загальна декларація прав і свобод людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. 3 вересня 1953 р. була прийнята Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод. Цей документ гарантував громадянам держав членів Ради Європи дотримання їхніх конституційних прав. Для того щоб ефективно захищати права людини і належним чином реагувати на їх порушення, створені органи контролю: Комісія з прав людини, Центр прав людини, Європейський суд, що розглядає порушення прав людини на державному рівні.

Щоб мати уявлення про обсяги міжнародної діяльності, пов'язаної із захистом прав людини, достатньо зазначити, що основними актами, які регулюють цивільні і політичні права на міжнародному рівні, є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Пакт про цивільні і політичні права від 19 грудня 1966 р., Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р., Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. та європейська Конвенція про захист прав людини й основних свобод від 4 листопада 1950 р.

Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод встановлює не лише найбільш вдалу у світі систему норм міжнародного права для захисту прав людини, але й одну з найбільш розвинених форм міжнародної юридичної процедури.

Виступи учнів із доповідями

Учні доповідають про основні міжнародні документи щодо захисту прав людини (з електронними презентаціями-проєктами).

«Кластер»

З нарізаних аркушів паперу, на яких записані різні права та свободи людини, треба згрупувати права і свободи людини.

1. Особисті (стосуються охорони приватного життя особистості, її свободи, безпеки, власності).
2. Політичні (ними користується людина як учасник громадського життя, вони пов'язані з участю громадян у виконанні та контролюванні влади).
3. Економічні (стосуються людини, як учасника господарського життя).
4. Соціальні (зобов'язують державу до створення умов гідного рівня життя, охорони здоров'я та соціального забезпечення).
5. Культурні (містять право на навчання та участь у культурному житті).
6. Особливим видом прав є права меншин (національні, релігійні), та окремих груп (права жінок).

Завдання

Близько 250 мільйонів дітей у світі вимушені важко працювати або жебрати, близько 30 мільйонів не мають можливості ходити до школи, близько 5 мільйонів щороку помирають від тяжких хвороб.

1. До яких наслідків може призвести подібне становище?
2. Чи завжди діти можуть самостійно захистити себе? Якщо ні, то чому?
3. Що повинно за таких обставин зробити суспільство?

Розповідь учителя про основні міжнародні документи, спрямовані на захист прав дитини

1959 р. — проголошення Декларації прав дитини.

10 листопада 1959 р. — прийнято Конвенція ООН з прав дитини.

Відповідно до Конвенції дитиною вважається людська істота віком до 18 років.

Права дитини — це певні специфічні можливості, які необхідні дітям для існування й досягнення зрілості.

Задання

- Назвіть особливі права, які, на ваш розсуд, повинні мати діти.

1-й варіант

До специфічних прав дітей належать:

- 1) право на життя та розвиток;

- 2) право на набуття та отримання громадянства;
- 3) право мати сім'ю;
- 4) свобода релігії та переконань;
- 5) свобода слова, в тому числі і право бути вислуханим у справах, що стосуються дитини;
- 6) свобода від усілякого насильства;
- 7) неможливість винесення щодо дитини смертного вироку та вироку про довічне ув'язнення;
- 8) право на охорону здоров'я;
- 9) право на відпочинок;
- 10) право на достойні умови життя;
- 11) право на освіту;
- 12) право на користування культурними цінностями;
- 13) право на інформацію, в тому числі і щодо своїх прав;
- 14) право на свободу суспільних організацій та об'єднань.

Завдання

1. Чому серед наданих прав відсутні економічні?
2. Які спільні права є у дорослих і дітей?
3. Хто повинен піклуватися про захист прав дитини?

2-й варіант

При обговоренні даної теми треба показати, що права передбачають виконання відповідних обов'язків. З цією метою проводимо таку вправу.

Розділіть клас на пари, кожен учень повинен записати по 5 прав, які, на його розсуд, він повинен мати в школі та удома.

Попросити учнів обмінятися списком із сусідом по парті, кожен учень має поміркувати про обов'язки, які відповідають даному праву.

Кожна пара зачитує всьому класу 2 права з відповідними обов'язками, учитель записує це на дошці

Обговорення за запитаннями

1. Чи важко знайти обов'язки, які відповідають кожному праву?
2. Чи завжди права збігаються з обов'язками?

Електронна презентація «Захист прав людини в Україні»

Держави, що підписали Загальну декларацію прав людини та Конвенцію з прав дитини, взяли на себе зобов'язання їх виконувати. Цей процес контролюють Комітет ООН з прав людини, Міжна-

родна дитяча організація ООН (ЮНІСЕФ). Права людини і дитини зафіксовані в конституціях держав, в тому числі і в Конституції України. У нашій державі людина, права якої порушено, може звернутися до суду, міліції та інших державних установ, до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

IV. Підсумки уроку

«Відкритий мікрофон»

- Як ви вважаєте, чи завжди ці звернення є дієвими і чому?

Рефлексія

1. Якщо вас попросять зобразити символ свободи, який предмет-символ виберете ви?
2. Якого кольору буде ваш символ?
3. Який символ, на вашу думку, відповідає поняттю «гідність»?
4. Який колір відповідає цьому поняттю?
5. Яким символом ви б зобразили поняття «рівність»? Якому кольору відповідає це поняття?
6. У вашому дитячому житті що вас найбільше лякає, турбує, від чого ви відмовляєтесь?
7. Як представити ваші побоювання у вигляді символу? Якого кольору він буде?
8. Які ви маєте сподівання? Що вам подобається? Якого кольору ваша надія?

Учитель аналізує відповіді, учні виконують свої символи із картону, розмальовують їх. Церемонія прикрашання дерева, на якому діти вивішують свої символи надії, побажань, свободи, рівності, упереджень, надії. (Якщо бракує часу, можна провести анкетування та підготувати символи заздалегідь, а на уроці лише провести церемонію прикрашання дерева.)

V. Домашнє завдання

1-й варіант

Написати твір-роздум на тему «Яким буде суспільство, якщо всі погодяться із необхідністю дотримуватися прав людини. Чи можна це здійснити?»

2-й варіант

Знайдіть у матеріалах періодичної преси факти про позбавлення, захист і реалізацію прав людини.

УРОК 9

Тема. Що означає бути громадянином держави

Мета: дати уявлення про поняття «громадянство», статус громадянина, іноземця, особи без громадянства, про підстави набуття й припинення громадянства України; розвивати вміння тлумачити поняття «громадянство», називати підстави набуття й припинення громадянства України, розв'язувати правові ситуації щодо набуття громадянства дітьми; формувати усвідомлення важливості та правового значення юридичного зв'язку особи та держави.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: інтерактивний урок.

Обладнання: мультимедійна апаратура, електронні презентації.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Актуалізація опорних знань

Фронтальна перевірка вміння давати визначення поняттям і термінам.

Перевірка домашнього завдання

Заслуховування та обговорення творів-міркувань.

III. Вивчення нового матеріалу

Інтерактивна лекція

У ч и т е л ь. Кожен із нас так чи інакше пов'язаний з державою, в якій проживає або народився. Правовий зв'язок громадянина з державою називається громадянством, а особа, що має такий зв'язок з державою, є її громадянином. Ми з вами є громадянами України. У кожного громадянина держави є правовий статус, тобто сукупність прав та обов'язків.

Запитання

- Чи всі люди, що проживають на території України, є її громадянами?

У ч и т е л ь. На території України, як і будь-якої іншої держави, окрім її громадян, проживають іноземці, тобто особи, що мають

громадянство інших держав, та особи без громадянства, тобто ті, що не мають громадянства жодної з держав. Вони теж мають правовий статус.

Запитання

- Чи однаковий правовий статус громадян, іноземців та осіб без громадянства?

У ч и т е л ь. Не всі права та обов'язки, що мають громадяни, можуть мати іноземці та особи без громадянства. Наприклад, в Україні вони не мають права обіймати державні посади, брати участь у виборах, створювати політичні партії, не зобов'язані служити в українській армії.

Громадянство — це постійний правовий зв'язок особистості і держави, що виявляється в їх взаємних правах та обов'язках. Такий зв'язок виникає, як правило, із народженням людини і зберігається протягом усього її життя. Держава гарантує своїм громадянам забезпечення прав і свобод. У свою чергу, громадяни, перебуваючи під захистом держави, беруть на себе певні обов'язки.

Формування інституту громадянства в незалежній Україні почалося з Декларації про державний суверенітет, що містила окремий розділ про громадянство. Питання, пов'язані з громадянством України, вирішують на базі Конституції України, Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р., міжнародними договорами та Указом Президента від 31 березня 1992 р. «Про порядок розгляду питань, пов'язаних із громадянством України».

Складовими частинами інституту громадянства є:

- принципи громадянства України;
- набуття громадянства України;
- припинення громадянства;
- громадянство дітей у разі зміни батьками громадянства та усиновлення;
- повноваження органів, що беруть участь у розв'язанні питань громадянства України;
- документи, що підтверджують громадянство України.

Громадянство України ґрунтується на принципах:

- 1) єдиного громадянства;
- 2) рівності перед законом громадян України, незалежно від підстав набуття ними громадянства;
- 3) неприпустимості позбавлення особи громадянства України;

- 4) збереження громадянства за особою, що мешкає за межами України;
- 5) відхилення автоматичної зміни громадянства в разі укладання або розірвання шлюбу громадянином України, а також у разі зміни громадянства чоловіком або дружиною;
- 6) захисту громадян України, що перебувають за її межами;
- 7) запобігання виникненню випадків без громадянства;
- 8) визнання права громадянина України на зміну громадянства.

Робота з правовим документом

Учні опрацьовують текст ст. 6 і 9 Закону про громадянство і розв'язують у групах юридичні задачі.

Ст. 6. Підстави набуття громадянства України.

Громадянство України надається:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення громадянства;
- 5) внаслідок встановлення опіки над особою, що визнана судом недієздатною;
- 6) з інших обставин, що передбачені міжнародними угодами України.

Ст. 9. Прийняття до громадянства України.

Іноземець, або особа без громадянства можуть за їх клопотанням бути прийнятими до громадянства України.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання та дотримання Конституції України та законів України;
- 2) пред'явлення декларації про відсутність іноземного громадянства або зобов'язання припинити іноземне громадянство;
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України впродовж останніх п'яти років;
- 4) отримання дозволу на імміграцію;
- 5) володіння державною мовою або її розуміння в достатньому для спілкування обсязі;
- 6) наявність законних засобів для існування.

Задачі

1. Особа без громадянства, що проживає на території України протягом 10 років, має власне фермерське господарство і дружина якого — громадянка України, подала клопотання про прийнят-

тя до громадянства України. Які ще умови повинні бути виконані, щоб клопотання задовольнили?

2. Громадянин Росії проживає в Україні протягом семи років, володіє невеличкою фірмою, знає українську мову, законів України не порушував. Чи задовольнять його клопотання про прийняття до громадянства України?
3. Особа без громадянства, що прожила в Україні три роки, працює в будівельній фірмі, володіє українською мовою, законів України не порушувала, подала клопотання про прийняття до громадянства України. Чи буде це клопотання задоволено?

Учитель. Заяви з приводу прийняття громадянства України та необхідні для розгляду цього питання документи розглядаються в органах виконавчої влади, що займаються питаннями громадянства, в Комісії при Президенті України з питань громадянства, а в особливих випадках — в Міністерстві закордонних справ. Президент України на підставі рішення цих органів приймає рішення та видає укази про прийняття до громадянства України. Уповноважені на це органи виконавчої влади видають документи, що свідчать про прийняття особи до громадянства України (паспорт, посвідчення громадянина (дітям до 16 років і т. ін.)).

Повідомлення групи учнів «Визначення громадянства дітей»

Законом визначено, що всі діти, що народились на території України, є її громадянами. До того ж діти можуть отримати українське громадянство:

- а) внаслідок усиновлення;
- б) внаслідок установлення над дитиною опіки або піклування, влаштування дитини в дитячий заклад або заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю, передачі на виховання в сім'ю патронатного виховання;
- в) у зв'язку з перебуванням в громадянстві України одного з батьків дитини;
- г) внаслідок визнання батьківства або материнства або встановлення факту батьківства або материнства.

Надання громадянства дитині віком з 14 до 18 років відбувається лише за її згодою.

«Мозковий штурм»

1. Чи набуде українського громадянства дитина, знайдена на порозі пологового будинку одного з українських міст, якщо батьки дитини невідомі?

2. Чи набуде українського громадянства дитина, яка народилась у Росії, але батьки її померли, і родичі, які є громадянами України, всиновили її?
3. Чи може отримати українське громадянство дитина, що постійно проживає у Польщі з батьками, один з яких є громадянином України?
4. За яких підстав припиняється громадянство України?

Робота з правовим документом

Учні мають опрацювати ст. 17 та ст. 19, Закон «Про громадянство» і дати відповіді на запитання.

1. Чи буде припинене громадянство України щодо особи, що пішла за контрактом на військову службу в одній з європейських країн?
2. Чи буде припинено українське громадянство особи, що виїхала на ПМЖ до США?
3. Чи буде припинене українське громадянство особи, що постійно проживає в Україні, але прийняла російське громадянство?

Рольова гра «ОВІР»

Учні розподіляються на чотири групи.

- 1-а група — працівники ОВІРу, отримує статті Закону України «Про громадянство».
- 2–4-а групи — особи, що звертаються з питань громадянства, отримують тексти задач (кожна зі свого блоку питань), згідно з якими вони мають розподілити ролі.

По завершенні виступу кожної групи з питання, яке вона висвітлювала, робиться висновок.

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Що таке громадянство?
2. Дайте визначення поняття «громадянин».
3. Чим правовий статус громадянина відрізняється від правового статусу іноземця, або особи без громадянства?
4. Якими документами регулюється питання громадянства України.

V. Домашнє завдання

Написати твір-роздум «Для чого людині потрібне громадянство?»

УРОК 10

Тема. Конституційні права і свободи людини і громадянина

Мета: ознайомити з основними правами і свободами людини та громадянина, розкрити юридичний зміст окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, конституційні обов'язки громадян України; розвивати вміння коментувати окремі статті II розділу Конституції України, пояснювати юридичний зміст окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, описувати конституційні обов'язки громадян України, аналізувати правові ситуації щодо дотримання чи порушення основних прав та свобод людини і громадянина; сприяти усвідомленню уявлення про необхідність реалізації громадянином конституційних прав і свобод і виконання обов'язків.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Заслуховування та обговорення творів-роздумів.

III. Вивчення нового матеріалу

Запитання для обговорення в парах

- Чим права людини відрізняються від прав громадянина?

Робота з правовим документом

У групах ознайомтеся з текстом розділу 2 Конституції України і розподіліть зафіксовані в ньому права згідно з їх класифікацією (перемагає група, яка швидше та якісніше виконає завдання).

«Відкритий мікрофон»

Учням пропонується коротко висловити своє ставлення до рівня можливості реалізації і захисту прав і свобод в Україні.

Бесіда

1. Чи є права людини абсолютними, безмежними?
2. Чим обмежені права?

Учитель. Обов'язком називають такий тип поведінки людей, здійснення якого забезпечує нормальне життя суспільства і держави.

Робота в групах

Кожна група пояснює зміст обов'язків, закріплених у тій статті Конституції, яку вона отримала.

Поміркуйте разом:

1. Чому перелік обов'язків значно менший, ніж перелік прав?
2. Чи існує взаємозв'язок між правами та обов'язками? Свою точку зору доведіть на прикладах.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Що нового ви дізналися на уроці?
2. Чи корисний для вас цей матеріал?
3. Де ви зможете використати отримані знання?
4. Як ви тепер будете дбати про виконання своїх конституційних обов'язків?

V. Домашнє завдання

Знайти 1–3 приклади, що ілюструють реалізацію або невиконання прав та обов'язків.

УРОК 11

Тема. Право на освіту в Україні

Мета: дати уявлення про юридичний зміст права на освіту в Україні, навчальні заклади, в яких можна здобути середню освіту і про їх відмінності, розповісти про учасників навчально-виховного процесу та їхні права та обов'язки; формувати вміння: пояснювати юридичний зміст права на освіту в Україні; висловлювати судження щодо його важливості для людини; наводити приклади навчальних закладів, в яких можна здобути середню освіту; розповідати про їх відмінності; називати учасників навчально-виховного процесу; описувати, використовуючи положення нормативних актів, їх окремі права та обов'язки; моделювати та розв'язувати правові ситуації, пов'язані з правами та обов'язками учасників навчально-виховного процесу.

Тип уроку: комбінований урок.

Форма проведення: урок з використанням мультимедійних технологій.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Учні наводять підготовлені вдома приклади, що ілюструють реалізацію або невиконання прав та обов'язків, висловлюють власні думки щодо ступеня реалізації права, про яке йдеться.

III. Мотивація навчальної діяльності

Дати визначення понять: «закон», «право», «правопорушення», «права людини», «громадянство», «конституція», «галузь права», «правовідносини», «омбудсмен», «правомірна поведінка», «юридична відповідальність», «мораль».

IV. Вивчення нового матеріалу

Постановка проблеми

Учитель. Був собі хлопець. Його дуже любили батьки. Так любили, що ні в чому не могли відмовити. І коли, навчившись у першому класі читати, писати й рахувати, він сказав батькам: «Я більше не хочу ходити до школи і взагалі вчитись», — ті не змогли йому заперечити. Хлопець залишився вдома. Минали роки. Хлопець виріс, став дорослим, але все ще сидів вдома або гуляв із друзями. Та от настав час, коли його старенькі батьки померли.

Завдання

- Складіть розповідь про подальше життя цього хлопця.

Евристична бесіда

1. Для чого потрібна освіта?
2. Який рівень освіти потрібен сучасній людині?
3. Якими є права та обов'язки учнів, вчителів і батьків у навчальному процесі?

Учитель. Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Мета освіти — всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей; формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору; збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня; забезпечення

народного господарства кваліфікованими фахівцями. «Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами», — так записано в Законі України «Про освіту».

Утвердження й забезпечення права людини на освіту в будь-якій країні є одним з найважливіших обов'язків держави. Це зумовлено тим, що освіта в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі дедалі більше стає вирішальним чинником суспільного прогресу та національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини. Сьогодні цілком очевидно, що без належної освіти людина не зможе забезпечити собі відповідних умов життя і реалізуватись як особистість, а також усвідомити й захистити свої права. Високий рівень освіти населення є важливим чинником, що позитивно впливає на створення сприятливих умов для повної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Робота з правовими джерелами

1. Учні знайомляться зі змістом ст. 53 Конституції України і відповідають на такі запитання:
 - У чому полягає право на освіту?
 - Що означає доступність освіти за законом і як вона забезпечена в Україні?
 - Що означає безперервність та різноманітність освіти?
 - Що означає вибір форми навчання?
2. Учні опрацьовують Закон України «Про загальну середню освіту» і мають дати відповідь на запитання:
 - В яких ще школах можна здобути середню освіту?

Робота в групах

Клас розподіляється на 5 груп.

- 1-а група — експерти. Опрацьовують витяг із тексту Закону України «Про освіту» з переліком прав та обов'язків учнів, дають юридичну оцінку ситуаціям, які запропонують представники інших груп.
- 2–3 групи. Моделюють та демонструють по 1–2 ситуації, що ілюструють взаємовідносини учнів з учителями, адміністрацією, між собою.
- 4–5 групи. Моделюють та демонструють по 1–2 ситуації, пов'язані із взаємовідносинами батьків з вчителями, адміністрацією школи, дітьми стосовно проблем навчання дітей.

Якщо дітям складно зорієнтуватися, вчитель може запропонувати тему ситуації, наприклад бажання батьків перевести свою дитину на навчання екстерном або бажання не дуже здібного учня взяти участь в олімпіаді тощо.

Створення сенкану до слова «Освіта».

Обов'язкова та бажана.

Навчає, розвиває, виховує.

Навчання — світ, а не навчання — тьма.

Майбутнє...

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Чому освіті приділяється так багато уваги, навіть є окремі закони та статті Конституції?
2. Як ви зрозуміли поняття «доступність освіти»?
3. Чому сьогодні освіта відіграє важливу роль у житті людини? Як освіта впливатиме на майбутнє кожного з вас?

V. Домашнє завдання

1. Підготувати твір-роздум «Які права мені насправді потрібні в школі».
2. Підготувати листівку-заклик: «Краще навчатися в школі, ніж...» (палити на дворі із друзями, бешкетувати на вулиці, грати в комп'ютерному клубі тощо).

УРОК 12

Тема. Як громадяни беруть участь у житті демократичної держави

Мета: сформувати уявлення про демократію, самоврядування та форми участі громадян у житті держави, про діяльність дитячих і громадських організацій в Україні; познайомити з формами участі громадян у житті демократичної держави, дитячих і громадських організаціях, навчити цінувати важливість участі громадян у розв'язанні загальнодержавних питань та питань місцевого значення; досліджувати демократичні процеси у житті навчального закладу, функціонування органів учнівського самоврядування, моделювати демократичні процедури прийняття колективних рішень; формувати свідому позицію учнів щодо громадської активності особи.

Тип уроку: комбінований урок.

Форма проведення: урок з використанням інтерактивних технологій.

Обладнання: таблиця, малюнок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація навчальної діяльності учнів

Заслуховування та обговорення творів-роздумів.

Обговорення листівок-закликів.

III. Мотивація навчальної діяльності

Бесіда з елементами опитування

1. Яку важливу роль відіграє освіта в житті людини?
2. Чому потрібно навчатися протягом життя?
3. Як українське законодавство гарантує громадянам право на освіту?

IV. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Важливою передумовою демократії є високий рівень політичної та правової культури суспільства, як і його культури взагалі. Зокрема, сучасна демократія передбачає інтелектуальну, моральну і психологічну компетентність громадян у прийнятті політичних та правових рішень. Важливим засобом формування такої компетентності народу є його реальна систематична участь у прийнятті конкретних рішень політичного і правового характеру. Це також означає, що демократична держава несе відповідальність за те, щоб усі її громадяни мали можливість здобути освіту, яка б дозволяла їм брати участь у суспільно-політичному житті. Таким чином демократія набуває реального характеру лише тоді, коли вона ґрунтується на відповідних їй формах свідомості та культури суспільства, а її життєздатність безпосередньо залежить від психологічної готовності громадян відстоювати її принципи перед лицем тих, хто посягає на неї. Влада держави реально простягається настільки далеко, наскільки громадяни усвідомлюють себе залежними від неї. Тому усвідомлення громадянами їх особистої чи суспільної свободи зумовлює відповідне обмеження державної влади.

У сучасній демократії політичні права доповнюються соціальними правами, які передбачають надання всім членам суспільства

визначеного законодавством мінімуму соціальних благ. Вводиться принцип соціальної відповідальності приватних корпорацій; так само державні соціальні програми стають невід’ємною частиною державної практики.

Політичні права та свободи дають громадянам можливість брати участь в управлінні державою. Спробуємо розглянути цей момент.

Запитання

1. Що таке демократія?
2. Що таке демократична держава?

Робота з поняттями

Демократія (від грецького *demokratia*: *demos* — народ і *kratos* — влада, правління) — форма організації влади, за якої рішення приймаються більшістю чи від імені і в інтересах більшості.

Учитель. У демократичній державі громадяни беруть участь в її управлінні двома способами:

- а) шляхом безпосередньої участі у роботі представницьких та державних органів (парламент, державні структури) або безпосередньо висловлюючи свої думки щодо важливих державних питань під час всенародного опитування — референдуму. Це — *безпосередня демократія*;
- б) через своїх представників в органах державної влади, шляхом їх обрання. Це — *представницька демократія*.

Робота в групах

Групам пропонується перелік характеристик кожного з різновидів демократії. Учні повинні пояснити, що з цього переліку є перевагами, а що — недоліками демократії. Заслуховування відповідей проводиться за формою «Коло думок», тобто групи по черзі висловлюють свою позицію щодо одного з положень.

Пряма демократія	Представницька демократія
<ol style="list-style-type: none"> 1. Найбільш повна участь народу в усіх сферах життя держави та суспільства. 2. Свобода меншості може обмежуватися волею більшості 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Можливість для народу обирати та періодично змінювати своїх представників. 2. Створюються умови для концентрації влади в одній установі

Пряма демократія	Представницька демократія
3. Зміцнює довіру народу до інститутів влади. 4. Недостатня компетентність під час прийняття рішень. 5. Зниження персональної відповідальності. 6. Зникає або зменшується відчуження народу від влади	3. Компетентність і відповідальність осіб, що здійснюють владу. 4. Можливість забезпечення прав меншості. 5. Багатопартійність та розмаїття поглядів і думок. 6. Народ реально виявляє політичну активність лише під час виборів

Виступ учнів з повідомленнями про демократичні процеси на місцевому рівні

Демократичні процеси в демократичній державі здійснюються не тільки на загальнодержавному, а й на місцевому рівні.

Сукупність всіх жителів міста, села, селища, об'єднаних за місцем проживання називається територіальною громадою. У межах Конституції та законів України кожна територіальна громада має право вирішувати питання місцевого значення.

Для вирішення цих питань територіальні громади обирають органи місцевого самоврядування — ради (міські, сільські, селищні, районні, обласні). Їх діяльність регулюється Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування».

Робота з правовим документом

Учні мають опрацювати документ і виконати завдання.

Ст. 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»

До компетенції місцевих рад народних депутатів належить встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території, населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти, порядку, торгівлі на ринках...

Завдання учням

- Навести конкретні приклади питань, які вирішують органи місцевого самоврядування.

Робота з таблицею

Учитель. Кожному громадянину в демократичній державі гарантоване право участі у роботі громадських об'єднань та громадських організацій. *Громадська організація* — це об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних інтересів. Громад-

ська організація як об'єднання громадян утворюється для спільної реалізації спільних інтересів (культурних, економічних, вікових, гендерних, регіональних, релігійних, професійних, соціальних тощо). Громадська організація як один із видів об'єднання громадян, передбачений Законом України «Про об'єднання громадян».

Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод

Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону, визнається *політичною партією* або *громадською організацією*

Відповідно до ст. 3 цього Закону:

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів

Завдання

- Назвіть відомі вам громадські об'єднання та дитячі організації.

Учитель. Основ демократичного стилю життя необхідно навчатися з дитинства. Умови для цього створює для школярів участь у роботі учнівського самоврядування.

Запитання

1. Як ви розумієте, що таке учнівське самоврядування?
2. Для чого воно потрібне?
3. Яке коло питань воно має вирішувати?

Дискусія «Чи є в нашій школі учнівське самоврядування?»

Клас розподіляється на групи, одна з яких доводить, що в школі діє учнівське самоврядування, а інша — що ні.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Що таке демократія?
2. Які дві форми демократії вам відомі?
3. На яких рівнях може здійснюватися демократія?
4. Що є найважливішою соціальною запорукою життєздатності демократії?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підготуватись до тематичного оцінювання «Ти — людина, значить, маєш права».

УРОК 13

Тема. Тематичне оцінювання з теми «Ти — людина, значить, маєш права»

Мета: перевірити та узагальнити знання про права та обов'язки людини і громадянина, рівень сформованості вмінь, вміння пояснювати поняття, розповідати про права та обов'язки, моделювати та оцінювати ситуації; перевірити, наскільки усвідомили учні необхідність дотримання прав та обов'язків.

Тип уроку: урок контролю та узагальнення знань.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Етап контролю і корекції знань, вмінь та навичок

1-й варіант

Клас розподіляється на групи, кожна з яких працює з однією з груп прав чи обов'язків людини, моделює 1–2 ситуації, презентує їх. Інші групи мають їх проаналізувати.

2-й варіант

Тестові завдання

1. Укажіть підстави для набуття громадянства України:
 - А) за територіальним походженням;*
 - Б) за соціальним статусом;
 - В) внаслідок визнання батьківства; *
 - Г) внаслідок отримання спадщини.
2. Укажіть, в якому віці набуття дитиною громадянства України або вихід із громадянства України може відбуватися тільки за її згодою:
 - А) від 6 до 18 років;
 - Б) від 10 до 18 років;
 - В) від 14 до 18 років; *
 - Г) від 15 до 18 років.

3. Укажіть дату прийняття чинного Закону України «Про громадянство України»:
А) 8 жовтня 1991 р.;
Б) 16 квітня 1997 р.;
В) 18 січня 2001 р.; *
Г) 1 вересня 2005 р.
4. Укажіть дату прийняття Генеральною Асамблеєю ООН загальної Декларації прав людини :
А) 10 грудня 1948 р.; *
Б) 4 листопада 1950 р.;
В) 20 листопада 1989 р.;
Г) 28 червня 1996 р.
5. Які види конституційних прав та свобод вам відомі?
А) Особисті; *
Б) економічні; *
В) сімейні;
Г) колективні.
6. Серед об'єднань громадян розрізняють:
А) громадські організації; *
Б) громадянські організації;
В) національні меншини;
Г) політичні партії. *
7. Законодавство України дозволяє діяльність:
А) будь-яких об'єднань громадян;
Б) тільки тих об'єднань, які легалізовані (зареєстровані); *
В) тільки тих об'єднань громадян , які не ставлять за мету боротьбу за владу;
Г) крім об'єднань, створених за професійною ознакою.
8. Укажіть, які типи навчальних закладів належать до переліку навчальних закладів, що можуть існувати в нашій державі згідно із Законом України «Про загальну середню освіту»:
А) середня загальноосвітня школа; *
Б) школа психологічного розвантаження;
В) школа соціальної реабілітації; *
Г) автошкола.
9. Оберіть поняття, якому відповідає наведене визначення.
Форма безпосередньої демократії, яка полягає у прийнятті громадянами держави законів або інших рішень з важливих питань загальнодержавного чи місцевого значення:
А) вибори;

- Б) референдум;*
 - В) ратифікація;
 - Г) легалізація.
10. Із наведеного нижче переліку оберіть складову частину системи місцевого самоврядування в Україні:
- А) територіальна громада;*
 - Б) сільська, селищна, міська рада;*
 - В) районна державна адміністрація;
 - Г) сільський, селищний, міський голова.*
11. Укажіть форми безпосереднього здійснення територіальними громадами сіл, селищ та міст свої самоврядних повноважень:
- А) місцеві вибори;
 - Б) збори політичної партії;
 - В) сесії сільських, селищних, міських рад;
 - Г) місцеві референдуми.*
12. Структура освіти України включає:
- А) дошкільну освіту;*
 - Б) приватну освіту;
 - В) вищу освіту;*
 - Г) домашню освіту.

III. Домашнє завдання

Створити творчі групи і підготуватися до захисту проектів за темами:

1. Ти і цивільно-правові відносини:
 - а) право власності;
 - б) цивільно правові договори;
 - в) захист майнових та особистих немайнових прав;
 - г) права споживачів;
 - д) як успадкувати майно.
2. Закони в житті твоєї сім'ї:
 - а) сім'я та шлюб;
 - б) особисті майнові та немайнові права членів сім'ї;
 - в) захист прав дитини в сім'ї.
3. Твої права у трудових відносинах:
 - а) реалізація права на працю;
 - б) трудовий договір;
 - в) особливості праці неповнолітніх.

Розділ 3.

ТИ І ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

УРОК 14

Тема. Що таке право власності

Мета: дати уявлення про юридичний зміст права власності, характеризувати форми власності, права володіння, користування, розпорядження майном, аналізувати правові ситуації на підставі окремих положень цивільного законодавства.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Обладнання: Закон України «Про власність», таблиці «Види права власності» та «Способи набуття права власності».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Коло власників, передбачене українським законодавством, досить широке: фізичні та юридичні особи, держава в Україні, суб'єкти держави (області), муніципальні об'єднання (міста, райони). У цивільному праві їх називають суб'єктами права власності.

Україні та її суб'єктам належить державна власність, об'єктами якої виступають ліси, водні ресурси, земля, корисні копалини, підприємства, банки та ін. Міста і райони володіють муніципальною власністю, а саме — житловими будинками, школами, лікарнями, дорогами, спорудами, підприємствами.

Майно, яке перебуває у власності, називають об'єктами права власності.

Об'єктами власності громадян та юридичних осіб є: предмети для задоволення власних потреб; гроші та інші цінні папери, споруди, транспорт.

Робота з поняттями

Право власності — це сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд та у своїх інтересах.

Учитель. Право власності охоплює правові норми, які закріплюють та охороняють стан приналежності матеріальних благ конкретним особам. Власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Всі інші особи, невласники, зобов'язані утримуватися від будь-яких зазіхань на чужу річ і на волю власника мати цю річ. Таким чином, *власність* — це суспільні відносини, які характеризуються двома основними ознаками: вони виникають з приводу речей, мають вольовий зміст.

Власність в економічному розумінні — це економічне панування суб'єкта над об'єктом, що належить йому, використання суб'єктом цих об'єктів на власний розсуд й у власних інтересах.

Право власності можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні. В об'єктивному значенні право власності визначається як міра можливої поведінки власника, система правових норм, що регулюють відносини власності. Суб'єктивне право власності за змістом — це забезпечена законом міра можливої поведінки фізичної і юридичної особи щодо володіння речами; воно надає власнику можливість на власний розсуд використати своє майно і свій інтелектуальний потенціал для будь-якої не забороненої законом діяльності.

Складовими суб'єктивного права власності є правомочність — володіння, користування й розпорядження речами.

Правомочність володіння — це юридично забезпечена можливість власника бути в безпосередньому фактичному зв'язку з річчю. Володіння треба розуміти як постійну можливість матеріального зв'язку власника з річчю. За наявності юридичних підстав володіння називають титульним. Воно пов'язане з волевиявленням власника. Володіння може бути фактичним і юридичним, законним, незаконним і давнішим.

Фактичне володіння може виникнути як на законній підставі, так і внаслідок протиправного заволодіння власністю. Через це наявності лише фактичного володіння недостатньо, щоб визнати його законним. Потрібні юридичні підстави такого володіння, його юридичний титул. Законне володіння називається титульним володінням.

Незаконне володіння не спирається на правову основу, тому його називають безтитульним. Незаконне володіння, у свою чергу, може бути добросовісним і недобросовісним. Добросовісне може бути давнішим. Недобросовісне володіння може бути самовільним, насильницьким, підробленим.

Правомочність користування — це заснована на законі можливість вилучення корисних властивостей речі для задоволення потреб власника чи інших осіб. Право користування може належати не тільки власникам, але й іншим особам на підставі, зокрема, цивільно-правових договорів або адміністративних актів.

Правомочність розпорядження — це закріплена нормами права за власником можливість визначити долю належної йому речі шляхом знищення, відчуження або передачі її в тимчасове володіння іншим особам.

Лише власник має право одночасно володіти, користуватися й розпоряджатися своїм майном. Власник зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і держави. Він несе тягар утримання належного йому майна і ризику випадкової загибелі речі. У випадках і в порядку, встановлених законами, діяльність власника може бути обмежена чи припинена, або користування майном власника іншими особами може бути обмеженим.

Зміст права власності складають права з володіння, користування й розпорядження майном, а також обов'язки, пов'язані з утриманням, ризиком руйнування та випадковою загибеллю речі. Поеднання прав та обов'язків робить стосунки власності правовідносинами.

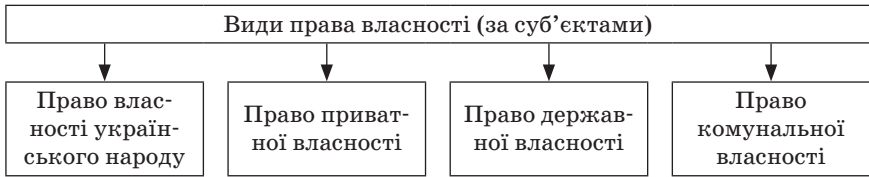
Суб'єктивне право власності — це юридично забезпечена можливість власника володіти, користуватися й розпоряджатися належним йому майном на власний розсуд та шляхом здійснення щодо свого майна будь-яких дій, які не суперечать законодавству і не порушують права та охоронювані законом інтереси інших осіб, а також можливість захисту від усіляких протиправних втручань щодо свого володарювання над належним йому майном.

Це означає, що суб'єктивне право власності є абсолютним. Власникові повинні протистояти усі інші особи, хоча кожна особа має право вимагати від власника припинення порушення її прав.

Ст. 2 Закону України «Про власність» визначає право власності як врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном.

Право власності за суб'єктом можна поділити на:

- право власності українського народу;
- право приватної власності;
- право державної власності;
- право комунальної власності.

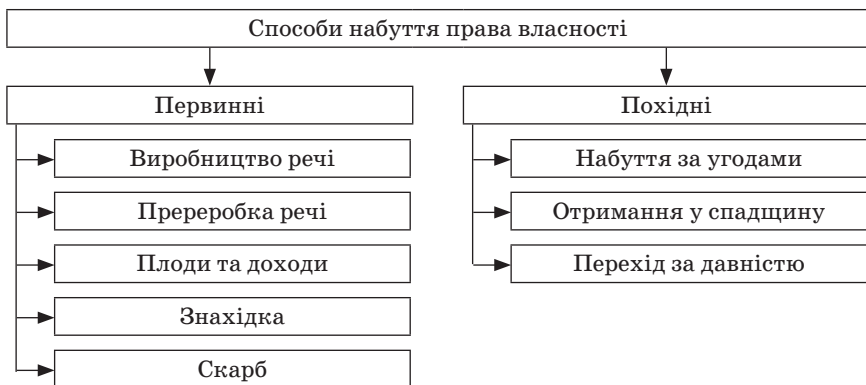

Особливості набуття права власності за окремими підставами такі:

1. Право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом.
2. Особа, яка самочинно переробила чужу річ, не набуває права власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість. Проте якщо вартість переробки і створеної нової речі істотно перевищує вартість матеріалу, права власності на нову річ набуває за її бажанням особа, яка здійснила таку переробку.
3. Особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймищі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки.
4. Особа, яка знайшла загублену річ, набуває права власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органу місцевого самоврядування, якщо:
 - а) не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;
 - б) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про своє право на річ особі, яка її знайшла, міліції або органу місцевого самоврядування.
5. Аналогічно, якщо протягом шести місяців з моменту заявлення про затримання бездоглядної робочої або великої рогатої худоби і протягом двох місяців не буде виявлено їхнього власника або він не заявить про своє право на них, права власності на цих тварин переходить до особи, у якої вони були на утриманні та в користуванні.
6. Особа, яка виявила скарб, набуває права власності на нього. Скарбом є закопані у землю або приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності.
7. Проте в разі виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури, права власності на нього набуває держава. Особа, яка ви-

явила такий скарб, має право на одержання від держави винагороди у розмірі до 20 % від його вартості на момент виявлення, якщо вона негайно повідомила міліції або органу місцевого самоврядування про скарб і передала його відповідному державному органу або органу місцевого самоврядування.

8. Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває права власності на це майно (набувальна давність).

Робота в парах

Закінчіть нижченаведені речення і зробіть висновок.

1. Я маю земельну ділянку, тобто я нею ___.
2. Я виростив на цій ділянці овочі, щоб вживати їх, тобто я цією ділянкою ___.
3. Я продав свою земельну ділянку, тобто я нею ___.

Допоміжні слова: володіти, користуватися, розпоряджатися.

Право власності — це можливість людини володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю.

Учитель. Право власності в Україні охороняється законом, воно регулюється Конституцією України, Законом України «Про власність», Цивільним Кодексом України. Усі форми власності в Україні є рівноправними. Конституція та закони України проголошують непорушність приватної власності.

Завдання

Визначте, до якої форми власності належить:

- а) власний будинок;

- б) будівля школи, де ви навчаєтесь;
- в) магазин, яким володіють декілька господарів.

У ч и т е л ь. У ст. 12. Закону України «Про власність» зафіксовані підстави для виникнення права приватної власності.

1. Труд громадян є підставою для створення і примноження їхньої власності.
2. Громадянин набуває права власності на доходи від участі в суспільному виробництві, індивідуальній праці, підприємницькій діяльності, ...а також на майно, отримане у спадок.

Завдання

Яким чином громадяни можуть отримати право власності:

- а) на квартиру;
- б) на машину;
- в) на власний одяг;
- г) на земельну ділянку?

У ч и т е л ь. У ст. 4 Закону України «Про власність» визначено, яким чином здійснюється право власності.

1. Власник на власний розсуд володіє, користується і розпоряджається майном, що йому належить.
2. Власник має право здійснювати щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Він може використовувати майно для здійснення господарської та іншої, не забороненої законом діяльності, зокрема передавати його безкоштовно або за плату в користування та володіння іншим особам.
3. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

Завдання

1. Які дії може вчинити особа з:
 - а) власною квартирою;
 - б) власною машиною;
 - в) власним одягом;
 - г) власною земельною ділянкою?
2. Чи володіє власністю п'ятирічна дитина?
3. Чи має право вона розпоряджатись нею на власний розсуд, без згоди батьків?
4. Чи завжди може розпоряджатися своєю власністю неповнолітня дитина?

5. Чи має вона право без згоди батьків:
 - а) придбати підручники;
 - б) придбати комп'ютер;
 - в) дати однокласнику почитати книжку з домашньої бібліотеки;
 - г) дати другу відеокасету з фільмом;
 - д) на певний час віддати другу відеомагнітофон;
 - е) отримати у спадок квартиру;
 - ж) здати в оренду отриману в спадок квартиру?
6. Зробіть висновок щодо прав неповнолітніх власників.

Вислухавши думки учнів, учитель наголошує, що всі ці дії неповнолітня особа може здійснювати тільки щодо використання своїх, зароблених грошей, або куплених на них товарів, або в разі одруження неповнолітньої особи.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Що таке право власності?
2. Як воно набувається та реалізується?
3. Які особливості передбачає право на власність для неповнолітніх?

V. Домашнє завдання

1-й варіант

Опрацювати відповідний текст підручника. Навести приклади (1–3) реалізації права власності.

2-й варіант

Написати твір-есе:

1. «Власність та моральність».
2. «Громадянин та власність».

УРОК 15

Тема. Цивільно-правові договори

Мета: дати уявлення про договори, види цивільно-правових договорів; розвивати вміння пояснювати, що таке договір, називати види цивільно-правових договорів; аналізувати зразок типового договору щодо його предмета, сторін та змісту; формувати свідоме ставлення щодо необхідності дотримання умов цивільно-правових договорів.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: захист проектів, рольова гра.

Обладнання: таблиці з попереднього уроку.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань

1. Фронтальне опитування щодо опанування понять.
2. Захист проектів за темами:
 - 1) Ти і цивільно-правові відносини:
 - а) право власності;
 - б) цивільно правові договори;
 - в) захист майнових та особистих немайнових прав;
 - г) права споживачів;
 - д) як успадкувати майно.
 2. Закони в житті твоєї сім'ї:
 - а) сім'я та шлюб;
 - б) особисті майнові та немайнові права членів сім'ї;
 - в) захист прав дитини в сім'ї.
 3. Твої права у трудових відносинах:
 - а) реалізація права на працю;
 - б) трудовий договір;
 - в) особливості праці неповнолітніх.

III. Вивчення нового матеріалу

Інтерактивна лекція

Учитель. *Цивільно-правові відносини* — це врегульовані нормами цивільного права майнові та особисті немайнові відносини.

У відношеннях, які регулюються адміністративним або кримінальним правом, учасники перебувають у нерівному становищі. Одні мають повноваження, інші їм підкоряються. У цивільних правовідносинах всі учасники рівні. Рівність учасників — це головна відмінність цього виду правовідносин. Підписано договір, і закон вимагає, щоб обидві сторони виконали його умови. Всі ці відносини регулюються Конституцією та законами України, Цивільним кодексом. Їх основою є цивільно-правовий договір.

Договір — це угода двох або більше сторін, що базується на рівності сторін.

Завдання

1. Як на ваш розсуд, що таке цивільно-правовий договір?
2. Чим відрізняються договори такого типу:
 - а) людина придбала товар у магазині;
 - б) позичила гроші;
 - в) бабуся подарувала онуку будинок;
 - г) ви позичили однокласнику певну суму грошей?

У ч и т е л ь. Згідно з Цивільним Кодексом існують такі види цивільно-правових договорів:

- купівлі-продажу;
- майнового найму (оренди);
- займу;
- дарування.

Робота в парах

- Наведіть приклади цивільно-правових договорів з вашого життя.

Рольова гра «Як укласти договір?»

Учні розподіляються на групи, кожна з яких отримує текст цивільно-правового договору, Цивільний кодекс, моделює і демонструє ситуацію укладення договору. Після перегляду ситуацій клас визначає:

- а) сторони договору;
- б) предмет договору;
- в) зміст договору.

Групи пропонують зразки цивільно-правових договорів.

Запитання

- Якими майновими правами наділені неповнолітні власники?

Робота з поняттями і термінами

Фізична особа — людина, учасник цивільно-правових відносин.

Цивільно-правова угода — погодження на базі взаємних інтересів та рівності. Договір є одним з різновидів угоди.

У ч и т е л ь. Згідно зі ст. 31. Цивільного кодексу особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), має часткову цивільну дієздатність.

Вона може:

- 1) самостійно здійснювати дрібні побутові угоди. Угода вважається дрібною побутовою, якщо вона служить задоволенню

побутових потреб особи, відповідає її фізичному, духовному або соціальному розвитку та стосується речі, що має невелику вартість;

- 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

За ст. 32 Цивільного Кодексу неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років передбачає:

Окрім угод, встановлених ст. 31 даного Кодексу, фізична особа у віці з чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) має право:

- 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом;
- 3) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунка) і розпоряджатися внеском, внесеним на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок).

Неповнолітня особа здійснює інші угоди за згодою батьків.

Завдання

Поміркуйте.

1. Чи може 15-річний Андрій:
 - а) придбати фотоапарат на зароблені ним гроші;
 - б) позичити зароблені влітку гроші приятелю
 - в) покласти зароблені влітку гроші на депозит?
2. Чи може 16-річна Марія самостійно:
 - а) позичити однокласниці п'ять гривень;
 - б) придбати потрібний для навчання відеодиск;
 - в) придбати квартиру?
3. Чи може 13-річний Сергій:
 - а) дати другові відеодиск для перегляду;
 - б) відкрити рахунок у банку;
 - в) подарувати подрузі коштовну прикрасу?

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Які відносини регулює цивільне право?
2. Що таке цивільно-правовий договір?
3. Назвіть та наведіть приклади основних цивільно-правових договорів.

V. Домашнє завдання

Опрацювати відповідний текст підручника.

УРОК 16

Тема. Захист особистих немайнових та майнових прав

Мета: сформувати уявлення про особисті немайнові та майнові права, підстави цивільно-правової відповідальності; розвивати вміння розрізняти особисті немайнові і майнові права та наводити приклади; називати підстави цивільно-правової відповідальності; аналізувати правові ситуації щодо цивільної відповідальності малолітніх та неповнолітніх осіб; формувати свідому оцінку вчинків і поведінки неповнолітніх, пов'язані з цивільно-правовою відповідальністю.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Бесіда з учнями

- Які відносини врегульовує цивільне право?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Кожна людина, яка живе у суспільстві, має свої права та обов'язки незалежно від кольору шкіри чи очей, місця народження, походження, статі, віку, закладу, в якому вона навчалася. Кожна людина — це особлива й неповторна особистість, яка має сама визначити своє місце в житті й реалізувати свої здібності. Показником гуманізму суспільства та держави є ставлення до дитини. Діти є найвищою цінністю кожного народу, і розбудова демократичної держави неможлива без сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб та виконання обов'язків, передбачених Конституцією та законодавством України. Для забезпечення прав та інтересів дітей постійно вдосконалюється нормативно-правова база України. Тобто права і свободи дітей як членів суспільства значною мірою визначають напрями діяльності державних органів та громадських організацій.

Кожен з нас має право захистити свої майнові та немайнові права у суді.

Майнові відносини — це відносини у сфері володіння, користування та розпорядження майном, надання товарів та послуг, інтелектуальної діяльності (винаходи, товарні знаки, художні твори тощо). Особисті немайнові відносини пов'язані із захистом особистих прав громадян (честі та гідності, ділової репутації, інтелектуальної власності). Зараз ми з вами в ігровій формі спробуємо змодельовувати процедуру захисту цивільних прав у суді.

1-й варіант

Клас розподіляється на групи по 5–7 чоловік, кожна з яких отримає пакет документів для опрацювання однієї з груп прав (майнові, немайнові пов'язані з майном, особисті немайнові). Учні визначають, хто в групі виступатиме в ролі позивача, відповідача і судді. Кожна група отримує пакет документів (Цивільний кодекс, окремі положення Цивільно-процесуального кодексу, приблизний текст позовної заяви) і має змодельовувати 1–2 ситуації за своєю групою прав, пов'язаних із захистом їх у суді. Потім групи демонструють підготовлені ситуації, які клас має проаналізувати.

2-й варіант

Клас розподіляється на 2 групи, одна з яких «судді», інша — «позивачі» та «відповідачі». «Судді» отримують тексти законів і готуються до «судового процесу». «Позивачі» та «відповідачі» отримують запропоновані вчителем ситуації, пов'язані із захистом цивільних прав (бажано, щоб були відтворені усі елементи цивільно-правових відносин). «Позивачі» (по двоє учнів) розробляють позовну заяву. «Відповідачі» (по двоє на ситуацію) розробляють систему захисту щодо своїх ситуацій. Учні, що залишились незалученими, отримують статус «експертів», що будуть аналізувати змодельовані ситуації. Потім проходить моделювання та обговорення процесу. Пакет документів той самий, що і в першому варіанті.

Робота з нормативними документами

Цивільний Кодекс

Ст. 33. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи.

1. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного самотійно, відповідно до закону.

2. Неповнолітня особа несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (всиновлювачів), піклувальників. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (всиновлювачі) або піклувальники.
3. Неповнолітня особа несе відповідальність за шкоду, завдану нею іншій особі.

Ст. 31. Часткова цивільна дієздатність особи, яка не досягла чотирнадцяти років.

Малолітня особа не несе відповідальності за завдану нею шкоду.

Ст. 1179. Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою.

1. Неповнолітня особа (у віці від 14 до 18 років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно, на загальних засадах.
2. У випадку відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої шкоди, ця шкода відшкодовується в недостатній частині або в повному обсязі її батьками (всиновлювачами) або піклувальниками, якщо вони не доведуть, що шкода була завдана не з їх вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, ця особа зобов'язана відшкодувати шкоду в недостатній частині або в повному обсязі, якщо вона не доведе, що шкода була завдана не з її вини.

Завдання

Чи буде нести цивільну відповідальність і в якому обсязі:

- а) 13-річний Сергій, який пошкодив куртку однокласника;
- б) 15-річний Андрій, який на уроці фізкультури розірвав футболку однокласника;
- в) 14-річний Вадим, який під час гри в футбол у дворі пошкодив м'яч, що належав сусідському хлопцю;
- г) 16-річний Максим, який по дорозі на роботу пошкодив машину, що належала сусіду?

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Де і як можна захистити цивільні права?
2. Які особливості має цивільна відповідальність неповнолітніх?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підібрати приклади майнових та особистих немайнових відносин.

УРОК 17

Тема. Як успадкувати майно

Мета: дати уявлення про поняття «спадкодавець» та «спадкоємець», «заповіт»; описувати порядок спадкування за законом, розповідати про порядок отримання спадщини; аналізувати правові ситуації, що регулюються нормами спадкового права; виховувати повагу до дотримання спадкового права.

Тип уроку: комбінований урок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Метод «Акваріум»

Обговорити в групах проблему й дати правову оцінку ситуації.

Учень 5 класу пошкодив музичний центр, який залишився без догляду в актовій залі.

Робота за індивідуальними картками

1-а картка

Визначте предмет договору:

- а) купівлі-продажу ст. 656 Цивільного кодексу України;
- б) договору підяду ст. 837 Цивільного кодексу України;
- в) договору доручення ст. 1000 Цивільного кодексу України;
- г) договору зберігання ст. 936 Цивільного кодексу України;
- д) договору ренти ст. 731 Цивільного кодексу України.

2-а картка

Проаналізуйте правову природу та види строків у договорах купівлі-продажу (гарантійні строки, строки придатності, строки служби, претензійні строки, строки оперативного захисту, позовна давність).

3-я картка

Згідно з оголошенням в газеті «Реклама для всіх» громадянин М. прийшов до громадянина Р., щоб купити у нього набір кухонних меблів. Оглянувши комплект та узгодивши ціну, сторони домовилися, що М. приїде через два дні за меблями власним транспортом і здійснить остаточний розрахунок. Як завдаток М. залишив 1000 грн. З'явившись через два дні за меблями, М. виявив, що Р. продав їх іншій особі за більш вигідною ціною. М. зажадав відшкодування збитків (витрати на автотранспорт), повернення 1000 грн. завдатку і компенсацію моральної шкоди.

Розв'яжіть спір. З якого моменту договір купівлі-продажу вважається укладеним?

4-а картка

Громадяни К. і Б. уклали договір купівлі-продажу житлового будинку і посвідчили його у нотаріуса. Після розрахунку з Б. К. оселився в будинку разом із сім'єю. Через деякий час дружина Б. заявила вимогу до суду про визнання договору недійсним. Під час судового засідання було встановлено, що під час укладання договору була порушена вимога ст. 65 Сімейного кодексу України про необхідність згоди іншого подружжя на відчуження нерухомого майна.

Проаналізуйте ситуацію і вирішіть справу.

5-а картка

Громадянка Т. звернулася з позовом до громадянки О. про визнання недійсним договору купівлі-продажу квартири. Позивачка посилалася на те, що при укладенні оспорюваного договору купівлі-продажу 12 січня 2004 р. громадянин К., що діяв на підставі її довіреності, продав квартиру О. без згоди К. за заниженою ціною. Через цю обставину позивачка просила визнати договір купівлі-продажу недійсним. У зустрічному позові О. просила виселити Т. з належної їй по праву власності квартири. Під час судового засідання було встановлено, що «між представником позивачки — К. та покупцем О. укладена злочинна угода, що передбачала продаж квартири за відсутності згоди на те її власника та за явно заниженою (у 10 разів) ціною».

Розв'яжіть справу.

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Однією з можливостей реалізації права власності є отримання майна у спадок (успадкування). Спадкодавець, тобто померла особа, що передала майно у спадок, разом з цим

майном передає спадкоємцю, тобто людині, що отримує спадок, всі права та обов'язки, пов'язані з цим майном. Успадкування відбувається або за заповітом, або в разі його відсутності — за законом.

Завдання

- Спробуйте дати визначення поняттю «успадкування».

Учитель. Заповіт — це особиста воля особи на випадок її смерті. Право на заповіт реалізується безпосередньо тією особою, яка бажає його скласти. Згідно з цим правом спадкодавець може призначити своїми спадкоємцями будь-яку кількість осіб незалежно від їх сімейних зв'язків зі спадкодавцем, а також скласти заповіт щодо всього спадку або його частини і розподілити його між спадкоємцями за власним бажанням. Неповнолітні особи та повнолітні непрацездатні особи (діти, вдови батьки) отримують у спадок, незалежно від заповіту, половину того, щоб вони мали отримати за законом.

Робота з правовими документами

Цивільний Кодекс

Ст. 1247. Загальні вимоги до форми заповіту.

1. Заповіт складається в письмовій формі із зазначенням місця та часу його складання.
2. Заповіт повинен бути підписаний заповідачем особисто.
3. Заповіт повинен бути засвідчений нотаріусом або іншими службовими особами.

Завдання

- Назвіть вимоги, які висуває закон до складання заповіту.

Учитель. Особа може скласти заповіт у будь-який час і має право вносити до нього зміни. За законодавством України кожен громадянин має право на власний розсуд вирішувати долю належного йому майна, а також заповідати його.

Запитання

- Чи стикалися ви вже хоча б раз із цим правовим фактом?

Учитель. Відповідно до ст. 534 Цивільного кодексу (ЦК) кожен громадянин може залишити за заповітом усе своє майно або частину його (не виключаючи предметів звичайної домашньої обстановки і вжитку) одній або кільком особам, як тим, що входять,

так і тим, що не входять до кола спадкоємців за законом, а також державі або окремим державним, кооперативним та іншим громадським організаціям.

Заповідач також має право у заповіті позбавити права спадкоємства одного, кількох або всіх спадкоємців за законом. Треба зауважити, що складання заповіту не тягне за собою переходу права власності на заповідане майно, а є лише розпорядженням, яке заповідач робить на випадок своєї смерті. Тому особа, що склала заповіт, за життя не позбавлена можливості розпорядитися таким майном шляхом його продажу, дарування і таке інше. Зазначене є суттєвою різницею між заповітом та договорами відчуження майна (міни, дарування, купівлі-продажі), відповідно до яких особа, яка підписала такий договір, позбавляється права власності на своє майно, і вже його спадкоємці будуть позбавлені права на успадкування цього майна, навіть якщо щодо нього буде складений заповіт.

Крім того, заповідач на підставі ст. 544 Цивільного кодексу вправі в будь-який час змінити або скасувати зроблений ним заповіт, склавши новий заповіт. Заповіт, складений пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в частині, в якій він йому суперечить. Скасування або зміна заповіту проводиться шляхом подання про це заяви нотаріусу, завідувачому державним нотаріальним архівом, а в населених пунктах, де немає нотаріусів, — посадовій особі виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради, яка вчиняє нотаріальні дії.

Запитання

- Які фактори можуть спричинити зміну заповіту?

Учитель. Деякі особливості мають питання спадкоємства вкладів, що визначені ст. 564 Цивільного кодексу. Так, вкладник може залишити банківській установі заповідальне розпорядження щодо належного йому вкладу. У цьому випадку після смерті вкладника вклад видається вказаним ним особам без оформлення свідоцтва про право на спадщину.

Якщо вкладник не зробив банківській установі такого розпорядження, то в разі смерті вкладника його вклад переходить до спадкоємців на загальних підставах.

Закон визначає коло осіб, які користуються правом на обов'язкову частку в спадщині, незалежно від змісту заповіту. Зокрема, неповнолітні або непрацездатні діти спадкодавця (в тому

числі усиновлені), а також непрацездатні дружина, батьки (усиновителі) й утриманці померлого успадковують, незалежно від змісту заповіту, не менше двох третин частки, яка б належала кожному з них в разі успадкування за законом (ст. 535 Цивільного кодексу).

Заповіт повинен бути укладений у письмовій формі із зазначенням місця і часу його укладення, підписаний особисто заповідачем і нотаріально посвідчений (ст. 541 зазначеного Кодексу).

Заповіт може бути посвідчений як державним, так і приватним нотаріусом, що не впливає на його юридичну силу. У тих населених пунктах, де немає нотаріусів, право посвідчення заповітів, згідно зі ст. 37 Закону України «Про нотаріат», мають посадові особи сільських, селищних, міських рад. Заповіти громадян України, що перебувають за кордоном, можуть бути посвідчені посадовими особами консульських установ України.

Заповіт — це угода, що безпосередньо пов'язана із особою заповідача. Відтак заповіт не може бути укладений через представника, що діє за дорученням або на підставі закону. Не допускається також посвідчення заповіту від імені кількох осіб.

Запитання

- Чому не допускається посвідчення заповіту від імені кількох осіб?

Спадок відкривається з моменту смерті спадкодавця. З цього моменту, впродовж шести місяців, спадкоємці, що бажають прийняти спадок, подають заяви до нотаріальної контори. Спадкоємці з чотирнадцяти років мають право робити це особисто, за малолітніх заяву подають батьки або опікуни.

Практична робота

Учні мають скласти:

- Заповіт з умовою.
- Спільний заповіт подружжя.
- Секретний заповіт.

IV. Домашнє завдання

Опрацювати матеріал підручника і додатковий матеріал.

УРОК 18

Тема. Споживачі та їхні права

Мета: дати учням уявлення про те, хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці, нормативні акти, що захищають права споживачів; моделювати ситуації придбання товару, замовлення послуг чи робіт; складати за зразком скаргу (претензію) щодо порушення прав споживача; розв'язувати правові задачі.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Поширення ринкових відносин принесло в наш лексикон досить багато нових понять: бізнес, біржа, брокер, маркетинг, інфляція. Власне, ринок — це форма економічного обміну. Ринкова економіка здатна найбільш повно задовольнити потреби покупця, який прагне придбати товар за можливості доброї якості... та дешево. Товари не завжди бувають якісними, продавці ввічливими, тому на допомогу приходить держава, яка запроваджує спеціальні закони для захисту прав покупців. Нам і нашим близьким постійно доводиться купувати продукти харчування та інші товари у магазині, на ринку; здавати одяг або взуття в ремонт; користуватися водою, електроенергією, домашнім телефоном; їздити на громадському транспорті; відпочивати за путівками; користуватися послугами перукарень та хімчисток; брати напрокат необхідні предмети. В усіх випадках ми виступаємо як споживачі товарів, робіт або послуг.

Споживач — людина (фізична особа), яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

Окрім споживачів, участь у цих відносинах беруть і продавці — підприємства, організації або громадяни, які реалізують товари. Іноді у купівлі-продажу беруть участь виконавці — підприємство або людина, які виконують роботи, надають послуги, або виробники — ті, хто виробляють товари для реалізації.

Коли продавець, виконавець на прохання споживача погоджуються продати йому товар або виконати роботу, а споживач — заплатити за це, то між ними утворюється угода щодо якості, терміну,

ціни та інших умов, за якими здійснюється купівля-продаж, виконуються роботи або надаються послуги.

Така угода зазвичай оформлюється квитанцією, товарним або касовим чеком (використовуючи папку документів, показує квитанцію, товарний чек, касовий чек).

Основним правовим законом, який стоїть на сторожі законних інтересів споживачів, є Закон «Про захист прав споживачів».

Завдання

1-й варіант

Наведіть приклади, коли ми з вами:

- 1) купуємо товари;
- 2) замовляємо послуги;
- 3) користуємося послугами;
- 4) замовляємо роботи.

2-й варіант

На дошці прикріплено три малюнки, де зображені герої дитячих казок і віршів. Учитель пропонує школярам назвати ролі, в яких виступають герої відомих казок і віршів, а також навести свої приклади літературних персонажів. Наприклад:

- 1) король і кравець (казка Г. Х. Андерсена «Нове плаття короля»);
- 2) дід і золота рибка (О. С. Пушкін «Казка про золоту рибку»);
- 3) Муха-Цокотуха, яка купує на базарі самовар (вірш К. Чуковського);
- 4) Микита Кожум'яка (народна казка).

Евристична бесіда

У ч и т е л ь. Окрім споживачів, у цих відносинах присутня також друга сторона.

Хто є другою стороною, в разі, коли ми:

- 1) купуємо товари;
- 2) замовляємо послуги чи роботи?

У ч и т е л ь (*підбиваючи висновок після виступів учнів*). У першому випадку це продавці — підприємства, установи, організації, або громадяни, які реалізують товари, та виробники — ті, хто виробляють товари для реалізації.

У другому — це виконавці — підприємство чи людина, які виконують роботи або надають послуги.

Права та обов'язки споживачів закріплені в Законі України «Про захист прав споживачів».

Практична робота

Завдання 1. Клас розподіляється на групи відповідно до кількості прав споживачів. Кожна група опрацьовує відповідну статтю закону «Про захист прав споживачів» і коротко доповідає про основні положення цих статей.

- 1-а група. Право на захист своїх прав з боку держави.
- 2-а група. Право споживача на належну якість продукції.
- 3-я група. Право споживача на безпеку продукції (товарів, наслідків робіт).
- 4-а група. Право споживача на інформацію про продукцію.
- 5-а група. Право споживача на вільний вибір продукції.
- 6-а група. Право на судовий захист прав споживачів.
- 7-а група. Право об'єднання споживачів у громадські організації.
- 8-а група. Обов'язки споживачів.

Вправа «Відкритий мікрофон»

Наведіть приклади з вашого життя, життя ваших батьків або товаришів, коли права споживачів були порушені.

Завдання 2. Клас розподіляється на 4 групи споживачів та окремому групу-експертів.

- 1-а група. Купуємо товари.
- 2-а група. Замовляємо послуги.
- 3-я група. Користуємося послугами.
- 4-а група. Замовляємо роботи.

Кожна група моделює та розігрує перед класом 1–2 ситуації (можна використати наведені під час «Відкритого мікрофону»), додавши до змісту типові порушення з боку продавців (виконавців, виробників) і помилки з боку споживачів. Експерти та інші групи аналізують ситуації.

Вправа «Відкритий мікрофон»

Розкажіть, що робили ви, ваші батьки або ваші товариші, коли їхні права як споживачів порушувались. Який це мало результат?

Учитель, узагальнюючи виступи груп, зазначає, що покупець може вимагати заміни товару, якщо:

- 1) він є непродуктивним;
- 2) вимогу заявлено протягом 14 днів;
- 3) збережено його товарний вигляд, поживні якості, пломби, ярлики;
- 4) надано документ, що засвідчує факт придбання товару.

Якщо протягом гарантійного строку виявлені вади товару, споживач має право вимагати від продавця або виробника;

- 1) безоплатного усунення цих вад;
- 2) відшкодування витрат споживача на їх усунення;
- 3) заміни на такий самий товар належної якості;
- 4) зменшення ціни товару;
- 5) заміни на товар іншої моделі з перерахуванням вартості;
- 6) розірвання укладеної угоди та повернення сплачених за товар коштів.

Продавець зобов'язаний повернути гроші за неякісний продукт або обміняти його на якісний товар, якщо вади виявлені в межах строку придатності.

У разі виявлення вад у виконаних роботах під час гарантійного строку споживач має право вимагати від виконавця:

- безоплатного усунення недоліків у розумний строк;
- зменшення ціни за роботу (послугу);
- безоплатного виконання іншої речі з такого самого матеріалу і такої самої якості чи повторного виконання робіт.

Споживач має право розірвати договір послуг чи виконання робіт і відшкодування завданих збитків, якщо вади не підлягають усуненню або проявляються після усунення.

Перш ніж висувати вимоги, переконайтесь, що вади виникли не в результаті порушення правил користування товару або його зберігання.

Якщо продавець відмовляє вам у задоволенні ваших претензій, ви можете написати письмову скаргу (претензію) на ім'я директора або власника магазину, де зазначається:

- 1) коли і за якою ціною придбано товар;
- 2) гарантійний строк та документ, яким він встановлюється;
- 3) причини скарги;
- 4) претензії та вимоги споживача;
- 5) документи, що додаються до скарги.

Якщо протягом місяця ви не отримаєте задоволення або відмови щодо неї, звертайтеся до суду.

Завдання 3. Клас розподіляється на групи відповідно до дій споживачів та групу експертів.

- 1-а група. Претензії до купленого товару.
- 2-а група. Претензії до виконаних робіт.
- 3-я група. Претензії до наданих послуг.

Групи моделюють та демонструють перед класом ситуації згідно зі своєю темою, експерти та інші групи аналізують, наскільки правильно поведилися споживачі, продавці, виконавці.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

Зробіть висновки з усього, що ви сьогодні почули, дізналися, вивчили.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. У ЗМІ підібрати матеріал про факти порушення прав споживачів та їх захист (цей матеріал доцільно накопичувати й використовувати під час уроку тематичного оцінювання).

УРОК 19

Тема. Захист прав споживачів

Мета: закріпити знання про те, хто такі споживачі, продавці, виробники, виконавці, нормативні акти, що закріплюють права споживачів та їх права, порядок дій споживача щодо захисту порушених прав; розвивати вміння працювати з нормативними актами; наводити приклади порушення прав споживача; моделювати ситуації з придбання товару, замовлення послуг чи робіт; описувати порядок дій споживача щодо захисту порушених прав, складати за зразком скаргу (претензію) щодо порушених прав споживача; формувати активну позицію щодо дотримання і захисту прав споживачів.

Тип уроку: урок закріплення та застосування знань, умінь та навичок.

Форма проведення: практична робота з використанням інтерактивних вправ, захисту групових проектів.

Обладнання: електронна презентація «Реклама — двигун торгівлі».

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Метод «Кейсу»

Повідомлення учнів про зібрані в ЗМІ матеріали про факти порушення й захисту прав споживачів складаються в кейс.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

«Книга скарг»

Учні мають змодельовати ситуації, в яких йдеться про порушення прав споживача, і подати скаргу з цього приводу.

IV. Закріплення та застосування отриманих знань

**Перегляд слайдів із фотографіями,
які свідчать про порушення прав споживача**

Дати правовий коментар побаченому.

Анкетування

Відповісти на запитання анкети.

Чи завжди ви...

1. Вимагаєте від продавця дотримуватися точної ваги?
 - а) Завжди;
 - б) іноді;
 - в) ніколи.
2. Перевіряєте правильність названої продавцем суми, нараховану за придбаний вами товар (роботу, послугу)?
 - а) Завжди;
 - б) іноді;
 - в) довіряю продавцю і не перевіряю.
3. Вимагаєте надати документи (сертифікат відповідності), які б підтверджували якість товарів (робіт, послуг)?
 - а) Завжди вимагаю;
 - б) іноді вимагаю;
 - в) не вимагаю.
4. Берете у продавця (виконавця) та зберігаєте квитанцію, товарний чек або касовий чек?
 - а) Завжди беру;
 - б) іноді беру;
 - в) не беру.

5. З'ясовуєте споживчі властивості товару у продавця або знайомитеся з інструкцією, з'ясовуєте дату виготовлення, термін придатності?
 - а) Так;
 - б) беру, але не приділяю цьому необхідної уваги;
 - в) ні.
6. Вимагаєте надати вам повний і достовірний переклад інструкції, якщо купуєте імпортний товар?
 - а) Так;
 - б) ні.

Правовий диктант

Вставте пропущене слово.

Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відношення, які виникають між __ та __, виконавцями, __ при продажу __ товарів (виконання робіт, здійснення послуг), встановлює __ споживачів на придбання __ (робіт, послуг) належної __ та безпечного для __ та __ споживачів, отримання __ про товари (роботи та послуги) та про їх __ (виконавців, продавців), просвіту, __ та __ захисту їх інтересів, а також з'ясовує механізм реалізації цих прав.

Слова: державна, споживачі, інформація, права, виробники, якість, продавці, життя, здоров'я, товари, суспільна.

Робота в групах

Групи мають підготувати інсценування нижченаведлених ситуацій.

- 1-а група. Покупка на ринку домашнього молока.
- 2-а група. Покупка іноземного товару в супермаркеті.
- 3-я група. Покупка телевізора у спеціалізованому магазині.
- 4-а група. Вам запропонувала купити відеокамеру ваша знайома.

Презентація та обговорення ситуацій, підготовлених групами.

Групи складають «Поради споживачеві» (орієнтовні рекомендації).

Ви вирішили придбати дорогий товар (роботу, послугу).

1. Обміркуйте, чи дійсно потрібен вам цей товар, оцініть, наскільки він відповідає вашим потребам.
2. Знайдіть інформацію про цю групу товарів, порівняйте аналогічну продукцію різних моделей у різних магазинах вашого населеного пункту, уважно проаналізуйте ціни на них.
3. Детально з'ясуйте:

- основні споживацькі властивості товару, а щодо продуктів харчування — склад, вміст шкідливих для здоров'я речовин;
- дату виготовлення товару;
- термін служби або придатності;
- чи необхідне додаткове обслуговування товару та як це здійснюється;
- ім'я та адресу продавця (виробника) та підприємства, яке здійснює функції щодо ухвалення претензій від споживача, а також проводить ремонт, технічне обслуговування;
- вимагайте надання вам інформації (інструкцію) про товар мовою, якою ви володієте;
- здійснюючи оплату товару, можете вимагати у продавця надати вам документи про ціну;
- погоджуйте умови покупки (замовлення): з передплатою, у кредит, з доставкою;
- перевірте ще раз гроші, які ви сплачуєте, отримавши здачу, перерахуйте її в присутності продавця, адже він може помилитися;
- обов'язково візьміть квитанцію, товарний чек або касовий чек, інший письмовий документ, який підтверджує факт покупки, на товар — гарантійний талон, технічний паспорт;
- дізнайтеся, чи можна повернути продавцю неякісний товар.

Виступ учнів з проектом

«Сучасна реклама як двигун торгівлі»

(електронна презентація)

Обговорення проектів.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Чому важливо бути уважним під час покупки товару?
2. Яку роль відіграє реклама?
3. Яка з порад вам здалася найбільш корисною?
4. Які державні чи громадські установи займаються питаннями захисту прав споживачів? Що ви про них знаєте?

V. Домашнє завдання

Підготуйте розповідь про орган захисту прав споживачів у вашому місті, його діяльність.

Розділ 4.

ЗАКОНИ В ЖИТТІ ТВОЄЇ СІМ'Ї

УРОК 20

Тема. Що таке сім'я і шлюб

Мета: дати уявлення про поняття «сім'я» і «шлюб», умови укладання шлюбу, особисті немайнові та майнові права та обов'язки подружжя; пояснювати, використовуючи положення статей Сімейного кодексу України, умови укладання шлюбу, в тому числі неповнолітніми; аналізувати правові ситуації й пропонувати шляхи їх розв'язання на підставі норм сімейного права.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Робота над епіграфом уроку

- Кожна сім'я — це частина держави. (*Арістотель*)

Учитель коментує відповіді учнів.

III. Вивчення нового матеріалу

Евристична бесіда

Учитель. Серед специфічних прав дітей особливо виділяється право виховуватись у сім'ї. Кожна доросла людина має право мати сім'ю.

Чому, на ваш розсуд, так важливо для людини мати сім'ю?

В юридичній науці сім'єю називають людей, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

На ваш розсуд, чи є сім'єю:

- а) бабуся та онука, яку вона виховує, тому що батьки дівчинки загинули;
- б) пара одружених молодих людей, що проживають разом з батьками одного з подружжя;
- в) подружжя, яке всиновило двох дітей;
- г) жінка та всиновлена нею дитина?

Відносини, що складаються в сім'ї, називається сімейними і регулюються нормами сімейного права, які закріплені в Конституції України та Сімейному кодексі України. Згідно із законом сім'я створюється на підставі укладення шлюбу, кровного споріднення та всиновлення.

Сімейно-правові відносини мають ряд своїх особливостей.

1. Сімейно-правові взаємовідносини характерні своїми джерелами. Якщо цивільні правовідносини виникають, як правило, з договорів, то шлюбно-сімейні відносини виникають з рідства, шлюбу, усиновлення, і всі майнові відносини впливають з особистих. Ці правовідносини пов'язують не сторонніх, а близьких осіб — родичів, подружжя.
2. В першу чергу сімейні правовідносини — це особисті немайнові, і лише в другу чергу вони є майновими. Майнові правовідносини впливають з особистих: є рідство, є шлюб — є майнові відносини. А в цивільному праві 99 % взаємовідносин — це майнові відносини.
3. Сімейні права та сімейні обов'язки не можна відчужувати, передавати, купувати, продавати чи дарувати. Причому не тільки особисті, але й майнові. Не можна, наприклад, передати право на отримання аліментів або ж на виховання дітей. А в цивільному праві майже всі майнові відносини легко передаються (наприклад, право на одержання спадщини).
4. Сімейні правовідносини регулюються окремим Кодексом про шлюб та сім'ю України, що був першим прийнятий в нашій країні.
5. Процес розгляду сімейних справ відрізняється від розгляду цивільних, як суттєво відрізняється й виконання рішень. (У справах про передачу дитини на виховання іншому з подружжя не можна так легко виконати рішення, як рішення, скажімо, про відчуження певної речі).
6. Сімейно-шлюбні відносини в Україні в багатьох випадках регулюються нормами моралі, а не тільки правовими нормами. Це характерно тільки для сімейного права.

Робота з поняттям

Шлюб — це сімейний союз чоловіка і жінки, що реєструється в порядку, визначеному законом.

Робота з правовим документом

Учні мають опрацювати питання про умови укладання шлюбу за Сімейним кодексом і виконати завдання.

1. Назвати основні умови укладення шлюбу.
2. Визначити, чи можуть неповнолітні укладати шлюб і за яких умов.

Працюємо з таблицею

Учні опрацьовують ст. 6–9 Сімейного кодексу і заповнюють таблицю «Права та обов'язки подружжя».

Особисті права подружжя		Особисті обов'язки подружжя	
Майнові	Немайнові	Майнові	Немайнові

Робота в групах

Клас розподіляється на групи. Кожна група отримує ситуативну задачу, пов'язану з правами та обов'язками подружжя, і пропонує свій варіант її розв'язання. З метою активізації роботи можна проводити цю роботу за таким принципом: групи отримують задачі, знайомлять з їх змістом весь клас; потім протягом 3–5 хвилин групи обговорюють ситуацію, і кожна пропонує свій варіант її розв'язання.

IV. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Що таке сім'я?
2. Що таке шлюб?
3. Які основні умови вступу до шлюбу?
4. Які групи прав та обов'язків мають подружжя?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріал підручника.
2. Твір-роздум «Для чого людині потрібна сім'я.»
3. Створити презентацію «Знайомтесь, ми — ... (Іванови)» (про свою родину).

УРОК 21

Тема. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей

Мета: дати уявлення про права та обов'язки у взаєминах дітей та батьків; розуміти права та обов'язки батьків і дітей, наводити приклади окремих прав батьків і дітей; моделювати та розв'язувати правові ситуації, пов'язані з правами та обов'язками батьків і дітей; формувати свідоме ставлення до взаємних прав і обов'язків батьків і дітей.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: урок з використанням мультимедійних технологій.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

1. Читання та коментар творів-роздумів.
2. Захист проектів — електронних презентацій «Знайомтесь, ми — ...».

III. Вивчення нового матеріалу

Інтерактивна розповідь учителя

Взаємні права та обов'язки дітей та батьків ґрунтуються на походженні дитини від них. Документом, що засвідчує походження дитини, є Свідоцтво про народження.

Завдання

Опрацюйте Ст. 122, 125–128, 141, 142 Сімейного кодексу і дайте відповіді на такі запитання.

1. Яким чином визначається походження дитини, батьки якої перебувають у шлюбі?
2. Як визначається походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі?
3. Яким є основний принцип щодо прав та обов'язків батьків по відношенню до дітей і дітей по відношенню до батьків?

У ч и т е л ь. Взаємні права дітей та батьків можуть мати особистий немайновий та майновий характер.

Завдання

Опрацюйте розділ 13 Сімейного кодексу, складіть таблицю «Особисті немайнові права та обов'язки дітей та батьків» та на її основі розв'яжіть ситуативні задачі.

Батьки		Діти	
Права	Обов'язки	Права	Обов'язки

IV. Розв'язання правових задач на закріплення знань

Робота в групах

Клас розподіляється на групи. Кожна з груп отримує ситуативну задачу, що стосується питання майнових обов'язків дітей та батьків та питання утримання й розв'язує її, використовуючи положення Розділу 14 і 15 Сімейного кодексу.

V. Підсумки уроку

Бесіда

1. Коли виникають права та обов'язки дітей та батьків?
2. На які групи вони розподіляються?
3. Чому права та обов'язки дітей та батьків мають взаємний характер?

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Написати твір-роздум «Чому важливе взаємне дотримання прав та обов'язків дітей та батьків?».
3. За матеріалами ЗМІ підібрати приклади, пов'язані із взаємними правами членів сім'ї.

УРОК 22

Тема. Як держава захищає права дітей

Мета: дати уявлення про державні органи та установи, що опікуються правами дитини, підстави та процедуру позбавлення батьківських прав, поняття «усиновлення», «опіка», «піклування»; розповідати про підстави й процедуру позбавлення батьківських прав; розрізняти усиновлення та опіку й піклування; моделювати та розв'язувати правові ситуації; формувати свідоме ставлення щодо до важливості й значення виховання дитини в сім'ї.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: інтерактивний урок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Обговорення творів-роздумів «Чому важливе взаємне дотримання прав та обов'язків дітей та батьків?».

III. Мотивація навчальної діяльності

Правовий диктант

Дати визначення термінам: «споживач», «заповіт», «спадкоємець», «майнові відносини», «договір», «шлюб», «сімейно-правові відносини», «сім'я», «одношлюбність», «майнові права дітей».

IV. Вивчення нового матеріалу

Проблемне питання

- Особливу увагу держава приділяє захисту прав дитини в сім'ї. Чому саме цій проблемі приділяється особлива увага?

У ч и т е л ь. Сучасна суспільна та юридична думка базується на тому, що дитина повинна виховуватись у сім'ї й ніщо не може замінити дитині сім'ю. Згідно зі ст. 151 Сімейного кодексу, саме батькам надається переважне право особистого виховання дітей, вибору форм та методів виховання, якщо останні не суперечать закону та моральним засадам суспільства. У певних випадках виникає потреба захищати дітей від власних батьків.

Робота з правовими джерелами

Конституція України

Ст. 32

Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте сімейне життя.

Ст. 5

Сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою.

Запитання

- Чи не суперечать ці статті одна одній?

Сімейний Кодекс

Ст. 5

1. Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї.

2. Держава створює людині умови для материнства та батьківства, забезпечує охорону прав матері та батька, матеріально та морально заохочує материнство та батьківство...

5. Ніхто не може піддатися втручанню в його особисте сімейне життя, окрім випадків, передбачених Конституцією України.

Ст. 7

1. Сімейні відносини регулюються лише в тій частині, в якій це може бути допустимим та можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства...

4. Регулювання сімейних відносин відбувається з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопущення вільного втручання в сімейне життя.

5. Учасник сімейних відносин не може мати привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Завдання

Вкажіть, на яких принципах повинна базуватись діяльність держави щодо врегулювання сімейних відносин.

Сімейний Кодекс

Ст. 5

3. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини.

4. Держава бере під свою охорону кожную дитину, позбавлену належної батьківської опіки.

Ст. 150

1. Забороняються будь-які види експлуатації своєї дитини.

2. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Закон України «Про охорону дитинства»

Ст. 10

...Держава здійснює захист дитини від:

...усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання...;

...втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних речовин...;

...залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій, використання її для створення та поширення

порнографічних матеріалів, примушення до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо...

Учитель. Сімейний кодекс передбачає, що у випадках порушення прав дитини її родичі, один із батьків, сама дитина можуть звернутися до органів опіки й піклування або до суду. Батьки або один з батьків, що порушують права дитини, можуть бути позбавлені батьківських прав. Окрім вищевказаних державних органів справами дітей також опікуються Служба у справах неповнолітніх, державні соціальні служби при місцевих державних адміністраціях, громадські організації, які опікуються проблемами захисту прав дітей.

Практична робота в групах

Проаналізуйте ситуації та вкажіть, чи має право порушення прав дитини. Якщо так, то в якій формі? Вкажіть можливі варіанти розв'язання ситуацій. (Групи працюють за ситуаціями, дають коментарі).

1. Батьки 10-річного Андрія постійно пиячать. Удома часто трапляються бійки. Щоб убезпечити себе, Андрій повинен вечорами йти з дому, тому хлопчик не завжди виконує домашні завдання, що позначається на результатах його навчання.
2. Батьки 8-річної Оксани ніде не працюють. Вони примушують дівчинку щоденно жебрачити. Практично всі зароблені нею гроші відбирають, використовуючи їх для придбання спиртного.
3. Батько 13-річного Олега має невеличку авторемонтну майстерню. Він примушує сина працювати в цій майстерні навіть у той час, коли хлопець повинен бути в школі. Батько аргументує це тим, що хлопець повинен допомагати сім'ї та отримати професію авторемонтника.
4. Батьки забороняють 16-річній Вікторії гуляти увечері з друзями, ходити на дискотеки тощо, не дають їй грошей на дрібні витрати, вечорами зачиняють у кімнаті, аргументуючи свої дії тим, що їхня дочка повинна успішно закінчити школу.

Словарна робота

1. На дошці записуються у два стовпчики слова.

Діти	Турбота
сироти	миłosердя
дитячий будинок	увага
всиновлення	доброта
інваліди	допомога
біженці	ласка

- 1) Що об'єднує слова, записані в першому стовпчику?
- 2) Що об'єднує слова, записані в другому стовпчику?
- 3) Що потрібно цим дітям?
- 4) Записати правові визначення до понять, записаних у лівому стовпчику.

2. Завдання «Доберіть права».

Всі вони потребують особистих прав		
Хворі та інваліди	→	
Сироти	→	
Діти, які порушили закон	→	
Діти, які належать до національних меншин	→	
Діти-біженці	→	

Зразок заповнення

Всі вони потребують особистих прав		
Хворі та інваліди	→	право на особисту лікарську допомогу
Сироти	→	право на всиновлення та опіку держави
Діти, які порушили закон	→	право на більш м'яке покарання
Діти, які належать до національних меншин	→	право на вживання рідної мови, свободу совісті, національну культуру
Діти-біженці	→	право на статус біженця, захист та гуманітарну допомогу

Учитель. Окрім дітей, чиї батьки позбавлені батьківських прав, у нашій країні є багато дітей-сиріт, тобто тих, що з різних причин не мають батьків. Держава намагається надати цим дітям можливість виховуватись у сім'ї, тобто реалізувати право дитини на виховання в сім'ї. Одним із варіантів реалізації цього права є всиновлення — прийняття всиновлювачем до своєї сім'ї особи на правах дочки або сина, встановлене на підставі рішення суду.

Всиновлювачем може бути повнолітня дієздатна особа, що старша за всиновлену дитину не менше ніж на 15 років; подружжя або, за рішенням суду, особи, що проживають сім'єю. Дитина відповідно до її віку дає згоду на усиновлення, має бути поінформована щодо правових наслідків усиновлення. Рішення про всиновлення приймається судом.

Над дітьми, що залишились без батьківського піклування, встановлюється опіка або піклування. Опіка встановлюється над дітьми у віці до 14 років, над дітьми у віці з 14 до 18 років встановлюється піклування. Опікуном або піклувальником може бути повнолітня

дієздатна особа, здатна виховувати дитину та піклуватися про неї; адміністрація дитячого або медичного закладу, де дитина постійно перебуває. Рішення про призначення опікунів та піклувальників приймають державні органи опіки та піклування або суди. Ці ж органи здійснюють контроль за дотриманням умов опіки та піклування.

Запитання

- У чому різниця між всиновленням та опікою і піклуванням?

V. Підсумки уроку

Рефлексія

1. Чому вважається, що дитина повинна виховуватись у сім'ї?
2. Як реалізується право на виховання в сім'ї дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування?
3. Які ще сучасні форми реалізації цього права вам відомі?
4. В яких випадках і яким чином держава захищає права дітей у сім'ї?

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати матеріал підручника.
2. Підготувати повідомлення «Стан світового та національного ринків праці».
3. Підготувати інформацію про благодійні акції, які проводяться у твоїй школі і в яких ти особисто брав участь (допомога людям похилого віку, інвалідам, дітям-сиротам тощо).

Розділ 5.

ТВОЇ ПРАВА У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

УРОК 23

Тема. Право на працю в Україні

Мета: дати уявлення про юридичний зміст права на працю, відносини, що регулюються нормами трудового права; розвивати вміння пояснювати й застосовувати положення Конституції України; наводити приклади відносин, що регулюються нормами трудового права; складати за зразком резюме для працевлаштування;

пояснювати, що таке підприємницька діяльність та наводити приклади її основних організаційно-правових форм; моделювати процедуру реєстрації підприємницької діяльності; формувати свідому позицію щодо важливості права людини на працю.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок з використанням інтерактивних технологій.

Обладнання: Конституція України, Кодекс законів про працю, Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про підприємництво».

Епіграф уроку:

Тільки праця надає право на насолоджуватися життям.

(М. О. Добролюбов)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Обговорення епіграфа уроку.
2. Робота з Конституцією України. Визначення основних прав громадян.

Користуючись ст. 43 Конституції України, визначте:

- 1) Що включає в себе право на працю?
- 2) Яким чином держава гарантує можливість реалізації цього права?
- 3) Які види праці в Україні заборонені або обмежені?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Життя людини в суспільстві тісно пов'язане з її трудовою діяльністю, спрямованою загалом на отримання й використання матеріальних благ. Праця людини, її результати завжди цінувалися суспільством, визначали в ньому становище людини. Тому такі важливі права, як право на працю та інші тісно пов'язані з ним права (на підприємницьку діяльність, відпочинок, страйк, соціальний захист), закріплені в Конституції України. Порядок та умови використання в житті цих прав конкретизовано в Законах України «Про підприємництво», «Про зайнятість населення», «Про колективні договори і угоди», «Про охорону праці», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» та іншими законодавчими актами. Взагалі, трудові відносини сьогодні регулюються більш ніж

250 нормативно-правовими актами, а також значною кількістю нормативних актів, прийнятих ще за часів СРСР. Найзмістовнішим нормативно-правовим актом, що регулює трудові відносини працівників, є Кодекс законів про працю (КЗпП) України. Він становить основу такої галузі права, як трудове право. Чинний КЗпП України прийнято 10 грудня 1971 р. Протягом цього часу він змінювався й доповнювався 39 разів. Нині Кодекс містить, окрім преамбули, 18 глав (265 статей).

Відносини, що складаються в процесі праці, називаються трудовими, і регулюються положеннями окремої галузі — трудового права. Норми трудового права містяться в Кодексі законів про працю України (КЗпП). Згідно з цим Кодексом підставою для виникнення укладання трудових відносин між робітником та роботодавцем або адміністрацією підприємства є трудовий договір.

Робота в парах

1. «Мозковий штурм».

Опрацюйте статті 3, 7, 8 КЗпП України і вкажіть, які саме трудові відносини регулює цей Кодекс.

2. Дайте відповідь на запитання.

Чи належать до трудових такі відносини:

- а) хлопець влітку найнявся працювати у фермерське господарство сусіда, за роботу отримує гроші;
- б) у вільний від навчання час та під час літніх канікул дівчина допомагає батькам, працюючи в їхньому фермерському господарстві;
- в) під час літніх канікул батько влаштував свою дочку секретаркою на роботу до себе на фірму?

У ч и т е л ь. Кодексом законів про працю регулюються основні положення під час укладання трудового договору, питання робочого часу, трудової дисципліни, відпустки, заробітної платні, соціального захисту робітників тощо. Окремі положення КЗпП України регулюють питання праці молоді та неповнолітніх.

Учасниками трудових відносин є роботодавці та наймані працівники. Робітником виступає дієздатна фізична особа, що досягла 16 років. Як робітник може виступати окремий підприємець або уповноважені ним особи, адміністрація підприємства.

Завдання

Виявіть робітника та роботодавця.

1. Громадянин А. був прийнятий на роботу до будівельної фірми.

2. Громадянка Н. працює реалізатором у магазині, що належить приватному підприємцю.
3. Громадянин К. найнявся на роботу до фермерського господарства.
4. Громадянка С. була прийнята до школи вчителем молодших класів.

Учитель. У ринковій економіці право на труд реалізується через ринок робочої сили (ринок праці). Це особливий суспільний механізм, за допомогою якого продавці робочої сили (працівники) можуть знайти потрібну їм роботу, а покупці робочої сили (роботодавці) — найняти собі робітників.

Виступи учнів із інформацією про сучасний стан світового та національного ринку праці

Останнім часом в Україні намітилися позитивні зрушення на ринку праці щодо зростання зайнятості населення та скорочення безробіття. Статистика свідчить, що кількість зайнятого населення у віці 15–70 років у 2008 р. становила 20,7 млн осіб, що на 382,9 тис. більше, ніж попереднього року. Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, у 2007 р. був найнижчим за всю історію незалежності України і становив 7,2 % проти 8,6 % у 2004 р., а кількість безробітних у 2007 р. зменшилася на 305,9 тис. і становила 1,6 млн осіб.

Як у 2007 р., так і у 2008 р. послугами державної служби зайнятості скористалися 2,9 млн громадян. На обліку в службі зайнятості станом на 1 січня 2008 р. перебували 903,5 тис. громадян, що на 95,4 тис. менше, ніж на 1 січня 2007 р. Навантаження на одне вільне робоче місце у 2008 р. становило 5 осіб проти 6 у 2007 р.

Проте все ще залишається проблемою працевлаштування молоді, жінок, сільського населення.

Зокрема, у 2008 р. рівень зареєстрованого безробіття до населення працездатного віку серед жінок становив 4 %, тоді як серед чоловіків — 2,4 %. До того ж, економічна криза початку 2009 року майже звела нанівець усі попередні досягнення. Адже на сьогодні скорочення робочих місць призвело до різкого збільшення безробіття як в Україні, так і в цілому у світі.

«Відкритий мікрофон»

Пригадайте та розкажіть відомі вам історії з життя ваших рідних та знайомих щодо проблем, які виникли у них під час працевлаштування.

Завдання

Користуючись інформацією, яку ви почули під час «Відкритого мікрофону», зробіть висновок:

- Які зараз проблеми найчастіше супроводжують тих, хто має намір працевлаштуватись?
- Чи вважаєте ви, що існуюча система працевлаштування населення є досить ефективною?

У ч и т е л ь. Одним зі способів пошуку роботи є звернення до державної служби зайнятості. Діяльність цієї служби регулюється Законом України «Про зайнятість населення».

Робота з правим документом

Закон України «Про зайнятість населення»

Ст. 18. Державна служба зайнятості.

1. Для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки та перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян у порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів, створюється державна служба зайнятості, діяльність якої здійснюється під керівництвом Міністерства праці та соціальної політики України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

2. Послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються державною службою безкоштовно.

Ст. 19. Обов'язки та права державної служби зайнятості.

Державна служба зайнятості:

...консультує громадян, ..., що звертаються до служби зайнятості про можливість отримання роботи, ..., вимоги, що стосуються професії та інших питань, які є корисними для сприяння зайнятості населення;

...надає допомогу громадянам у виборі необхідної праці;

...організує в разі необхідності професійну підготовку та перепідготовку громадян у системі служби зайнятості або направляє їх до інших навчальних закладів, що проводять підготовку та перепідготовку громадян...;

...надає послуги з працевлаштування та професійної орієнтації робітникам, що бажають змінити професію чи місце роботи...

Завдання

1. Визначте цілі створення служби зайнятості.

2. Яку допомогу надає громадянам служба зайнятості?
3. На яких умовах надається ця допомога?

Учитель. Роботодавці з метою кращого підбору кадрів пропонують бажаючим влаштуватися скласти резюме, надати рекомендаційний лист та пройти співбесіду.

Резюме — це коротка інформація про ваші знання, досвід роботи й можливості, тобто своєрідний рекламний документ, що презентує важливу інформацію про шукача роботи. Воно має бути якісним та коротким (одна друкована сторінка). Резюме можна надати за факсом, звичайною або електронною поштою, подати особисто.

Робота в групах

1. Запропонуйте ситуацію з приводу працевлаштування, вказавши, хто ви, яку освіту маєте, на яку роботу претендуєте.
2. Складіть резюме, яке б могла надати ця людина під час працевлаштування (текст резюме складається на окремому аркуші і передається вчителю, оскільки буде використаний на наступному уроці).

У резюме бажано зазначити:

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Трудовий досвід: посади, що обіймали до цього часу, із зазначенням місця і часу роботи.
3. Службову, домашню адресу, телефон.
4. Інформацію про освіту (навчальні заклади, що їх ви закінчили, та фах, який ви отримали).
5. Професійні досягнення (наукові публікації, премії, перемоги в конкурсах та на олімпіадах тощо).
6. Наявність професійних навичок і досвіду роботи в цій галузі.
7. Рівень володіння іноземними мовами.
8. Інші навички (володіння комп'ютером, наявність прав водія тощо).
9. На яку посаду ви претендуєте.

Якщо ваше резюме зацікавило роботодавця, вас можуть запросити на співбесіду. Співбесіда — це детальне особисте знайомство керівництва підприємства з особою, що бажає працевлаштуватися. Вона може бути попередньою (з начальником відділу кадрів, або менеджером з персоналу) і вирішальною (з керівником відділу, в якому ви будете працювати, чи з керівником підприємства). У співбесіді можуть брати участь кілька працівників (менеджер, психолог тощо) та водночас декілька претендентів.

Завдання

- Які запитання можуть бути поставлені претенденту під час співбесіди? (Узагальнений варіант запропонованих учнями запитань бажано зберегти до наступного уроку.)

Учитель. Ще одним способом реалізації права на працю є започаткування власної справи або підприємницька діяльність. Ці види діяльності регулюються Законами України «Про підприємництво» і «Про господарські товариства».

Робота з правовим документом

Закон України «Про підприємництво»

Ст. 1. Підприємництво в Україні.

Підприємництво — це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством.

Ст. 2. Суб'єкти підприємницької діяльності.

Суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути:

...громадяни України, інших держав, особи без громадянства, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності.

Ст. 9. Право найму працівників і соціальні гарантії під час використання їх праці.

Для здійснення підприємницької діяльності підприємець має право укладати з громадянами договори про використання їх праці.

Закон України «Про охорону дитинства»

Ст. 22. Діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом.

Запитання

1. Що таке підприємницька діяльність?
2. Хто може займатися підприємницькою діяльністю, тобто бути її суб'єктами?
3. З якого віку дітям надається право займатися підприємницькою діяльністю?

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Що таке право на працю?
2. Яким чином громадянин може його реалізувати?
 - Чи можуть неповнолітні реалізовувати це право? За яких умов?
 - Які існують основні способи працевлаштування?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф підручника.
2. Написати твір-роздум «Що дає людині реалізація права на працю?»
3. Підготувати матеріали ЗМІ про випадки порушень трудового законодавства.
4. Якщо наступний урок планується провести у формі рольової гри, то бажано розподілити ролі й запропонувати учням продумати свої дії згідно з цими ролями.

УРОК 24

Тема. Трудовий договір

Мета: дати уявлення про поняття трудового договору, його сторони, процедуру співбесіди та порядок працевлаштування і прийому на роботу, порядок розірвання трудового договору; називати основні права та обов'язки роботодавця і працівника; описувати порядок розірвання трудового договору; складати за зразком заяву про прийом на роботу, заяву про звільнення з роботи за власним бажанням; формувати правову культуру у сфері трудових відносин.

Тип уроку: урок закріплення та застосування знань, умінь та навичок.

Форма проведення: практикум з елементами рольових ігор.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

1. Заслуховування та обговорення творів-роздумів «Що дає людині реалізація права на працю?»
2. Надання коментарів щодо повідомлень ЗМІ про випадки порушень трудового законодавства.

III. Основна частина уроку

Розповідь учителя

Чинне законодавство України визначає трудовий договір як угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язуються виплачувати працівникові заробітну платню і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін. До речі, одним із важливих інститутів трудового права є колективний договір, що укладається між власником (уповноваженим ним органом) і профспілковими чи іншими органами, уповноваженими на представництво трудовим колективом.

Трудовий договір відрізняється від колективного, по-перше, сторонами, що його укладають, порядком укладання, здійсненням контролю за його виконанням, а по-друге, — метою і змістом. Необхідно зважати й на те, що трудовий договір регулює трудові відносини окремого працівника і власника (уповноваженого ним органу), тобто має більш локальний (обмежений) характер, тоді як колективний договір регулює не лише трудові, а й інші правовідносини, тісно пов'язані з трудовими, себто має ширшу дію.

Укладати трудовий договір працівник може на одному або водночас на декількох підприємствах, в установах, організаціях (якщо немає відповідних обмежень, передбачених законодавством, колективним договором або угодою сторін).

Особливою формою трудового договору є контракт, у якому строк його дії, права, обов'язки й відповідальність сторін (у тому числі матеріальна, моральна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть установлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законодавством. Отже, з огляду на означене поняття трудового договору, учасником (або стороною) трудових правовідносин передовсім можуть бути фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства). У законодавстві вони визначаються поняттям «працівник». Іншою стороною виступає власник підприємства, уста-

нови, організації, уповноважений ним орган чи фізична особа. Разом з тим, слід узяти до уваги, що нормами трудового права регулюються не всі види трудової діяльності фізичних осіб. Це пов'язано з особливостями правового статусу деякої частини працівників — військовослужбовців, членів кооперативів, осіб, які виконують певну роботу за договорами цивільно-правового характеру (підряду тощо). Трудові правовідносини цих працівників регулюються відповідними статутами, нормами адміністративного або цивільного права. Можливість фізичних осіб брати участь у професійній трудовій діяльності визначається їхньою правосуб'єктністю, себто здатністю мати й набувати певні права і нести юридичні зобов'язання. Визначальним для виникнення правосуб'єктності фізичних осіб є вік. За загальним правилом, учасником трудових правовідносин може бути особа, яка досягла 16-річного віку. Як виняток за певних умов дозволяється працювати особам із 15-річного та учням із 14-річного віку (на особливостях праці неповнолітніх ми зупинимося окремо). Укладаючи трудовий договір, сторони визначають свої права та обов'язки, тобто зміст трудового договору. Права та обов'язки сторін поділяються на: а) безпосередні, що визначаються сторонами; б) похідні, що передбачені в законодавстві, які, у свою чергу, поділяються на необхідні умови без досягнення домовленості, за якими договір не буде укладено (узгодження місця роботи, спеціальності, кваліфікації, посади й розміру заробітної платні), та додаткові умови — випробування під час прийняття на роботу, суміщення професій, інші соціально-побутові пільги (житло, дитячий садок, організація громадського харчування і т. ін.).

Однією з додаткових умов трудового договору є визначення строку випробування під час прийняття на роботу. Цей строк встановлюється для вивчення професійних якостей працівника, його можливостей щодо виконання певних функціональних обов'язків. Строк випробування не може перевищувати трьох місяців, а в окремих випадках, за погодженням із відповідним комітетом профспілки, — шести місяців (це стосується державних службовців, а також керівників). Строк випробування для робітників не може перевищувати одного місяця. Окремим категоріям працівників строк випробування не встановлюється. Це правило застосовується щодо громадян, які не досягли 18-річного віку; молодих спеціалістів, що закінчили вищі навчальні заклади і в установленому порядку направлені на роботу; осіб, переведених з іншого місця роботи, та інших категорій працівників. Якщо в наказі (розпорядженні) про

прийняття на роботу працівника не було обумовлено випробування та його строку, то вважається, що працівника прийнято на роботу без випробування. Важливою умовою укладення трудового договору є визначення форми і його строків. Як правило, трудовий договір повинен укладатися в письмовій формі. Разом з тим дозволяється укладення договору в усній формі. Додержання письмової форми обов'язкове в разі:

- 1) організованого набору працівників;
- 2) укладення трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;
- 3) укладення контракту;
- 4) коли працівник наполягає на укладенні трудового договору в письмовій формі;
- 5) укладення трудового договору з неповнолітнім тощо.

Щодо строку укладення договору, то, відповідно до ст. 23 КЗпП України, трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, установлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

При цьому строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру подальшої роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами. Трудові правовідносини виникають із моменту прийняття працівника на роботу.

Вправа «Ажурна пилка»*

Робота в «домашніх групах»

- 1-а група. Співбесіда.
- 2-а група. Укладання трудового договору.
- 3-я група. Розірвання трудового договору.
- 4-а група. Що записується в трудову книжку.
- 5-а група. Що таке заробітна плата.

Пакет документів для «домашніх груп»

- 1-а група. Визначення поняття «співбесіда», питання до співбесіди, обговорені на попередньому уроці.
- 2-а група. Текст статей КЗпП, що стосуються укладення трудового договору, зразок заяви під час прийому на роботу або вимо-

* Див. Пометун О. І. «Енциклопедія інтерактивного навчання»

ги до неї, зразок трудового договору або контракту. (*Див. додатки*)

- 3-я група. Текст статей КЗпП, що стосуються розірвання трудового договору, текст заяви про звільнення за власним бажанням або вимоги до неї. (*Див. додатки*)
- 4-а група. Зразок трудової книжки.
- 5-а група. Текст статей КЗпП, що стосуються заробітної платні.

Робота в «експертних групах»

«Експертні групи» формуються таким чином, щоб у кожній з них був(ли) представник(ки) кожної «домашньої групи», які розповідають іншим матеріал своєї теми і відповідають на запитання представників інших груп, тобто відбувається обмін інформацією.

Робота в «домашніх групах»

Учні повертаються до своїх домашніх груп, де проводять обмін інформацією та її узагальнення. Таким чином вони готуються до колективного обговорення теми.

Колективне обговорення

Запитання (заздалегідь записані на дошці, щоб зорієнтувати учнів)

1. Що таке співбесіда?
2. Що потрібно для її успішного проходження?
3. Що таке трудовий договір?
4. Яким чином він укладається, що в нього записується?
5. Якими є основні підстави розірвання трудового договору?
6. Як розірвати договір за власним бажанням?
7. Для чого потрібна трудова книжка?
8. Що таке заробітна платня та які існують її види?

Рольова гра

1. Розподіл ролей (можливий на попередньому уроці).
 - а) особи, що хочуть отримати роботу (2–3 учні);
 - б) працівники, що бажають звільнитися з роботи (2–3 учні);
 - в) керівники підприємства (складаються з трьох підгруп):
 - ті, що проводять співбесіду (2 учні);
 - ті, з якими укладається трудовий договір (2 учні);
 - ті, що підписують заяву за власним бажанням (2 учні);
 - працівники відділу кадрів (4–6 учнів);
 - працівники бухгалтерії (4–6 учнів).

2. Підготовка до гри (попередня можлива вдома). Кожен формує свою поведінку згідно з обраною роллю та пакетом документів, які отримав.

Бажаючі отримати роботу отримують одне із розроблених на попередньому уроці резюме і текст статей КЗпП, що стосуються укладання трудового договору, зразок заяви про прийом на роботу або вимоги до неї і готуються проходити процедуру співбесіди, укладання трудового договору та оформлення на роботу.

Бажаючі звільнитися отримують зразок заяви на звільнення за власним бажанням або вимоги до неї, текст статей КЗпП, що стосуються звільнення, і готуються пройти процедуру звільнення.

Керівники підприємств отримують текст статей КЗпП, що стосуються укладання та розірвання трудового договору, обговорених на попередньому уроці питань до співбесіди, і відповідно до своїх підгруп готуються до проведення співбесіди, укладання або розірвання трудового договору.

Працівники відділу кадрів отримують зразок записів у трудову книжку при прийомі, звільненні та інших записів і готуються поінформувати про них робітників.

Працівники бухгалтерії отримують текст КЗпП щодо заробітної плати і готуються роз'яснювати робітникам, який вид заробітної плати вони будуть отримувати і які виплати вони отримають у разі звільнення.

Хід гри

Ті, що виконують ролі осіб, які бажають отримати роботу, проходять процес оформлення на роботу:

- співбесіду;
- укладання трудового договору;
- оформлення трудової книжки;
- оформлення заробітної платні.

Ті, що виконують ролі робітників, що бажають звільнитися, проходять:

- процедуру розірвання трудового договору;
- оформлення трудової книжки при звільненні;
- оформлення виплат у разі звільнення.

IV. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Складіть коротку інформацію про те, як влаштовувався на роботу хтось із ваших рідних.

Додаток 1

У заяві про прийом на роботу необхідно вказати:

- 1) посаду, ім'я (скорочено) та по батькові (скорочено) керівника підприємства, організації чи установи або іншої особи, яка має право приймати на роботу та на ім'я якої пишеться заява;
- 2) ваше прізвище, ім'я та по батькові;
- 3) вашу домашню адресу;
- 4) місце роботи і посаду, на яку претендуєте;
- 5) бажаний термін вашої роботи.

Додаток 2

У заяві про звільнення за власним бажанням необхідно вказати:

- 1) прізвище, ім'я (скорочено) та по батькові (скорочено) керівника підприємства, організації чи установи, або іншої особи, яка має право приймати на роботу та на ім'я якої пишеться заява;
- 2) ваше прізвище, ім'я та по батькові;
- 3) вашу домашню адресу;
- 4) посаду, з якої звільняєтесь;
- 5) причину звільнення (за власним бажанням, закінчення строкового договору);
- 6) дату останнього дня роботи.

УРОК 25

Тема. Як закон регулює працю неповнолітніх

Мета: дати загальне уявлення про нормативні акти, які регулюють особливості праці неповнолітніх, а також працівників, які навчаються та працюють; ознайомити з основними пільгами, які надаються законом неповнолітнім щодо робочого часу, часу на відпочинок та оплати праці; формувати готовність застосовувати отримані знання на практиці.

Тип уроку: комбінований урок.

Обладнання: таблиці.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Інформація учнів про те, як влаштовувалися на роботу їхні рідні. Коментар до неї вчителя та учнів.

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Людина як перша і найголовніша державна цінність, якій гарантовано всі конституційні права, ще не набула такого захисту, який передбачений в Основному Законі. Конституція України гарантує право на працю, «на можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає або на яку вільно погоджується» (ст. 43 Конституції України). Проте вона безсила перед прогресуючим безробіттям. Що робити молодому спеціалістові після закінчення вищого навчального закладу? Куди подітися сотням тисяч працездатних осіб, які раптом опинилися за дверима збанкрутілих підприємств?

Найпоширеніший варіант пошуку роботи — через родичів і знайомих. Проте на вітчизняному ринку праці вже близько восьми років існує кілька категорій організацій, які надають послуги з працевлаштування й гарантовано влаштовують на роботу. Йдеться про приватні організації, що надають послуги з працевлаштування.

Сучасний стан працевлаштування в Україні:

1. Переважно роботодавці шукають фахівців із певним досвідом роботи.
2. Завжди існує потреба у цілеспрямованих, активних, ініціативних молодих людях.
3. Найбільшим попитом сьогодні користуються професії: маркетологів, PR-менеджерів, фінансових директорів, менеджерів з продажу. Протягом останнього півріччя також зросла потреба у виробничих професіях, інженерії, фахівцях у галузі телекомунікацій. На першому місці сьогодні професія бухгалтера.
4. Перша вимога — це диплом про вищу освіту. Бажаним є досвід роботи у галузі, в якій хоче працювати клієнт.
5. Ґрунтовне з боку роботодавця вивчення досвіду, навичок, рекомендацій, а також теоретичних знань особи, яка намагається отримати роботу.

Робота з таблицями

Ознаки (види поведінки), що належать до галузі трудового права

Ознака	Так	Ні
Укладання контракту на поставку (постачання) певної продукції		
Вимога (заява) збільшення зарплатні		
Претензії (листи) з приводу неналежної організації відпочинку в санаторії		

Ознака	Так	Ні
Звільнення з роботи за власним бажанням		
Звільнення з роботи у зв'язку із вчиненням правопорушення		
Утворення системи перепусток на робочі місця у трудовому колективі		

Види строків у трудовому праві

Види строків	Термін строку	Коли він встановлюється
Випробувальний строк		
Строки трудового договору		
Строк укладання колективного договору		
Строк оформлення трудової книжки		
Строк попередження працівником про звільнення		
Строк розрахунку в разі припинення трудових відносин		
Строк дії дисциплінарного стягнення		

Види відповідальності

Показник	Матеріальна відповідальність	Дисциплінарна відповідальність
Підстави застосування		
Види стягнення		
Можливість стягнення		

III. Вивчення нового матеріалу

Постановка проблеми

1. Хто із вас має досвід роботи?
2. Хто планує?
3. Чи є актуальною для вас тема трудових прав неповнолітніх?

На екрані: результати соціального опитування.

Вік, в якому ви заробили свої перші гроші.

- До 15 років — 34 %.
- У 15–17 років — 44 %.
- У 18 років — 11 %.
- У 19 років і старше — 10 %.

Запитання до класу

З якими проблемами стикаються молоді люди, які влаштовуються на роботу?

- Не відкривають трудові книжки;
- зарплата в конверті;
- випробувальний строк;
- невмотивовані звільнення.

У ч и т е л ь. Усе це є порушенням закону, тому ви повинні знати та вміти захищати свої права.

Запитання до класу

- Труд — це право чи обов'язок?

Розповідь учителя

Основні принципи регулювання трудових відносин:

- свобода праці;
- заборона примусової праці;
- забезпечення права на створення профспілок та вступу до них;
- обов'язок сторін виконувати умови трудового договору.

Трудові права неповнолітніх:

- отримання зарплатні;
- трудовий стаж;
- премія;
- відрахування в пенсійний фонд;
- соціальне страхування;
- відпустка;
- вихідні дні;
- режим робочого часу.

Вправа «Снігова куля»

Розглядаємо питання про особливості трудових відносин з неповнолітніми та пільги неповнолітніх.

- А. Під час літніх канікул 16-річна Тетяна та 14-річна Марія вирішили влаштуватись на роботу — розносити та розклеювати рекламні оголошення.
- Б. 16-річний Микола навчається в 11-му класі. Щоб допомогти матері, яка одна виховує його та молодшу сестру, Микола вирішив влаштуватись на роботу в магазин, що знаходиться на першому поверсі будинку, де він мешкає, вантажником.

Учитель. Використовуючи ст. 188, 190, 191 Кодексу законів про працю визначте, кого з цих підлітків роботодавці мають право прийняти на роботу і на яких умовах.

Враховуючи незавершеність фізичного та психічного розвитку неповнолітніх та необхідність здобуття ними освіти, закон встановлює для них певні пільги під час роботи.

Завдання

- А. 16-річний Віктор під час літніх канікул влаштувався працювати в редакцію газети кур'єром.
- Б. 17-річна Надія влаштувалась на роботу прибиральницею в лікарні.

Використовуючи ст. 51, 187, 192, 194, 195 Кодексу законів про працю, визначте:

- 1) Якою повинна бути тривалість їхнього робочого дня?
 - 2) За яким принципом їм нарахують зарплатню?
 - 3) Які обмеження, пов'язані з тривалістю робочого часу, діятимуть щодо цих робітників?
 - 4) Які пільги вони мають щодо відпустки?
- В. 17-річна Ганна працює прибиральницею в магазині. Хазяїна магазину не влаштовує, що дівчина може працювати тільки вдень, і він вирішив її звільнити.
- Використовуючи ст. 198 КЗпП, поясніть, чи може він це зробити і за яких умов.
- Г. Батьки 17-річного Валерія, який працює на АЗС, вимагають розірвання трудового договору на тій підставі, що робота погано впливає на здоров'я їх сина.
- Використовуючи ст. 199 КЗпП, поясніть, чи мають вони на це право.

Віртуальний «Ярмарок вакансій»

Учні за допомогою комп'ютерів та мультимедійних приладів розглядають рекламні проспекти різних підприємств, фірм тощо, аналізують їх, обирають ті, що становлять для них певний інтерес. Потім обговорюють з учителем та в групах.

Вправа «Відкритий мікрофон»

Згадайте, чи завжди ваші однолітки, які працюють чи працювали, проходили процедуру офіційного працевлаштування.

Учитель. На жаль, в наш час кількість підлітків, що бажають працювати, перевищує кількість робочих місць. Крім того, підприємцям не завжди вигідно офіційно укласти трудовий договір з неповнолітніми.

Запитання

Чому підприємцям вигідніше брати неповнолітніх на роботу неофіційно?

Учитель. Таким чином, у нас існує «ринок чорної праці», тобто неофіційної. Але на такій напівлегальній роботі, як правило, не забезпечується охорона праці неповнолітніх і є перспектива бути ошуканими (отримати зарплату менше обіцяної) й не мати можливості довести це. Таким чином, фактично відбувається експлуатація неповнолітніх, яка заборонена як міжнародним, так і українським законодавством. Питаннями боротьби з експлуатацією неповнолітніх опікуються Комітет з прав дитини, місцеві прокуратури та управління юстиції.

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Які документи потрібні для влаштування на роботу?
2. Які людські якості притаманні різним професіям?
3. Які рекомендації психолога будуть корисними при влаштуванні на роботу?
4. На що звертають увагу найчастіше роботодавці?
5. Які права людини найчастіше порушуються під час влаштування її на роботу? Чи відомі вам такі факти з життя?
6. Де і за яких умов можуть працювати підлітки?
7. Які пільги мають працюючі неповнолітні?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підготуватись до уроку тематичного оцінювання.

Завдання до тематичного оцінювання

Учитель пояснює, що оцінюватись будуть знання та вміння з трьох тем: цивільне право, сімейне право, трудове право. Урок буде складатися з написання тестової роботи і розв'язання юридичних задач (якщо ви обрали форму захисту проєктів, то пояснюєте, як це буде відбуватись).

УРОК 26

Тема. Тематичне оцінювання з тем «Закони в житті твоєї сім'ї» та «Твої права у трудових відносинах»

Мета: узагальнити та перевірити засвоєння матеріалу теми; перевірити рівень засвоєння та розвитку вмінь пояснювати поняття, пов'язані з цивільним, трудовим та сімейним правом; розв'язувати ситуації, що відбуваються в сімейних, трудових та цивільних відносинах, використовуючи законодавчі акти; формувати правову культуру у сфері цивільних, сімейних та трудових відносин.

Тип уроку: урок контролю й корекції знань, вмінь та навичок.

ХІД УРОКУ

1-й варіант. Захист проектів

Теми проектів:

1. Ти і цивільно-правові відносини.
2. Закони в житті твоєї сім'ї.
3. Твої права у трудових відносинах.

2-й варіант. Тестові завдання

1. Укажіть, яка форма заповіту вимагається законодавством України:
А) усна;
Б) письмова;
В) письмова нотаріальна; *
Г) письмова за допомогою комп'ютерного набору.
2. Із наведеного переліку фізичних осіб оберіть тих, які, згідно із законодавством України, можуть бути суб'єктами підприємницької діяльності:
А) юридичні особи; *
Б) тільки громадяни України;
В) усі фізичні особи без обмежень;
Г) фізичні особи, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності.
3. Із наведеного переліку юридичних фактів оберіть ті, що є предметом цивільного права:
А) купівля машини; *
Б) крадіжка мотоциклу;
В) купівля квартири; *
Г) оренда приміщення. *

4. У якому віці особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком та іншими доходами?
А) після 18 років;
Б) після 15 років;
В) після 12 років;
Г) після 14 років.*
5. Предметом цивільного права є:
А) соціальні відносини;
Б) правові відносини;
В) майнові відносини;*
Г) особисті немайнові.*
6. Угоди від імені неповнолітніх осіб до 15 років та в їх інтересах учиняють:
А) органи опіки та піклування;
Б) нотаріус;
В) батьки (усиновлювачі);*
Г) піклувальники.
7. Учасники цивільних правовідносин називаються:
А) підприємцями;
Б) об'єктами;
В) представниками;
Г) суб'єктами.*
8. За законом до спадкоємців першої черги належать:
А) рідні дядько та тітка;
Б) утриманці та діти спадкодавця;
В) батьки, діти та чоловік (дружина) спадкодавця;*
Г) брати та сестри спадкодавця.
9. Який шлюбний вік встановлено законодавством України?
А) 17 років для жінок і 18 років для чоловіків;*
Б) 16 і 16 років відповідно;
В) 21 і 21 років відповідно;
Г) 18 і 17 років відповідно.
10. Як називається прийняття в сім'ю особи на правах сина та дочки, що здійснене на підставі рішення суду?
А) Піклування;
Б) усиновлення;*
В) патронат;
Г) опіка.

III. Підбиття підсумків

Залежно від форми уроку вчитель разом з класом оцінює або якість проектів, або результати тестів та роботи із ситуативними задачами.

IV. Домашнє завдання

Повторити теми: «Галузі права, правопорушення та юридична відповідальність».

РОЗДІЛ 6. ТВОЇ ОРІЄНТИРИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

УРОК 27

Тема. Які правопорушення називають адміністративними

Мета: дати уявлення про адміністративне та кримінальне право; аналізувати й розв'язувати правові ситуації щодо адміністративних правопорушень неповнолітніх; виховувати в учнів правову культуру й неприйняття протиправної поведінки.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: евристична бесіда.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

Епіграф уроку:

Я бачу загибель тієї держави, де закон не має сили й перебуває під чиеюсь владою. А там, де закон — володар над правителями, а вони — його раби, я бачу спасіння держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги.

(Платон)

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Обговорення змісту епіграфа уроку

1. Яка ідея покладена в основу думки стародавнього філософа?
2. Чому, на вашу думку, ідея розбудови в Україні правової держави є популярною, проте поки ще не реалізованою?
3. Який найважливіший показник правової держави?
4. Як співвідносяться епіграф уроку з його темою? До чого тут ідея правової держави та адміністративного управління?

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. *Адміністративне право* — це сукупність норм права, які регулюють відносини в галузі державного управління.

Евристична бесіда

- Які ви знаєте органи державної влади?
- Які функції вони виконують?

Розв'язання проблемних ситуацій

Поміркуйте, до якої галузі права належать такі ситуації:

- а) чоловік перейшов дорогу в недозволеному місці;
- б) водій поїхав на червоне світло;
- в) під час бійки підлітки завдали одне одному тілесних ушкоджень;
- г) підлітки розпивали спиртні напої в недозволеному місці;
- д) група підлітків пограбувала перехожого.

Бесіда

- Як ви зрозуміли, що таке адміністративне право?
- Назвіть види адміністративних правовідносин.
- Назвіть учасників адміністративних правовідносин.
- Доведіть, що адміністративне право — це управлінське право. Аргументуйте свою відповідь.
- Пригадайте вислови істориків щодо «верхів» і «низів», які хочуть чи не можуть управляти по-старому. Якого суспільного явища стосувалися ці слова? Чи пов'язані вони з адміністративним правом та державним управлінням.
- Які порушення адміністративного права ви знаєте, з якими стикалися ви чи ваші знайомі?

Робота в парах

Наведіть по два приклади адміністративного проступку і злочину.

Пояснення теоретичного матеріалу

Учитель. Питання адміністративного права врегульовуються Кодексом України про адміністративні правопорушення. Згідно зі ст. 213 цього Кодексу, справи про адміністративні правопорушення уповноважені розглядати:

- 1) адміністративні комітети при органах місцевого самоврядування;
- 2) виконавчі комітети всіх рівнів;
- 3) органи внутрішніх справ, до яких, зокрема належить міліція;
- 4) органи державної інспекції.

Адміністративні справи також розглядаються у судах.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Ст. 12. Вік, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність.

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент скоєння адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

За порушення, пов'язані із зберіганням і транспортуванням наркотичних речовин, дрібну крадіжку, правопорушення, пов'язані з використанням транспортних засобів та зброї, порушення правил дорожнього руху, дрібне хуліганство та непокору працівникам правоохоронних органів неповнолітні відповідають на загальних засадах. У цілому адміністративна відповідальність неповнолітніх має свої особливості.

Робота з документом

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Ст. 23

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення <...>

Ст. 24-1. Заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх.

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

...зобов'язання в публічній, або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;

...застереження;

...догана або сувора догана;

...передача неповнолітнього під нагляд батьків, або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного, або трудового колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Запитання

1. Якою є основний вид адміністративної відповідальності?
2. Що таке адміністративне стягнення?
3. Поміркуйте, які стягнення можуть бути застосовані до правопорушників у таких ситуаціях:
 - а) група 17-річних підлітків, перебуваючи в кафе, вчинила галасливу сварку, під час якої допускалися нецензурні висловлювання щодо оточуючих;

- б) 16-річний учень десятого класу постійно пропускає заняття у школі;
- в) учні одинадцятого класу палили в приміщенні школи.

IV. Підсумки уроку

У ч и т е л ь. Повернімося знов до епіграфа — слів великого Платона. Тож, як, на вашу думку, пов'язані поняття правової держави та адміністративного права, державного управління? Чи змінилися ваші погляди?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Наведіть приклади адміністративних правопорушень і поміркуйте, які наслідки вони мають для суспільства.
3. Підготуйте електронні фотопрезентації про різні види злочинів.

УРОКИ 28–29

Тема. Що таке злочин. Ознаки, види та склад злочинів

Мета: дати учням уявлення про поняття злочину, його ознаки, склад, види; формувати вміння характеризувати ознаки злочину, описувати елементи складу злочину, називати види злочинів, наводити приклади; аналізувати правові ситуації й пропонувати шляхи їх розв'язання; формувати непримиренне ставлення до порушення законодавства.

Тип уроку: комбінований.

Форма проведення: урок з використанням мультимедійних технологій.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Запитання

1. Які відносини регулює адміністративне право?
2. Що таке адміністративний проступок?

Постановка проблемного питання

- Якими є наслідки адміністративних правопорушень для особи, оточуючих, суспільства?

III. Вивчення нового матеріалу

Евристична бесіда

Учитель. У Кримінальному кодексі визначені ознаки і види злочинів та покарання, які можуть бути застосовані до осіб, що скоїли злочин.

Злочин — це передбачене Кримінальним Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (або бездіяльність), що відрізняється від адміністративного проступку.

- Використовуючи визначення злочину, вкажіть його ознаки.

Учитель. Залежно від тяжкості злочини поділяються на:

- злочини невеликої тяжкості, тобто ті, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі не більше двох років або інше, більш м'яке покарання;
- середньої тяжкості — такі, покарання за які передбачається у вигляді позбавлення волі не більше п'яти років;
- тяжкі — такі злочини, покарання за які передбачається у вигляді до десяти років;
- особливо тяжкі — злочини, за які передбачається покарання у вигляді понад десять років або довічного ув'язнення.

Дидактична гра «Чи має місце злочин»

Клас розподіляється на групи (4–8). Кожна група отримує картку із ситуативною задачею й визначає, чи є дана ситуація прикладом злочину і чому. Потім кожна група оголошує свої ситуації, а решта учнів повинні визначити, чи має місце злочин, аргументуючи свою відповідь. Остаточну відповідь дає та група, чия ситуація обговорюється.

Ситуації

1. Одного разу Петро Петрович посварився зі своїм сусідом по дачі. Вони так і не помирилися, а своїм рідним Петро Петрович часто казав: «Колись куплю рушницю і вб'ю сусіда-негідника». Але він не був агресивною людиною, і його погрози так і залишилися словами.
2. 16-річні підлітки намагались відчинити автомобіль сусіда, що стояв у дворі. Сусід побачив їх у вікно і викликав міліцію. Підлітки були затримані.

3. Учень дев'ятого класу не підготувався до контрольної і, щоб зірвати урок, зателефонував до міліції й повідомив, що школа замінована.
4. Сварка 16-річного Петра і 15-річного Василя закінчилася бійкою, під час якої Василь отримав серйозні тілесні ушкодження, після яких півроку пролежав у лікарні.

Метод «Акваріум»

Учні працюють у групах, створених для виконання попереднього завдання.

Порядок роботи:

- 1) Кожна група демонструє свою ситуацію;
- 2) користуючись відповідними статтями Кримінального кодексу, по черзі перед усім класом обговорює свою ситуацію;
- 3) метою обговорення має бути визначення виду злочину;
- 4) інші групи в обговорення не включаються, немовби спостерігаючи за діями через скло акваріуму;
- 5) група, ситуація, порушення в якій не мало складу злочину, виступає в ролі експертів, що наприкінці оцінюють роботу всіх груп.

Робота з правовим документом

У ч и т е л ь. Окрім ознак, наявність злочину визначається за його складом.

Кримінальний кодекс України

Ст. 18. Суб'єкт злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка скоїла злочин у віці, з якого, згідно з цим кодексом, має наставати кримінальна відповідальність.

Відповідальність настає з 16, за окремі види — з 14 років.

Об'єктом злочину є порушені цінності (матеріальні та нематеріальні (життя та здоров'я)), що охороняються Кримінальним кодексом.

Об'єктивна сторона — протиправні діяння або бездіяльність.

Суб'єктивна сторона — наявність вини у формі умислу або через необережність.

Завдання для груп

1. Виявіть склад злочинів в електронних фотопрезентаціях. Робота проводиться з використанням методу «Акваріум».

2. Які наслідки матиме злочин, який ви аналізували, для:
 - а) потерпілої особи;
 - б) особи, що скоїла злочин;
 - в) суспільства?

Група експертів робить загальний висновок, чому злочин є найбільш серйозним правопорушенням.

Учитель пропонує групам обрати злочин, який, на їх погляд, трапляється найчастіше, і розробити пам'ятку «Як уникнути злочину» (не більше 3–5 пунктів).

Приклади злочинів можуть бути запропоновані вчителем (квартирні пограбування, пограбування на вулиці та в громадському транспорті, побиття і т. ін.).

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Що таке злочин?
2. Чому злочин є одним з найнебезпечніших правопорушень?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Повторити тему «Юридична відповідальність».
3. Підібрати у ЗМІ інформацію про скоєні злочини. Проаналізувати отриманий матеріал.

УРОК 30

Тема. Що таке кримінальна відповідальність і кримінальне покарання

Мета: розширити знання учнів про юридичну відповідальність, опрацювати поняття «кримінальна відповідальність» та «кримінальне покарання», ознайомитися з особливостями кримінальної відповідальності неповнолітніх; оцінювати причини зростання підліткової злочинності в Україні; формувати в учнів шанобливе ставлення до закону.

Тип уроку: комбінований урок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Бесіда

1. Що таке юридична відповідальність?
2. Які обставини призводять до юридичної відповідальності?
3. За яких обставин людина звільняється від юридичної відповідальності?

III. Вивчення нового матеріалу

У ч и т е л ь. Однією з найбільш важливих задач нашої держави є викорінення злочинності та всіх причин, що її породжують. Розв'язання цієї проблеми здійснюється спільними зусиллями усіх державних органів, громадських організацій і всього суспільства. Звідси — розмаїття форм і методів, що використовуються у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, щодо правопорушників застосовуються покарання, не пов'язані з позбавленням їх волі, а також заходи громадського впливу чи примусові заходи виховного характеру щодо осіб, які скоїли малозначні злочини або злочини, що не становлять значної громадської небезпеки.

Коло злочинних посягань, а також міру покарання за їх вчинення визначає кримінальне законодавство.

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, що встановлюється державою у кримінальному законі, накладається судом на осіб, винних у скоєнні злочину. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 Кримінального кодексу України особа вважається невинуватою у скоєнні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку й встановлено обвинувальним вироком суду, а, згідно зі ст. 3 ККУ, кримінальній відповідальності підлягає лише особа, винна у скоєнні злочину, тобто така, що умисно або через необережність вчинила передбачене законом суспільне небезпечне діяння.

Підставою для кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Особа вважається невинуватою у скоєнні злочину та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за один і той же самий злочин більше одного разу.

Особа не несе кримінальної відповідальності доти, доки її не буде визнано судом винною у скоєнні злочину й вирок суду не набере законної сили.

Закінчується кримінальна відповідальність з моменту припинення відбування покарання.

Кримінальне покарання — захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду щодо особи, визнаною винною у скоєнні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Види кримінального покарання:

- громадські роботи;
- виправні роботи;
- арешт кримінальний;
- позбавлення волі на певний строк;
- довічне позбавлення волі;
- конфіскація майна;
- штраф;
- позбавлення права обіймати певні посади;
- займатися певним видом діяльності.

Кримінальний закон передбачає певні особливості кримінальної відповідальності для неповнолітніх.

Пункт 6 ст. 40 ККУ як загальну норму передбачає, що скоєння злочину неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність. Ця норма відображає усталену гуманістичну тенденцію до пом'якшення відповідальності неповнолітніх порівняно з відповідальністю осіб, які скоїли злочин у повнолітньому віці. Ця тенденція відтворена в Законі України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах неповнолітніх і спеціальні установи для неповнолітніх», де наголошено на необхідності використання «переважно методів виховання і переконання, що передбачають застосування примусових заходів лише після того, коли вичерпані усі інші заходи впливу на поведінку неповнолітнього» як на одному з основних принципів діяльності органів і служб у справах неповнолітніх.

Робота з правовим джерелом

Кримінальний кодекс України

Ст. 19. Осудність.

Осудною визначається особа, яка під час скоєння злочину могла усвідомлювати свої дії, керувати ними.

Ст. 21. Кримінальна відповідальність за злочини, скоєні у стані сп'яніння, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

Особа, яка скоїла злочин у стані сп'яніння, внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності.

Ст. 22. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

1. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до скоєння злочину виповнилося шістнадцять років.

2. Особи, що скоїли злочин у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, представника іноземної держави; умисне, середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, крадіжку, грабіж, розбій, вимагання, умисне знищення, або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, незаконне заволодіння транспортним засобом.

Запитання

1. З якого віку настає кримінальна відповідальність?
2. Чому за окремі злочини, передбачені ст. 22, кримінальна відповідальність настає в 14 років.
3. Що означає поняття «осудність»?
4. Чи підлягає під це поняття стан алкогольного та наркотичного сп'яніння?

Завдання

Чи настає кримінальна відповідальність, якщо:

- а) 16-річний підліток, хворий на шизофренію, викрав у супермаркеті декілька пакетів з цукерками;
- б) 14-річний підліток викрав у супермаркеті блок цигарок;
- в) 15-річний Микола та 16-річний Іван поверталися з дня народження. Перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, почали чіпляти зустрічних перехожих, а потім побили чоловіка, який зробив їм зауваження?

Інтерактивна бесіда

До особи, що вчинила правопорушення від імені держави, застосовуються певні заходи примусу, тобто покарання. Рішення про міру покарання виносить суд.

1. Якою є мета покарання?
2. Чи може покарання мати на меті приниження честі і гідності злочинця?

Вправа «Відкритий мікрофон»

Учитель зазначає, що однією з проблем сьогодення в нашій країні є зростання рівня злочинності серед неповнолітніх, і пропонує учням висловити свої думки щодо причин цього явища.

Робота з правовим документом

Кримінальний кодекс України

Ст. 97

1. Неповнолітнього, який вперше скоїв злочин невеликої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру...

2. Примусові заходи виховного характеру... суд застосовує і до особи, яка до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння...

3. У разі ухилення неповнолітнього, що скоїв злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються, і він притягується до кримінальної відповідальності.

Ст. 98

1. До неповнолітніх, визнаних винними у скоєнні злочину, судом можуть бути встановлені такі основні види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний строк.

2. До неповнолітніх можуть бути застосовані додаткові покарання у вигляді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Ст. 105. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

2. ...Суд застосовує до неповнолітніх такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу...;
- 4) покладання на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків з метою його виправлення.

Запитання

1. В яких випадках неповнолітні звільняються від кримінальної відповідальності?
2. Які заходи будуть застосовані до неповнолітнього в такому випадку?
3. Які основні покарання застосовуються до неповнолітніх?

IV. Підсумки уроку

Бесіда

1. Що таке кримінальна відповідальність?
2. Що таке кримінальне покарання?
3. Якими є особливості застосування кримінальних покарань до неповнолітніх?

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Написати твір-роздум «Чи завжди суворість покарань сприяє зниженню рівня злочинності?»
3. Підготувати мультимедійні презентації:
 - органи прокуратури;
 - органи внутрішніх справ;
 - органи служби безпеки;
 - органи охорони державного кордону;

- органи й установи виконання покарань;
- митні органи;
- органи державної податкової служби;
- органи рибної охорони; органи державної лісової охорони.

УРОК 31

Тема. Правоохоронні органи в Україні

Мета: ознайомити учнів з діяльністю правоохоронних органів; описувати основні завдання, права та обов'язки міліції; складати за зразком заяву до відділку міліції; характеризувати права неповнолітніх осіб під час затримання, арешту, допиту; моделювати й розв'язувати правові ситуації; формувати в учнів свідому позицію щодо поведінки під час взаємодії з правоохоронними органами.

Тип уроку: комбінований урок.

Форма проведення: урок з використанням мультимедійних технологій, зустріч з представником міліції в справах неповнолітніх.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Обговорення теми домашнього твору-роздуму у формі дискусії. Клас розподіляється на дві групи відповідно до ставлення до проблеми. Кожна група коротко висловлює свої позиції, потім групи обмінюються запитаннями (по 2–3). Учитель робить загальний висновок.

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель. Одне з центральних місць у різноманітній та багатоплановій діяльності держави посідає виконання завдань із захисту прав і свобод людини, охорони прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями. Цей різновид державної діяльності в юридичному аспекті отримав найменування «правоохоронна діяльність», а заклади, що її здійснюють, — правоохоронні органи». Структурно до системи правоохоронної діяльності входять:

- діяльність органів із забезпечення правосуддя;

- діяльність органів прокуратури;
- діяльність з виявлення, запобігання та розслідування злочинів;
- діяльність із захисту державної безпеки, державного кордону та охорони громадського порядку.

Основними суб'єктами правоохоронної діяльності є правоохоронні органи. Згідно зі Законом України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» до них належать:

- органи прокуратури;
- органи внутрішніх справ;
- органи служби безпеки;
- органи охорони державного кордону;
- органи й установи виконання покарань;
- митні органи;
- органи державної податкової служби;
- органи державної контрольно-ревізійної служби;
- органи рибної охорони;
- органи державної лісової охорони;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Незважаючи на те, що судові органи посідають чільне місце як окремий вид влади (судової), вони також відповідають критеріям правоохоронних органів.

Отже, *правоохоронний орган* — це державний орган, основним предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції, статус з охорони права, відновлення порушеного права, організація виконання покарання, захисту державної безпеки, підтримки правопорядку та забезпечення стану законності.

Виступи учнів із мультимедійними проектами-презентаціями про правоохоронні органи

Під час презентацій учні фіксують у зошитах повноваження кожного з правоохоронних органів.

Опитування учнів щодо їх власного досвіду відносин з міліцією та іншими правоохоронними органами

1. Чи були у вашому житті випадки, коли ви зверталися до міліції?
2. Якими були наслідки вашого звернення?

3. Чи були у вас випадки, коли до вас зверталась міліція?
4. Чи були ви коли-небудь свідками арешту або затримання?
5. Чи були ви свідком застосування спецзасобів з боку міліції?

**Практична робота «Знайомство з міліцією та її роботою»
за допомогою мультимедійної презентації**

Міліція складається з підрозділів:

1. Кримінальна міліція:
 - 1) служба карного розшуку;
 - 2) служба по боротьбі з організованою злочинністю;
 - 3) служба кримінального пошуку;
 - 4) служба боротьби з економічною злочинністю;
 - 5) служба слідчої роботи й дізнання.
2. Міліція громадської безпеки:
 - 1) служба охорони громадського порядку:
 - патрульно-постові служби міліції;
 - приймальники-розподільники для затриманих за бродяжництво,
 - медичні витверезники;
 - приймальники-розподільники для неповнолітніх;
 - служба охорони, утримання й конвоювання затриманих та взятих під варту осіб;
 - спецприймальники;
 - підрозділи міліції швидкого реагування «Беркут»;
 - паспортна служба;
 - 2) служба реєстраційної та міграційної роботи;
 - 3) дозвільна система;
 - 4) служба дільничних інспекторів міліції;
 - 5) служба забезпечення карантинних і ветеринарно-санітарних заходів під час проведення боротьби з епізоотією.
3. Транспортна міліція, Державна автомобільна інспекція.

До транспортної міліції належать відповідні підрозділи, які забезпечують охорону громадського порядку і боротьбу зі злочинністю на залізничному, водному та повітряному транспорті. Державна автомобільна інспекція являє собою сукупність підрозділів дорожньо-патрульної служби, дорожнього нагляду, реєстраційно-екзаменаційної роботи, технічного нагляду, розшуку транспортних засобів, пропаганди та агітації з безпеки руху.
4. Міліція охорони

Міліція охорони складається з підрозділів, які забезпечують на договірних засадах охорону усіх видів власності, об'єктів

майна та вантажів, фізичних осіб, грошових коштів (управління, відділи охорони при територіальних органах внутрішніх справ, які мають у своєму складі окремі дивізіони, роти, взводи, спеціальні підрозділи міліції охорони «Титан»).

5. Спеціальна міліція

До спеціальної міліції належать підрозділи внутрішніх справ на закритих об'єктах (наприклад, підприємства з особливим режимом функціонування).

Робота в групах

Групам пропонується за зразком скласти заяву до міліції з приводу будь-якої ситуації (можна використати наведені під час «Відкритого мікрофону»).

Зразок заяви

Начальнику
РВ МВС України в місті...
В. Д. Майорову

Федоренка Олега Сергійовича,
який мешкає за адресою...

ЗАЯВА

Я мешкаю в багатоквартирному будинку. Останнім часом у під'їзді нашого будинку вечорами збирається компанія підлітків, які палять та розпивають спиртні напої, після чого гомонять, заважаючи відпочивати після роботи тим, хто проживає в нашому під'їзді.

Прошу Вас вжити необхідних заходів для наведення порядку.

Дата

Підпис О. С. Федоренко

Учитель. Ст. 21 закону «Про міліцію» зобов'язує співробітників міліції, незалежно від місця перебування і часу, реагувати на звернення громадян про допомогу, припиняти правопорушення, встановлювати й затримувати осіб, які вчинили правопорушення.

Законом України «Про міліцію» (ст. 11) визначено, що міліції для виконання покладених на неї обов'язків надається право вимагати від громадян, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень міліції; перевіряти у громадян в разі підозри у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи та вилучати їх; проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей; викликати громадян і службових осіб у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами, що перебувають в її провадженні; проводити огляд поклажі, багажу та огляд пасажирів і транспорту; вилучати у громадян заборонені предмети і речі; зберігати, носити та застосовувати спеціальні засоби та зброю. Крім того, з метою припинення правопорушення чи розкриття злочину, складання протоколу про правопорушення міліція має право на затримання.

Завдання

- Чи має право міліція застосовувати ці дії щодо неповнолітніх? Відповідь обґрунтуйте.

Ознайомлення з роботою міліції у справах неповнолітніх

(Можлива зустріч з представником цього правоохоронного органу та розповідь про його роботу.)

Учитель. Дії міліції щодо неповнолітніх мають певну специфіку. Неповнолітній може бути затриманий та доставлений до районного відділку міліції, якщо є передбачені законом підстави підозрювати його в скоєнні злочину. За фактом затримання та порушення кримінальної справи складається протокол і приймається постанова.

Неповнолітні віком до 16-ти років, які залишились без опікування, затримуються до передання законним представникам, а неповнолітні, які вчинили суспільно небезпечне діяння і не досягли віку настання кримінальної відповідальності, — до передання їх законним представникам або направлення у приймальники-розподільники, але не більше, ніж на 8 годин.

Завдання

Клас розподіляється на дві частини. Одна половина класу на основі розповіді вчителя та представника міліції складає перелік прав неповнолітніх під час затримання, арешту і допиту, друга — обов'язки.

Затриманий неповнолітній має право:

1. Зателефонувати додому і сповістити батьків про своє місцезнаходження, звернутись до них з проханням привезти речі, документи, продукти харчування.
2. Якщо він проживає в іншому місті, працівники райвідділу, де знаходиться неповнолітній, зобов'язані зв'язатися з райвідділом за місцем проживання неповнолітнього, щоб попередити батьків про затримання дитини.
3. Разом з батьками або особами, що їх замінюють, ознайомитись з матеріалами справи або протоколу про затримання до направлення їх до прокуратури або до суду.
4. Користуватись послугами захисника.

Допит неповнолітнього.

1. Проводиться в присутності адвоката.
2. Якщо неповнолітній не досяг 16 років або його визнано розумово відсталим — у присутності адвоката, а також (за рішенням слідчого та адвоката) батьків або осіб, що їх замінюють, або педагога, або лікаря, які мають право висловлювати слідству зауваження, ставити запитання, які повинні бути занесені до протоколу.
3. Якщо свідок не досяг 14 років — в присутності педагога, а також лікарів, батьків та інших законних представників. В окремих випадках це положення стосується також осіб, які не досягли 16 років.

IV. Підсумки уроку

Моделювання з рефлексією

У парах змодельуйте ситуацію поведінки неповнолітнього при затриманні, арешті, допиті.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Написати твір-роздум на тему «Чи справді наша міліція нас береже?»

УРОК 32

Тема. Кримінальний процес та його учасники

Мета: дати учням уявлення про основні етапи розгляду кримінальної справи, учасників кримінального процесу та їхні права та обов'язки, принцип презумпції невинуватості, процедуру розгляду кримінальної справи; характеризувати учасників кримінального процесу; розповісти про права та обов'язки потерпілого і підсудного; формувати свідоме ставлення щодо важливості права людини на захист у суді.

Тип уроку: комбінований урок.

Форма проведення: урок — рольова гра.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація знань учнів

Заслуховування та обговорення творів-розсудів «Чи справді наша міліція нас береже?»

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Бесіда з елементами опитування

- 1) Що таке правоохоронні органи?
- 2) Наведіть приклади правоохоронного органу.
- 3) Назвіть функції правових органів.
- 4) У парах змодельуйте ситуацію поведінки неповнолітнього при затриманні, арешті, допиті.
- 5) Які функції виконує міліція?
- 6) Коли і яким чином громадяни можуть звернутися до міліції?
- 7) Які права та обов'язки має міліція?
- 8) Які права та обов'язки мають неповнолітні під час затримання, арешту та допиту?

Робота в групах

Складіть поради одноліткам, як уникнути випадків потрапити до міліції.

III. Вивчення нового матеріалу

Вправа «Відкритий мікрофон»

- Чи були у вашому житті або житті ваших друзів випадки, коли ви ставали жертвою злочину? Чи зверталися ви чи ваші близькі або друзі у зв'язку з цим до міліції?

Учитель. На підставі звернення особи, що потерпіла від злочину, міліція відкриває кримінальну справу. Основними етапами розгляду кримінальної справи є попереднє (досудове) слідство, яке закінчується або припиненням кримінальної справи (через недостатність улік, недоведеність злочину), або переданням справи до суду, і суд, який виносить вирок з приводу покарання злочинця.

Робота з правовим документом

Кримінально-процесуальний кодекс

Ст. 4. Обов'язок порушити кримінальну справу і розкрити злочин.

Суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів щодо встановлення події злочину, осіб, винних у скоєнні злочину, і до їх покарання.

Ст. 5. Недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше, ніж на підставах і в порядку, встановлених законом.

Ніхто не може бути притягнутий як обвинувачений інакше, ніж на підставах і в порядку, встановлених законом.

Ст. 6. Обставини, що виключають провадження в кримінальній справі.

Кримінальну справу не може бути порушено, а порушена справа підлягає закриттю:

- 1) за відсутності події злочину;
- 2) за відсутності в діянні складу злочину;
- 5) щодо особи, яка не досягла на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку.

У цьому процесі беруть участь багато людей, серед яких потерпілий, свідки, слідчий, прокурор, суддя захисник. Що стосується особи, яка скоїла злочин, то вона під час досудового слідства є підозрюваною, наприкінці його — обвинуваченою, під час суду — підсудною, по закінченні суду — засудженою або виправданою. Кожний етап кримінальної справи та дії її учасників регулюються Кримінально-процесуальним кодексом України.

Під час досудового слідства допитуються підозрюваний, потерпілий та свідки (за їх наявності), збираються докази, проводяться слідчі експерименти та експертизи. Якщо під час досудового слідства зібрано достатньо фактів, щоб звинуватити підозрюваного у скоєнні злочину, справа передається до суду.

Під час всіх етапів всі учасники кримінальної справи повинні дотримуватись таких принципів:

1. Недоторканність особи та її особистого життя.
2. Здійснення правосуддя тільки судом.
3. Презумпції невинуватості.
4. Здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом.

Рольова гра «Суд з кримінальної справи»

Мета: дати уявлення про судовий процес у кримінальній справі та про права та обов'язки її учасників.

ХІД ГРИ

Розподіл на групи

- 1–2 групи — учасники судового процесу.
- 3-я група — експерти.

Підготовка до основної частини

- Групи 1–2 отримують статті Кримінально-процесуального кодексу та ситуативні задачі і готуються на їх підставі розіграти судовий процес, розподіливши ролі (потерпілий, підсудний, свідок(ки) (за бажанням), суддя, прокурор, захисник) та їхні дії.
- Група 3 також отримує текст статей Кримінально-процесуального кодексу й опрацьовує їх, щоб потім проаналізувати змодельовані групами 1–2 ситуації.

Основна частина

Групи 1–2 демонструють підготовлені ситуації, після чого група експертів оцінює переглянуте.

Підбиття підсумків

Клас повинен коротко вказати основні етапи судового процесу, права та обов'язки його учасників.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підготувати повідомлення про юридичні професії.

Додаток 1

Ситуативна задача

На лаві підсудних 17-річний хлопець, який звинувачується в тому, що вкрав з сейфу в домі своєї тітки коштовності на значну суму. Є свідки, які бачили, як підсудний ховав вкрадене.

Додаток 2**Основні етапи судового процесу**

1. Початок: оголошення судді про початок судового процесу, представлення учасників.
2. Представлення попередніх аргументів сторін (прокурор та адвокат по черзі представляють свої аргументи).
3. Допит обвинуваченого та свідків, пред'явлення доказів.
4. Остаточні аргументи сторін (прокурор та адвокат виступають з остаточними аргументами щодо справи).
5. Останнє слово підсудного.
6. Винесення вироку.

Права та обов'язки учасників судового процесу*Суддя*

1. Веде засідання.
2. Пояснює сторонам та свідкам їхні права та обов'язки.
3. Ставить запитання підсудному та свідкам.
4. Приймає чи відхиляє клопотання щодо запитань обвинуваченому або свідкам.
5. Вносить вирок.

Прокурор

1. Виступає на боці звинувачення.
2. Представляє докази обвинувачення, в тому числі й показання свідків.
3. Ставить запитання підсудному та свідкам.
4. Бере участь у дебатах.

Адвокат

1. Виступає на боці захисту.
2. Ставить на засіданні питання підсудним, потерпілому, свідкам, експерту, спеціалісту, позивачу і відповідачу.
3. Подає докази, в тому числі й показання свідків.
4. Заявляє клопотання і відводи, оскаржує дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду.
5. Бере участь у дебатах.

Підсудний (відповідач)

1. Має право знати, у чому його обвинувачують.
2. Має право давати показання з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитися давати показання й відповідати на запитання.
3. Має право на останнє слово.

Потерпілий

1. Надає показання у справі.
2. Відповідає на запитання сторін.
3. Має право подавати скарги на вирок або ухвалу суду.

Свідок

1. Дає показання про обставини, які підлягають встановленню за даною справою, в тому числі про факти, що характеризують особу підсудного, або про взаємовідносини з ним (не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме).
2. Має право давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, й користуватися допомогою перекладача.
3. Має право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів.
4. За надання заздалегідь неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність за ст. 384 Кримінального кодексу України.

Додаток 3**Конституція України***Ст. 55*

Права і свободи людини і громадянина захищаються судом...

Ст. 62

Особа вважається невинуватою у скоєнні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувачувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у скоєнні злочину...

Ст. 63

Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачуваний та підсудний має право на захист.

Кримінально-процесуальний кодекс

Ст. 53. Обов'язок роз'яснення і забезпечення прав особам, які беруть участь у справі.

Суд, прокурор, слідчий та особа, яка провадить дізнання, зобов'язані роз'яснити особам, що беруть участь у справі, їх права і забезпечити можливість здійснення цих прав.

Розділ 7.

ТВОЯ ПОДОРОЖ У СВІТ ЮРИДИЧНИХ ПРОФЕСІЙ

УРОК 33

Тема. Світ юридичних професій

Мета: дати уявлення про окремі юридичні професії, основні повноваження слідчого, прокурора та представників інших юридичних професій, основні вимоги до осіб, що бажають працювати за юридичним фахом, навчальні заклади, що надають юридичну освіту; аналізувати й розв'язувати ситуації, за яких особа звертається по юридичну допомогу; формувати свідоме судження щодо причин популярності юридичних професій у світі.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Форма проведення: урок — віртуальна подорож, урок-зустріч з представниками різних юридичних професій або випускниками школи, які вступили до юридичних вищих навчальних закладів.

Обладнання: мультимедійне обладнання, електронна презентація, тести з профорієнтації, плакати, фломастери, рекламні проспекти освітніх закладів.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

Постановка проблемного питання

- Назвіть найбільш відомі й поширені види бізнесу. А чи можна враховувати заняття юридичними справами бізнесом?

У ч и т е л ь. Існує таке поняття «юридичний бізнес». Проте жоден юрист, який себе поважає, не назве бізнесом справу, якій вирішив присвятити своє життя. Адже право — це покликання, і для успішної праці на цій ниві необхідний таланти, правовий таланти.

III. Вивчення нового матеріалу

Робота з юридичними поняттями

Юрист — спеціаліст з юридичних (правових) питань у галузі юридичних (правових) наук.

Існує досить багато юридичних професій: адвокат, прокурор, суддя, юрисконсульт, нотаріус.

Юридична освіта здобувається у вищих навчальних закладах на юридичних (правових) факультетах. Є також суто юридичні навчальні заклади.

Розповіді учнів із застосуванням електронних презентацій

Згідно з програмою учні надають повідомлення про те, хто такі слідчий, прокурор, адвокат, суддя, нотаріус, та як отримати ці професії.

План повідомлення

1. Які професійні обов'язки виконує.
2. Яким чином здобуває фах.
3. В яких випадках ми звертаємось до представника цієї професії.

Виступи гостей уроку (представників юридичних професій).

Прес-конференція для гостей (учні ставлять питання, ведуть бесіду із найважливіших для них питань).

Практична робота

Клас розподіляється на групи. Кожна група отримує ситуативну задачу, визначає, до якого саме представника юридичної професії треба звернутися в даній ситуації, і демонструє, як це зробити.

Ситуації

1. Батьки 18-річного Петра вирішили купити автомобіль і подарувати його синові.
2. Телевізор, який купила М. в магазині побутової техніки, через місяць перестав працювати. Жінка спробувала повернути телевізор. Але в магазині їй відмовили, аргументуючи це тим, що термін подачі заяв у такому випадку становить лише два тижні.
3. У подружжя Іванових під час розлучення виникла суперечка щодо того, з ким буде проживати їхня 14-річна донька.
4. Подружжя бажає створити дитбудинок сімейного типу, але не знає, яким чином це зробити.
5. Підприємець бажає орендувати приміщення, щоб розмістити в ньому офіс своєї фірми.
6. 16-річний Ігор був безпідставно затриманий міліцією.

7. Громадянка Г. була звільнена з роботи. Вона вважає, що незаконно.
8. Громадянин П. пізно увечері повертався з роботи. На зупинці двоє молодиків, погрожуючи ножем, відібрали у нього гроші.

Складання мапи юридичних професій та освітніх закладів міста й області, де можна їх опанувати (графічно).

IV. Домашнє завдання

1. Опрацювати відповідний матеріал підручника.
2. Підготуватись до тематичного оцінювання.

УРОК 34

Тема. Тематичне оцінювання з тем

«Кримінальне та адміністративне право»

та «Твоя подорож у світ юридичних професій»

Мета: оцінити знання учнів, отримані під час вивчення теми «Кримінальне та адміністративне право» та протягом року; закріпити вміння, яких набули учні протягом року; розповідати про окремі явища в галузі права й характеризувати їх, моделювати правові ситуації, оцінювати й розв'язувати правові проблеми; перевірити рівень свідомого ставлення учнів до сучасного права.

Тип уроку: урок контролю і корекції знань, умінь і навичок.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Етап контролю і корекції знань, вмінь та навичок

1-й варіант

1. До наведеного визначення доберіть відповідне поняття.
Це винне діяння, що посягає на цінності, які охороняються адміністративним законом, і зумовлює адміністративну відповідальність:
 - А) адміністративний проступок;*
 - Б) дисциплінарний проступок;
 - В) злочин;
 - Г) адміністративне правопорушення.

2. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли:
 - А) 14-річного віку;
 - Б) 16-річного віку;*
 - В) 18-річного віку;
 - Г) 21-річного віку.
3. За порушення трудової дисципліни можуть бути застосовані такі стягнення:
 - А) догана;*
 - Б) зауваження;
 - В) звільнення;*
 - Г) зменшення посадового окладу;
 - Д) позбавлення премії.
4. Залежно від ступеня суспільної небезпеки закон розрізняє такі види злочинів:
 - А) проступок;
 - Б) легкі;
 - В) середньої тяжкості;*
 - Г) злочин проти людства;
 - Д) особливо тяжкі;*
 - Е) тяжкі;*
 - Ж) невеликої тяжкості. *
5. Склад злочину має місце за наявності таких елементів:
 - А) об'єктивні ознаки злочину і суб'єкт злочину;
 - Б) суспільна небезпека і карність діяння;
 - В) об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона;*
 - Г) винність, протиправність, карність і суб'єкт злочину.
6. Для осіб віком до 18 років на підприємствах встановлюються:
 - А) норми виробітку як для дорослих;
 - Б) занижені норми виробітку;*
 - В) завищені норми виробітку.
7. Обмежена цивільна, повна адміністративна та кримінальна відповідальність настає у:
 - А) 14 років;
 - Б) 15 років;
 - В) 16 років;*
 - Г) 18 років.
8. Часткова кримінальна відповідальність настає:
 - А) до 14 років;
 - Б) в 14 років;*
 - В) в 15 років;
 - Г) в 16 років.

9. Неповнолітніми є особи, які не досягли:

- А) 14 років;
- Б) 16 років;
- В) 17 років;
- Г) 18 років.*

10. Трудова дієздатність настає з:

- А) 14 років;
- Б) 15 років;
- В) 16 років*;
- Г) 18 років.

2-й варіант

Перевірка знань, які отримали учні протягом року.

Клас розподіляється на п'ять груп.

Гра «Хто перший»

Вчитель ставить 12 запитань. Відповідає та група, яка першою підніме руку (група не має право піднімати руку до слів «час пішов»). Та, що припустилась фальстарту, не має право відповідати на запитання. Час на роздум — 30 секунд, якщо відповідь неправильна, право відповідати переходить іншим групам, які не мають часу для повторного обговорення. За кожну відповідь команда отримує 1 бал.

1. Певне положення, в якому відображено взірць діяльності або поведінки людини. (*Правило*)
2. Загальнообов'язкові, найбільш важливі та необхідні норми соціальної поведінки. (*Правові норми*)
3. Сукупність взаємопов'язаних загальнообов'язкових норм поведінки, що встановлюються, гарантуються та охороняються державою з метою регулювання відносин у суспільстві. (*Право*)
4. Правила, що врегульовують відносини між людьми у певній сфері життя (в сім'ї, під час навчання, на роботі), називаються __ (*галузі права*)
5. Документи, які містять правові норми і приймаються органами законодавчої влади. (*Закони*)
6. Закон, в якому закріплені основні права, свободи та обов'язки громадян, основи державного ладу, основи будови держави, прийнятий окремо визначеним способом, що має найвищу юридичну силу. (*Конституція*)
7. Конституція України була прийнята __ (28 червня 1996 р.)

8. Поведінка, що відповідає чинним законам та нормам права. (*Правомірна*)
9. Відповідальність за скоєне правопорушення згідно з чинним законодавством. (*Юридична відповідальність*)
10. Можливість людини мати певні матеріальні, соціальні та духовні блага, які необхідні їй для нормального існування і розвитку. (*Права людини*)
11. Людська істота віком до 18 років. (*Дитина*)
12. Правовий зв'язок громадянина з державою. (*Громадянство*)

3-й варіант

Гра «Юридична консультація»

Вчитель пропонує групам на вибір картки, кожна з яких містить ситуативну задачу, за якою необхідно дати пояснення (юридичну консультацію).

Повна відповідь оцінюється в 5 балів. Додаткові 1–3 бали група може отримати, доповнивши чи виправивши відповідь основного доповідача.

Додаткові матеріали

ІНФОРМАЦІЙНІ УЧНІВСЬКІ ПРОЕКТИ

ПРОЕКТ 1

Тема. Правила і закони у нашому житті

Мета: познайомити учнів з видами правил суспільного життя; з ознаками правової норми, закону, підзаконного акта; з поняттям «конституція» та її відмінностями від інших законів; набути навичок роботи у малій групі, колективного обговорення питань навчання; складання й виконання правил колективного життя; аналізувати правову ситуацію; формувати розуміння необхідності дотримання законів і правил суспільного життя; виховувати в учнів активну громадянську позицію.

Підготовка проекту до презентації

У ході підготовки, учні об'єднуються у малі групи для роботи над окремими аспектами загального завдання. Передбачається об'єднання зусиль школярів, учителів, родини.

- 1-а група. Готує матеріал на тему: «Що таке правила, коли вони виникли і чому їх необхідно дотримуватися? Якими повинні бути правила?»
- 2-а група. Готує матеріал на тему: «Правила співіснування людей у суспільстві. Класифікація правових норм».
- 3-я група. Готує матеріал на тему: «Закони та підзаконні акти. Хто приймає закони? Ознаки законів. Що таке конституція?»

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу запропонувати групам скласти проект малої конституції своєї школи, придумати захист свого проекту.

Що потрібно для захисту?

1. Папка документів.
2. Матеріали, які розкривають зміст проблеми.
3. Опис.
4. Презентація науково-теоретичного узагальнення обраної проблеми.
5. Демонстраційний стенд, який складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватися у різних формах:

- виступ перед учнівським колективом;
- розігрування рольової гри;
- видання правового журналу.

Завдання проекту

- Проінформувати аудиторію про важливість обраної проблеми;
- познайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розповісти про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

Правила представлення результатів проекту

1. Для усних повідомлень відводиться 4–5 хв., протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів вирішення проблеми з використанням папки документів, демонстраційного стенду.
2. Під час представлення необхідно у загальних рисах охарактеризувати зміст демонстраційного стенду або папки документів.
3. У представленні проекту беруть участь всі учасники дослідження, це буде переконливим свідченням того, що всі учні разом працювали над ним.
4. Під час виступу можна використовувати наперед підготовлені записи, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на поставлені питання.
5. Представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, які розміщені на стенді або знаходяться у папці.

Критерії оцінювання проекту

1. Значущість та актуальність порушених проблем.
2. Коректність запропонованих методів дослідження і методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту відповідно до їхніх індивідуальних здібностей.
4. Характер відносин та взаємодопомоги учасників.
5. Глибина дослідження проблеми.
6. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.
7. Завершеність. (Чи містить кожний розділ зібраних матеріалів достатню кількість інформації, необхідної для розв'язання проблеми?)

8. Зрозумілість. (Чи логічно розміщені матеріали? Чи забезпечує усвідомлення змісту форма представлення матеріалів?)
9. Інформативність. (Чи достовірна інформація? Чи важлива інформація, зібрана для розуміння проблеми?)
10. Доказовість. (Чи використовували учні різноманітні джерела інформації? Чи доповнюють документи основні тези кожного розділу?)
11. Наочність. (Чи відображають демонстраційні матеріали специфіку теми? Чи інформативні вони? Чи є у кожного матеріалу назва?)
12. Естетичне оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнями своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення і виявляють невирішені питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збирання та обробки інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

По закінченні проекту доцільне обговорення, під час якого учні матимуть нагоду оцінити проектну діяльність у цілому та особистий внесок кожного у загальну справу.

Обмірковуючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі питання:

1. Чого та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких умінь та навичок вони набули?
4. Які переваги дає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в групі?
6. Що вдалося краще за все?

ХІД ПРОЕКТУ

I. Організаційний момент

Учитель називає тему проекту, мету. Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує пам'ятку «Робота в малих групах», завдання, джерела літератури, які знадобляться для роботи.

II. Обробка зібраних матеріалів і підготовка їх до представлення

III. Представлення результатів проекту

Учитель. Інформаційний учнівський проект на тему: «Правила і закони у нашому житті».

Мета цього проекту: ознайомитися з видами правил суспільного життя; з ознаками правової норми, закону, підзаконного акта; з конституцією; з'ясувати, чим конституція відрізняється від інших законів; набути навичок роботи у малих групах; формувати власне ставлення до ролі правил у суспільному житті та необхідності виконання правил і законів; виховувати у себе активну громадянську позицію.

Виступ 1-ої групи

Наша група працювала над питаннями:

1. Що таке правила і чому люди їх дотримуються?
2. Що таке соціальні норми і якими вони бувають?
3. Якими повинні бути правила?

У своєму житті ми неодноразово повторювали слова «право», «права», «правила», «правильно». Вперше ми почули про правила, коли були ще маленькими: батьки знайомили нас із правилами життя у сім'ї, а потім, коли ми подорослішали, з правилами суспільства. Правила існують і в кожній науці, наприклад, правила правопису, ділення, множення.

Правило — це певне положення, в якому відображений зразок діяльності або поведінки людини.

Правила встановлюють для того, щоб їх дотримуватися. У повсякденному житті ми стикаємося з випадками, коли вони порушуються. Постає питання: чому люди порушують правила?

Щоб на нього відповісти, наша група провела опитування учнів, учителів та обслуговуючого персоналу з таких питань:

1. Чи доводилося вам порушувати правила? Чому це відбувалося?
Чим ви це можете пояснити?
2. На кого та як вплинуло порушення вами правил?
3. Чи були у вас випадки, коли ви постраждали від порушення правил іншими людьми?

Проаналізувавши відповіді анкет, ми дійшли висновку, що люди можуть порушувати правила, коли вони не збігаються з їхніми потребами, незрозумілі для них, викликають у них протест. Іноді люди не усвідомлюють або не замислюються, чому необхідно дотримуватися певних правил, вважають їх неважливими. Тому, наприклад, часто бачимо, як пішоходи переходять дорогу у недозволеному

місці на червоне світло світлофора, забруднюють свій населений пункт. У разі порушення правил ми повинні думати, до яких наслідків це може призвести, якою є наша особиста та суспільна відповідальність за те, що відбувається навколо нас, чи зміниться світ після цього на краще.

Якими ж повинні бути правила?

Правила встановлюють самі люди. Виконання правил робить спілкування людей гуманнішим та більш комфортним. Якими повинні бути правила? Наша група склала пропозиції для тих, хто складатиме в майбутньому правила.

ПАМ'ЯТАЙ! Правила повинні:

1. Бути зрозумілими за змістом.
2. Бути реальними для виконання.
3. Не суперечити одне одному.
4. Бути відомими людям, які зобов'язані їх дотримуватися.
5. Передбачати методи впливу на особу, яка їх порушує.

Учитель. Пропоную, працюючи у малих групах, скласти перелік з 3–5 основних правил поведінки, яких, на ваш погляд, повинні дотримуватися ви та ваші однокласники на заняттях з практичного права. Кожна група надає перелік правил для обговорення. Продумайте свої докази щодо необхідності кожного із запропонованого правила. Після обговорення виробіть загальні для всіх правила. Використовуючи будь-яку демократичну процедуру, прийміть ці правила.

Виступ 2-ої групи

Наша група працювала над темою: «Правила співіснування людей у суспільстві. Класифікація правових норм».

Правила, які регулюють життя людей у суспільстві, називаються соціальними нормами. Слово «норма» у перекладі з грецької означає правило. Найстарішими нормами поведінки людини є звичаї. З їх допомогою відбувався розподіл їжі. Звичаї регулювали поведінку вождя і правила співіснування родоплемінного суспільства. У ті далекі часи виживання людини залежало від того, наскільки вона дотримується правил.

У людському колективі виникли норми, які оцінювали вчинки людей у площині «добра і зла». Такі норми називаються моральними. Норми моралі пропонують ідеал людської поведінки, а виконання їх забезпечується совістю людини і тиском суспільної думки. Моральні норми відіграють важливу роль й у житті сучасного

українського суспільства. Наприклад, сімейні відносини, поведінка у громадському транспорті.

Із розвитком суспільства для регулювання суспільних відносин ставало недостатньо звичаїв, релігійних і моральних норм. Щоб упорядкувати інтереси окремих людей і всього суспільства, певною мірою були утворені загальні, важливі та необхідні норми соціальної поведінки — правові. Такі правила встановлює та захищає держава. У разі їх порушення настає відповідальність.

Сукупність взаємозв'язаних загальнообов'язкових норм поведінки, які встановлюються, гарантуються та охороняються державою з метою регулювання відносин у суспільстві, називається правом.

Право як сукупність правил суспільного життя можна представити у вигляді могутнього дерева.

(На дошку вивішується плакат «Дерево права».)

«Корені» — це правила, які здавна регулюють поведінку людей у суспільстві: звичаї, традиції, релігійні та моральні норми. «Гілки» «дерева права» — це правила, які регулюють відносини між людьми у певній сфері життя (сім'ї, магазині, на роботі). Юристи називають їх галузями права. «Листочки» — це конкретні загальні обов'язкові правила. Норми права об'єднуються в групи. Це дає можливість упорядкувати велику кількість існуючих правових правил, швидко знайти необхідну норму (сімейне право, трудове право, державне (конституційне) право, цивільне право, адміністративне право).

Правосуддя у стародавні часи

Учні розігрують за ролями сюжет правосуддя у стародавні часи.

У давнину в житті одного племені виникла суперечка, яку за традицією мав розв'язати старійшина на зборах племені. На збори племені прийшли 6 персон — три пари; кожна пара складалася з господаря пшеничного поля і крадія пшениці. Вони звернулися до старійшини зі своїми історіями, у кожній з яких був однаковий сюжет, але різний фінал:

- у першій парі: господар відпустив злодія;
- у другій: господар побив злодія;
- у третій: господар забрав у злодія все його майно.

Злодії питали старійшину: «Як же так? Чому за однакову вину нас покарали по-різному? Розсуди нас, як судили наші предки!»

Старійшина подумав і відповів: «Я не можу вас розсудити. Раніше у нас не було пшеничних полів!»

Поясніть, чому старійшина дав таку відповідь. Як би вчинили ви?

Виступ 3-ої групи

Наша група працювала над питаннями: «Що таке закони та підзаконні акти? Хто приймає закони. Ознаки законів. Що таке конституція?»

На відміну від норм моралі і звичаїв, норми права завжди виражені письмово. Закон (нормативно-правовий акт) — це офіційний письмовий документ, який містить правові норми і приймається законодавчим органом держави. У нашій державі закони приймає Верховна Рада України. Закони можуть прийматися і референдумом (всенародним голосуванням). Закони держави мають вищу юридичну силу. Це означає, що ніхто, окрім законодавчого органу, не може прийняти або скасувати закон. Також юридична сила закону означає, що всі інші юридичні документи (акти) повинні відповідати законам, в жодному випадку не суперечити їм і бути прийнятими на їх основі. Кожний закон має зовнішні ознаки: назва органу, який прийняв документ, дата. Закони пишуться спеціальною мовою: офіційною, чіткою, зрозумілою, відрізняючись точністю формулювань.

Парламент не вирішує всіх питань суспільного життя на території України. Цим займаються інші державні органи: Президент, Кабінет Міністрів, обласні, районні та сільські ради; окремі міністерства. Вони видають підзаконні акти (підзаконні, оскільки приймаються на основі закону).

Демонстрація інформації про закони та підзаконні документи, використовуючи газетні вирізки.

Історична довідка

У ч и т е л ь. Слово «конституція» у сучасну мову прийшло з латини. Воно перекладається як «пристрій, твердження». У Давньому Римі конституціями називали окремі документи, які видавали імператори. Сьогодні слово «конституція» означає Основний Закон держави. Конституція — поняття історичне. Окремі її елементи були сформовані вже у працях давньогрецьких філософів, а саме Платона та Арістотеля, в указах давньоримських імператорів. Ідея створення конституції народилася в Англії. Там з'явилася перша в історії неписана конституція. Це були два документи — Велика

хартія вольностей 1215 р. та Білль про права 1689 р. Першими писаними конституціями вважають Конституцію США (1787), Франції та Польщі XVIII ст. (1791). До них можна віднести і Конституцію Пилипа Орлика, прийняту в Бендерах 5 квітня 1710 р. Вона мала назву «Пакти й Конституції законів і вольностей Війська Запорозького».

1-й доповідач 3-ої групи. Конституція — це теж закон. Але конституція посідає особливе місце серед усіх законів у державі. Конституція закріплює основні права, свободи та обов'язки громадян, основи державного ладу, основи будови держави, визначає, як утворюються та діють органи влади. Конституція — це фундамент для всіх законів у державі. Всі закони та підзаконні документи повинні відповідати положенням конституції.

Учитель. Правові пам'ятники — важливий елемент національної культури. Які пам'ятники права України ви знаєте?

- «Руська Правда» — найбільш відома збірка давньоруського права;
- Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 рр.;
- Магдебурзьке право (феодалне міське право, згідно з яким міста (в Україні це: Переяславль, Хуст (1329), Львів (1356), Кам'янець-Подільський (1374), Луцьк (1432), Житомир (1444) і Київ (1494–1497)) звільнялися від управління і суду феодалів);
- «Березневі статті» Б. Хмельницького, які юридично закріпили та визначили автономне політичне і правове становище Гетьманщини у складі Російської держави;
- Конституція Пилипа Орлика (1710);
- Універсали Центральної Ради (1917–1918);
- Конституція УНР 1918 р.;
- Конституції УСРР — 1919, 1929, УРСР — 1937, 1978 рр.;
- Декларація про державний суверенітет України 1990 р.;
- Акт проголошення незалежності України 1991 р.;
- Конституція України 1996 р.

2-й доповідач 3-ої групи. 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України. Конституція складається з Преамбули (вступ), Основної частини, яка охоплює тринадцять розділів, Прикінцевих положень (розділ XIV) та Перехідних положень (розділ XV). Наша країна обрала шлях демократичного розвитку. У Преамбулі Конституції України метою державного будівництва визначено: «Розвивати, укріплювати демократичну, соціальну, правову державу». Під демократичною державою розуміють таку

державу, в якій народ реально бере участь в управлінні її справами. Соціальна держава прагне утворити для кожної людини можливість повноцінного здорового й гідного рівня життя. Правовою називають державу, яка відповідає перед людиною за свою діяльність згідно із законом. Своєю Конституцією Україна проголосила, що вона прагне в майбутньому стати такою державою.

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу учні об'єднуються в одну групу і складають журнал «Правила і закони в нашому житті».

IV. Оцінювання роботи учнів

V. Домашнє завдання

Учні об'єднуються в 4 домашні групи. Домашнім групам належить ознайомитися зі статтями Конституції (1-а група опрацьовує розділи I, II, III; 2-а група — розділи IV, V, VI; 3-я група — розділи VII, VIII, IX; 4-а група — розділи X, XI, XII, XIII); скласти короткий план-перелік опрацьованих статей. Підготуватися до чіткого викладу змісту опрацьованих статей.

ПРОЕКТ 2

Тема. Забезпечення соціального захисту бездомних людей в Україні

Мета: ознайомити учнів зі змістом і забезпеченням прав на соціальний захист громадян України; сприяти набуттю учнями навичок групової роботи, колективного обговорення питань навчання, роботи з додатковою літературою; розвивати вміння учнів висловлювати й відстоювати свою думку; виховувати в учнів активну громадянську позицію.

Підготовка проекту до представлення

У ході роботи учні об'єднуються в малі групи для опрацювання окремих аспектів загального завдання. Передбачається об'єднання зусиль школярів, учителів, сім'ї.

- 1-а група. Готує матеріал на тему: «Що таке система соціального забезпечення? Для чого необхідне право на соціальний захист?».
- 2-а група. Готує матеріал на тему: «В яких документах зафіксований соціальний захист громадян України?»

- 3-я група. Готує матеріал на тему: «Хто такі бездомні люди, безпритульні діти? Причини їх появи. Які кроки зробила наша держава для їх захисту?»

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу групам слід запропонувати шляхи розв'язання проблеми, що вивчається.

Папка документів. Містить матеріали, які розкривають зміст проблеми.

Опис. Представляє науково-теоретичне узагальнення обраної проблеми відповідно до вимог до виконання таких робіт.

Демонстраційний стенд. Складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватися в різних формах:

- виступи перед учнівським колективом;
- видання правового журналу;
- публікацій.

Завдання проекту

- Інформувати аудиторію про важливість обраної проблеми;
- ознайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розповісти про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

Правила представлення результатів проекту

1. Для усних повідомлень відводиться 4–5 хв., протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів розв'язання проблеми, використовуючи папку документів, демонстраційний стенд.
2. Під час представлення необхідно у загальних рисах охарактеризувати зміст демонстраційного стенду або папки документів.
3. У представленні проекту беруть участь всі учасники цієї роботи, це буде переконливим свідченням того, що всі учні разом працювали над ним.
4. Під час виступу можна використовувати наперед підготовлені записи, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на поставлені питання.
5. Представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, які розміщені на стенді або знаходяться в папці.

Критерії оцінювання проекту

1. Значущість та актуальність порушених проблем.
2. Коректність запропонованих методів дослідження і методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту відповідно до їхніх індивідуальних здібностей.
4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.
5. Глибина проникнення в проблему.
6. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.
7. Завершеність (Чи містить кожний розділ зібраних матеріалів достатню кількість інформації, необхідної для розв'язання проблеми?).
8. Зрозумілість (Чи розміщені матеріали логічно? Чи забезпечує усвідомлення змісту форма представлення матеріалів?).
9. Інформативність (Чи достовірна інформація? Чи важлива зібрана інформація для розуміння проблеми?).
10. Доказовість (Чи використовували учні різноманітні джерела інформації? Чи доповнюють документи основні тези кожного розділу?).
11. Наочність (Чи відображають демонстраційні матеріали специфіку теми? Чи інформативні вони? Чи є у кожного матеріалу назва?).
12. Естетичне оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнів своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення і виявляють нерозв'язані питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збору та обробки інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

Після закінчення проекту доцільно провести обговорення, під час якого учні можуть мати нагоду оцінити проектну діяльність у цілому та визначити особистий внесок кожного у загальну справу.

Осмислюючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі питання:

1. Чого та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких вмінь та навичок вони набули?
4. Які переваги дає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в групі?
6. Що вдалося найкраще?

ХІД ПРОЕКТУ

I. Організаційний момент

Учитель називає тему проекту та мету. Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує пам'ятку про роботу в малих групах, завдання, джерела літератури, які знадобляться для роботи.

II. Обробка зібраних матеріалів та підготовка їх до представлення

III. Представлення результатів проекту

У ч и т е л ь. Інформаційний учнівський проект на тему: «Забезпечення соціального захисту бездомних людей в Україні».

Мета цього проекту — ознайомитися зі змістом і забезпеченням прав на соціальний захист громадян України; набути навичок групової роботи, колективного обговорення питань навчання, роботи з додатковою літературою; розвивати вміння учнів висловлювати й відстоювати свою думку; виховувати в учнів активну громадянську позицію.

Виступ 1-ої групи

Наша група працювала над питаннями:

1. Що таке система соціального забезпечення?
2. Для чого необхідне право на соціальний захист?

Право на соціальний захист — одне з найважливіших соціально-економічних прав громадян України. Воно пов'язано з цілою низкою методів, що передбачаються державою, системою соціального забезпечення та соціального страхування. Що собою являє соціальне забезпечення?

Соціальне забезпечення — це система матеріального забезпечення та соціального обслуговування громадян немолодого віку, громадян, які повністю або частково втратили працездатність, втратили годувальника, а також багатодітних сімей.

Соціальне страхування — це одна з форм соціального забезпечення, яке існує за рахунок спеціальних фондів.

Система соціального забезпечення включає різні види пенсій, послуг і допомоги. Соціальне забезпечення виражається відповідними грошовими сумами або матеріальними, культурними благами, які призначаються окремим категоріям громадян.

Пенсія — основний та наймасовіший вид соціального забезпечення. Дається у вигляді регулярних грошових виплат через

старість, інвалідність, унаслідок втрати годувальника. Розмір пенсій обчислюється щодо розміру зарплати, яку отримував працівник до виходу на пенсію. Розрізняють пенсії:

- трудові;
- за віком;
- за інвалідністю;
- у разі втрати годувальника;
- за вислугою років;
- соціальні.

Трудові пенсії за віком призначаються чоловікам по досягненні ними 60 років і при стажі роботи не менше 25 років, а жінкам — по досягненні 55 років і при стажі роботи не менше 20 років. Пенсії за інвалідністю призначаються у разі повної або часткової втрати здоров'я, внаслідок професійного або загального захворювання. Право на пенсію у разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. Соціальні пенсії призначаються непрацюючим особам за відсутності права на трудову пенсію.

Допомога — це система грошових виплат, яка є допомогою громадянам у випадках, встановлених законом. Допомога надається у разі тимчасової непрацездатності, через вагітність, важкі пологи, безробіття, багатодітним матерям, у разі народження дитини, на похорони.

Виступ 2-ої групи

Наша група працювала над питанням: «В яких документах зафіксований соціальний захист громадян України?»

У Міжнародному пакті про економічні, соціальні, культурні права 1966 р. (ст. 9) закріплено право на соціальний захист: держава визнає право кожної людини на соціальний захист, у тому числі соціальне страхування. Українське законодавство про соціальне забезпечення базується на Конституції 1996 р. (ст. 46), а також включає низку законодавчих актів:

- Закон «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р.;
- Закон «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців і персонал керівного і рядового складу органів внутрішніх справ» від 9 квітня 1992 р.;
- Закон «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали у результаті Чорнобильської катастрофи» від 19 грудня 1991 р.;

- Закон «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р.; Закон «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р.

Виступ 3-ої групи

Наша група мала дати відповіді на запитання:

1. Хто такі бездомні люди, безпритульні діти?
2. Причини їх появи.
3. Що зробила наша держава для їх захисту?

У 1991 р. Україна здобула довгоочікувану самостійність. Демократизація всіх сфер життя України, яка прийшла на зміну антидемократичному радянському режиму, сприяла формуванню нових рис ментальності українців: терпимість до переконань інших представників, людей інших релігій, духовне розкріпачення. Але духовне розкріпачення не завжди та не обов'язково призводить до сприятливих для суспільства наслідків. Духовна сфера багато у чому залежить від культури народу, діяльності творчої еліти. Якщо культура громадян недостатньо висока, а творча еліта не має глибоко укорінених моральних та естетичних ідеалів, в духовному житті суспільства можуть з'явитися небезпечні, роз'їдаючі культуру і душу людей явища. Україна не стала винятком. Перехід до ринкової економіки, докорінна зміна соціальної політики призвела до значних змін у соціальній структурі українського суспільства. Найпомітніше — це майнове розшарування. За оцінками експертів на 1999 р., 10 % населення України концентрували 40 % доходів, причому 3/4 цих доходів мали кримінальне походження. На сьогодні прошарок заможних громадян України складає 2–4 % населення. Бідність охопила всі верстви населення, незалежно від професії, освітніх і демографічних ознак. Суттєві зміни існуючої соціальної системи призвели до формування досить помітного прошарку людей, яких називають маргіналами (у народі більш поширена назва бомжі). До цієї групи належать особи, які внаслідок різних обставин опинилися за межами суспільства, втратили зв'язок з його основними інститутами, відчують глибокі деструктивні зміни свого соціального і психологічного стану. Але ще більше турбує те, що з кожним днем дедалі масовішою стає армія бездомних дітей, які поповнюють ряди злочинного світу.

А що таке бездомність, безпритульність? Як наша держава реагує на них?

Бездомність — соціальне становище людини, зумовлене відсутністю у неї житлового приміщення, яке вона могла б використовувати для проживання, перебування та в якому могла б бути зареєстрована.

Безпритульність — становище людини, пов'язане з неможливістю фактично проживати, перебувати у житловому приміщенні, на яке вона має право. Соціальний захист бездомних громадян і безпритульних дітей ґрунтується на принципах законності, демократизму, рівності громадян, пошани до особи, визнання честі і достоїнств, забезпечення основних прав і свобод людини. Бездомні люди і безпритульні діти мають право на охорону здоров'я, соціальний захист, правову допомогу. З метою створення необхідних умов для забезпечення прав і свобод бездомних громадян у нашій державі проводиться їх облік. Він ведеться за їх місцезнаходженням на основі особистого обліку або їх винайдення. Облік безпритульних дітей ведеться відповідно до Законів України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та «Про забезпечення організаційно-правових розуму соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Установами соціального захисту бездомних людей є будинки нічного перебування, центри реінтеграції, соціальні готелі. Установами соціального захисту безпритульних дітей є притулки для неповнолітніх, служби у справах неповнолітніх, центри соціально-психологічної реабілітаційної служби у справах неповнолітніх.

У будинках нічного перебування бездомні громадяни можуть розміститися на ніч. Прийом до такої установи соціального захисту не вимагає проходження медичного обстеження. З одного боку, це дозволяє більшій кількості бездомних людей користуватися такою послугою, з іншого — більшість з них є переносниками різних інфекційних захворювань. Суспільство і держава не мають права «заплющувати очі» на цю проблему. Медичні огляди й надання безкоштовної медичної допомоги — це обов'язок цивілізованого суспільства, правової держави. Діяльність центру реінтеграції націлена на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання комплексу послуг (соціальних, психологічних, медичних, юридичних) з урахуванням індивідуальних потреб. Розміщення бездомних громадян в соціальному готелі є платним. Оплату за перебування у такому готелі можуть робити безпосередньо бездомні громадяни або інші фізичні або юридичні особи. Притулки для неповнолітніх служби у справах неповноліт-

ніх — це установи соціального захисту, утворені для тимчасового перебування в них неповнолітніх віком від 3 до 18 років. У центрах соціально-психологічної реабілітації дітям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, надається соціальна, психологічна, медична, правова допомога. Фінансування установ соціального захисту відбувається за рахунок коштів державних і місцевих бюджетів. Додаткове фінансування здійснюється за рахунок залучення коштів громадських об'єднань, підприємств, фізичних осіб.

Учитель. Пропоную групам об'єднатися для вироблення шляхів розв'язання розглянутої проблеми та випуску правового журналу «Соціальний захист населення України».

IV. Оцінювання роботи учнів

V. Домашнє завдання

Поміркуйте:

1. Яку людину можна назвати освіченою?
2. Який рівень освіти ви вважаєте для себе достатнім?

ПРОЕКТ 3

Тема. Трудові права неповнолітніх

Мета: ознайомлення учнів з трудовими правами неповнолітніх; набуття навичок роботи у малій групі, колективного обговорення питань навчання; складання резюме та ухвалення участі в інтерв'ю з питань працевлаштування, заява про прийом і звільнення з роботи; аналіз та застосовування законодавства про працю неповнолітніх; формування ставлення до проблеми порушення трудових прав підлітків працедавцями; виховування в учнів активної громадянської позиції.

Підготовка проекту до представлення

У ході роботи учні об'єднуються у малі групи для роботи над окремими аспектами загального завдання. Передбачається об'єднання зусиль школярів, учителів, сім'ї.

- 1-а група. Готує матеріал на тему: «Конституція України — гарант права на працю. Як Закон допомагає реалізувати право на працю?».
- 2-а група. Готує матеріал на тему: «Як знайти роботу?».

- 3-я група. Готує матеріал на тему: «Як влаштуватися та звільнитися з роботи? Резюме, співбесіда, заява про звільнення».
- 4-а група. Готує матеріал на тему: «Де та на яких умовах можуть працювати неповнолітні?»

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу запропонувати групам скласти проект малої конституції своєї школи, придумати захист свого проекту.

Папка документів. Містить матеріали, які розкривають зміст проблеми.

Опис. Представляє науково-теоретичне узагальнення обраної проблеми відповідно до вимог щодо виконання таких робіт.

Демонстраційний стенд. Складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватися в різних формах:

- виступи перед учнівським колективом;
- видання правового журналу;
- публікацій.

Завдання проекту

- Проінформувати аудиторію про актуальність обраної проблеми;
- ознайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розповісти про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

Правила представлення результатів проекту

1. Для усних повідомлень відводиться 4–5 хв., протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів розв’язання проблеми, використовуючи папку документів, демонстраційний стенд.
2. Під час представлення необхідно у загальних рисах охарактеризувати зміст демонстраційного стенду або папки документів.
3. У представленні проекту мають брати участь всі учасники цієї роботи, засвідчуючи, що всі учні разом працювали над ним.
4. Під час виступу можна використовувати підготовлені записи, проте ними не бажано користуватися, відповідаючи на поставлені питання.
5. Представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, які розміщені на стенді або знаходяться в папці.

Критерії оцінювання проекту

1. Значення та актуальність порушених проблем.
2. Коректність запропонованих методів дослідження та методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту щодо їх індивідуальних здібностей.
4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.
5. Глибина проникнення в проблему.
6. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.
7. Завершеність. (Чи містить кожен розділ зібраних матеріалів достатню кількість інформації, необхідної для вирішення проблеми?)
8. Зрозумілість. (Чи логічно розміщені матеріали? Чи забезпечує усвідомлення змісту форма представлення матеріалів?)
9. Інформативність. (Чи достовірна інформація? Чи важлива зібрана інформація для розуміння проблеми?)
10. Доказовість. (Чи використовували учні різноманітні джерела інформації? Чи доповнюють документи основні тези кожного розділу?)
11. Наочність. (Чи відображають демонстраційні матеріали специфіку теми? Чи інформативні вони? Чи є у кожного матеріалу назва?)
12. Естетичне оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнями своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення й виявляють невирішені питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збору та обробки інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

ХІД ПРОЕКТУ

I. Організаційний момент

Учитель називає тему проекту та мету. Учні об'єднуються в групи. Кожна група отримує пам'ятку «Робота в малих групах», завдання, джерела літератури, які знадобляться для роботи.

II. Обробка зібраних матеріалів та підготовка їх до представлення

III. Представлення результатів проекту

Виступ 1-ої групи

Наша група працювала над темою «Конституція України — гарант права на працю. Як Закон допомагає реалізувати право на працю?».

У Конституції України ст. 43 записано, що кожний має право на працю. Держава забезпечує рівність трудових прав всіх незалежно від походження, соціального та майнового положення, раси або національності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, місця мешкання. У Конституції записано, що держава гарантує громадянам рівні можливості у виборі професії, реалізує програми професійного навчання і підготовки кадрів відповідно до потреб суспільства. В Україні заборонена примусова праця, тобто робота, на яку особа не погоджується. Не вважається примусовою праця в армії, альтернативна служба, робота, виконувана за рішенням суду.

Кожен має право на умови праці, що не завдають шкоди здоров'ю, зарплату, не нижче, ніж фіксована Законом. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Перед нами постало питання: «Як Закон допомагає реалізувати право на працю?». Щоб відповісти на нього, нам довелося зазирнути у словник, переглянути Кодекс законів про працю України.

Відносини у процесі праці регулюються окремою галуззю — трудовим правом. Трудові правовідносини — це регульовані нормами трудового права суспільні відносини між працівником і власником або уповноваженим ним органом, фізичною особою.

Норми трудового права містяться в різних джерелах. Серед них — Конституція України, Кодекс законів про працю, Закони України «Про охорону праці», «Про колективні договори та угоди», «Про оплату праці», «Про відпустку», «Про зайнятість населення».

Право на працю можна реалізовувати, почавши власну справу, яка регулюється Законами України «Про підприємництво», «Про підприємства», «Про господарські товариства». У ст. 22 Закону України «Про охорону дитинства» написано, що діти, що досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства і членами фермерського господарства.

У ч и т е л ь. Сьогодні пошук роботи — справа нелегка і не завжди дає бажаний результат. Як знайти роботу, нам розкажуть учні 2-ої групи.

Виступ 2-ої групи

Наша група працювала над питанням: «Як знайти роботу?»

Роботу можна шукати самостійно, через своїх знайомих, а можна звернутися до Державної служби зайнятості, яка займається працевлаштуванням. Її діяльність регулюється Законом України «Про зайнятість населення».

Закон України «Про зайнятість населення»

Ст. 18

Для реалізації політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки й перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян утворюється Державна служба зайнятості.

Послуги, пов'язані із забезпеченням зайнятості населення, надаються Державною службою безкоштовно.

До Державної служби зайнятості можуть звернутися всі громадяни, які бажають працювати, змінити місце роботи або працевлаштуватися за сумісництвом. Працівники служби зайнятості допомагають знайти робоче місце відповідно до спеціальності та кваліфікації. Якщо особа не працює і зареєстрована як безробітна, вона через службу отримує допомогу через безробіття. Працівники служби зайнятості можуть направити безробітних громадян за їх бажанням на безкоштовні курси перепідготовки. У період навчання й перекваліфікації особи, які мають статус безробітного, отримують державну допомогу.

Останнім часом з'явилося багато приватних фірм, які займаються працевлаштуванням. Як же визначити, яка з них не введе в оману? Перш за все необхідно дізнатися, чи є послуги легальними. Для цього надається спеціальний дозвіл — ліцензія, яка дає право на здійснення такої діяльності. До того ж, бажано скласти письмовий договір про надання послуг з працевлаштування. Це буде гарантією від шахрайства з боку фірми.

У ч и т е л ь. Поміркуємо разом. Кожна група протягом 5 хв. має проаналізувати наведені оголошення і дати відповідь, чи скористалися б ви наступним оголошенням для працевлаштування та чому.

- Солідна фірма шукає співробітника на високооплачувану посаду. Умови: вільне володіння англійською мовою, комп'ютером (користувач), наявність прав водія, можливість тривалих від'їздів. Претендентам призначається випробувальний термін 3 тижні (неоплачуваний).

- Шукаємо фармацевта для роботи в аптечному кіоску. Зарплата — 1500 грн.
- Агентство краси пропонує дівчатам 14–16 років навчання і роботу. Відбір на конкурсній основі.
- Шукаємо водія зі стажем роботи не менше 5 років і власним автомобілем. Умови — під час складання контракту.
- Робота за кордоном: Голландія, Італія, Іспанія. Бажаючі отримати анкету та додаткову інформацію мають надіслати 300 грн. за вказаною адресою.

Учитель. Працедавці використовують різні методи відбору претендентів на певну посаду: охочим працевлаштуватися пропонують скласти резюме про себе, подати рекомендаційний лист, пройти співбесіду. Що це таке та як це необхідно робити, розкажуть нам учні з 3-ої групи.

Виступ 3-ої групи

Резюме — коротка інформація про ваші знання, досвід роботи і можливості, тобто своєрідний рекламний документ, який є презентацією, важливою інформацією про шукача роботи. Коротке, чітке (одна надрукована сторінка) резюме — один з ефективних методів пошуку роботи. Резюме можна надіслати факсом, електронною поштою, подати особисто.

Наша група склала декілька порад тим, хто вперше пише резюме:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові;
- 2) трудовий досвід: посади, які посади обіймали у минулому, обов'язково вказувати місце і час роботи, починаючи з останнього;
- 3) службова, домашня адреси, телефони;
- 4) інформація про освіту (навчальні заклади, які ви закінчили, спеціальність, яку ви отримали);
- 5) професійні досягнення (наукові публікації, премії, перемоги на олімпіадах);
- 6) наявність професійних навичок і досвіду роботи у цій галузі;
- 7) знання мов;
- 8) інші навички (знання комп'ютера, наявність прав водіїв);
- 9) на яку посаду ви претендуєте.

Учні 3-ої групи роздають поради «Як написати резюме» всім присутнім і пропонують скласти резюме про себе з урахуванням посади, яку кожний претендент хоче обійняти.

За бажанням можна зачитати декілька резюме.

Співбесіда

Якщо резюме у більшості випадків допомагає першому — заочному — знайомству, то співбесіда (інтерв'ю) — це більш детальне знайомство. Співбесіда може бути ознайомлювальною (з начальником відділу кадрів, менеджером) і вирішальною (з керівником підприємства). У співбесіді можуть брати участь декілька співробітників (керівник, психолог, менеджер), іноді — одночасно декількох претендентів. Мета співбесіди — визначити вашу компетентність і відповідність певній посаді.

Наша група пропонує декілька порад тим, хто йде на співбесіду:

- 1) не спізнуйтеся;
- 2) зверніть увагу на свій одяг — він повинен відповідати стилю підприємства, організації, установі, до того ж одяг не повинен бути надто екстравагантним.

На співбесіді:

- 1) відповідаючи, не поспішайте, обмірковуюйте відповідь;
- 2) намагайтеся продемонструвати свої можливості, проте не хваліться;
- 3) не слід починати розмову про розмір зарплатні (її розмір, якщо ви з працедавцем зацікавите одне одного, з'ясуєте наприкінці бесіди);
- 4) будьте зосереджені та уважно слухайте, ставте конкретні питання;
- 5) не критикуйте своїх колишніх колег і керівників;
- 6) поведіться ввічливо з кожним, кого зустрінете і з ким спілкуватиметеся у фірмі.

Співбесіда — це діалог. У працедавця можна запитати про головні напрями діяльності фірми, про свої обов'язки, режим роботи, можливість службового та професійного зросту. Результати співбесіди повідомляються переважно протягом тижня, якщо ваша кандидатура зацікавила працедавця.

З чого починається працевлаштування?

Трудова кар'єра починається зі складання трудового договору.

Трудовий договір — це угода між працедавцем і працівником, за яким працівник зобов'язався виконувати роботу, дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, а працедавець зобов'язався виплачувати працівнику зарплатню, забезпечувати всі умови, що передбачаються законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін. Щоб вас прийняли на роботу, необхідно написати заяву й подати певні документи. Якщо ви працевлаштовуєтеся

вперше, то необхідна довідка з місця проживання. Від осіб, які працевлаштовуються, забороняється вимагати відомості і документи, подача яких не передбачається законодавством.

У ст. 24 Кодексу законів про працю України говориться, що при складанні трудового договору громадянин зобов'язаний надати паспорт або інший документ, який засвідчує особу, трудову книжку, документ про освіту (спеціальність, кваліфікація), документ про ваше здоров'я.

Заява пишеться на ім'я керівника підприємства, організації, установи або іншої особи, яка наділяє правом прийому на роботу. Необхідно обговорити з працедавцем час початку роботи, умови праці, розмір зарплатні, пільги, якими ви зможете користуватися. Коли з усіх питань працівник і працедавець досягнуть угоди, трудовий договір вважається складеним.

Поради тим, хто пише заяву для працевлаштування

У заяві обов'язково укажіть ім'я, по батькові та прізвище; свою домашню адресу; місце роботи і посаду, на яку ви претендуєте; бажаний термін вашої роботи.

Складання трудового договору оформляється наказом про прийом працівника на роботу, з яким працівник ознайомлюється і ставить свій підпис.

Якщо особа працевлаштовується вперше, то не пізніше 5 днів після початку роботи на неї мають завести трудову книжку — основний документ про трудову діяльність працівника. У ній записується дата початку роботи, посада, причина і дата звільнення. За трудовою книжкою заносяться нагороди і заохочення працівника. За трудовою книжкою рахують стаж під час призначення пенсії.

Трудовий договір може бути розірваний за ініціативою працівника і працедавця. Щоб звільнитися, необхідно написати заяву про звільнення і подати її за два тижні від бажаного дня звільнення. За наявності важливих причин працедавець зобов'язаний звільнити працівника у строк, який він просить. Звільнення за ініціативою працедавця допускається лише у випадках, спеціально зазначених у законі (наприклад, у разі скорочення штату, прогулу, вчинення працівником крадіжки за місцем роботи). Для звільнення за ініціативою працедавця, за загальними правилами, необхідна згода профспілкового органу.

Поради тим, хто звільняється з роботи

У заяві про звільнення з роботи обов'язково вкажіть: ім'я, по батькові, прізвище; свою домашню адресу; з якої посади ви звіль-

няється; причину звільнення (за власним бажанням, закінчення терміну договору); дату останнього дня роботи.

У ст. 43 Конституції України написано, що кожен має право на зарплатню, не нижчу, ніж визначено законом. Право на своєчасне отримання нагороди за працю захищається законом.

Заробітна плата — нагорода, яку за трудовим договором працедавець виплачує працівнику за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконаної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці і господарської діяльності підприємства. Згідно із Законом України «Про оплату праці», заробітна плата максимальним розміром не обмежується. Зарплатня повинна сплачуватися двічі на місяць, а вирахування з неї здійснюються в обмежених розмірах та у спеціально зумовлених законом випадках. В Україні застосовуються дві системи оплати: погодинна, коли працівникам оплачується кожна відпрацьована година, і відрядна, коли працівникам оплачуються конкретні результати роботи — кількість виготовлених, проданих речей, виробів.

Затримка або не виплата — це порушення законодавства про оплату праці. Громадяни можуть захистити право на оплату праці в судовому порядку.

Виступ 4-ої групи

Ми працювали над темою «Де та як можуть працювати неповнолітні? Які права мають неповнолітні у трудових відносинах?».

У ст. 188 Кодексу законів про працю України говориться: «Не допускається прийом на роботу осіб, молодших 16 років. За згодою одного з батьків або особи, що їх замінює, можуть прийматися на роботу особи, які досягли 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної роботи допускається прийом на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легких робіт, які не завдають шкоди здоров'ю і не заважають процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-літнього віку за згодою одного з батьків або особи, що замінює її».

Неповнолітні, які працевлаштовуються, повинні пройти медичний огляд. Про це написано у ст. 191 Кодексу законів про працю України. Щорічний медичний огляд здійснюється за рахунок підприємства, і на цей період зберігається середня зарплатня. Законодавство про працю враховує, що неповнолітні не можуть працювати нарівні з дорослими. Тому для неповнолітніх встановлюються

більш легкі умови праці. Заборонено допускати осіб, яким не виповнилося 15 років, до тривалої роботи з підйому й переміщення вантажів. Тривалою вважається робота, якщо неповнолітній протягом однієї години піднімає вантаж понад два рази. Сумарна робота неповнолітнього з вантажами не повинна перевищувати третини робочої зміни. У ст. 190 КЗпП України написано: «Забороняється використання праці осіб молодших 18 років на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах.

Забороняється також залучати осіб молодших 18 років до підйому і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми».

Фізичний розвиток неповнолітніх не завершений, тому закон дозволяє їм працювати меншу тривалість робочого часу, ніж дорослим.

У ст. 51 КЗпП України написано: «Скорочена тривалість робочого часу встановлюється: ...для працівників віком від 16 до 18 років — 36 годин на тиждень, а для персон віком від 15 до 16 років (учням, віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) — 24 години на тиждень.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу для персон відповідного віку».

Неповнолітнім також встановлені пільги у зарплатні.

У ст. 194 КЗпП України говориться: «Зарплатня працівникам молодше 18 років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується у такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи.

Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних, середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, проводиться пропорційно відпрацьованому ними часу. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати».

Законодавством заборонено залучати неповнолітніх до роботи в нічну зміну, у святкові дні та понаднормово.

Неповнолітні користуються пільгами щодо відпусток. Законом України «Про відпустки» встановлено, що працівникам молодше 18 років щорічна відпустка надається тривалістю 31 календарний день у зручний для них час за їх письмовою заявою.

У перший рік роботи працівники мають право на відпустку повною тривалістю через 6 місяців безперервної роботи на даному під-

приємстві. Щодо неповнолітніх, то закон надає їм право на відпустку і до закінчення 6 місяців безперервної роботи.

Для неповнолітніх встановлений особливий порядок звільнення. У ст. 198 КЗпП України говориться: «Звільнення працівників молодше 18 років за ініціативою власника або уповноваженого ним органу допускається, окрім виконання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міський) комісії у справах неповнолітніх».

У ст. 199 КЗпП України говориться: «Батьки чи опікуни неповнолітнього, а також державні органи і службові особи, на яких встановлений контроль і нагляд за виконанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітніми..., коли продовження його становить загрозу здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси».

У ч и т е л ь. Давайте поміркуємо разом:

1. Як ви вважаєте, чи не є пільги для неповнолітніх, обмеженням їх прав? Так чи ні? Чому?
2. Які ще пільги щодо неповнолітніх, на ваш погляд, необхідно внести до законодавства про працю?
3. Уявіть себе підприємцем. Чи вигідно вам брати на роботу неповнолітніх? Так чи ні? Чому?

Сьогодні діти виконують досить широкий спектр робіт у сільському господарстві, торгівлі, у сфері послуг, будинку. Миють машини, підробляють мийниками посуду у барах, продають газети в електричках. Це «чорна робота», «чорний ринок праці». Кількість неповнолітніх, що бажають влаштуватися на роботу, значно перевищує кількість офіційних робочих місць. Це штовхає молодь до пошуків роботи у нерегламентованому секторі економіки. На таку роботу легше влаштуватися. Але на такій роботі легше неповнолітніх й ошукати.

Наші поради

1. Навіть якщо ви домовляєтеся з працедавцем усно, чітко з'ясуйте: термін вашого робочого часу щодня, кожного тижня, розмір і вигляд заробітної платні; як і коли вона нараховуватиметься і сплачуватиметься.
2. Якщо від вас не вимагають дозволу батьків на працевлаштування (а вам ще не виповнилося 16), ця робота — незаконна, ваші права не захищені.

3. У вас є право на законні пільги щодо характеру, тривалості, оплати праці. Нагадайте про них працедавцеві.
4. Якщо вам обіцяють високу заробітну платню за важку, нічну роботу, то це, швидше за все, нелегальна праця, вам буде складно вимагати від працедавця реальної оплати.

VI. Завершальний етап — рефлексія

Обмірковуючи досвід, здобутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі питання:

1. Чого та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких вмінь та навичок вони набули?
4. Які переваги надає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в проєкті?
6. Що вдалося краще за все?

VII. Домашнє завдання

Обговорити отримані на уроці відомості з батьками чи друзями.

ПРОЕКТ 4

Тема. Права споживача: чи вмієте ви ними користуватися

Мета: ознайомитися з поняттями «споживач», «продавець», «покупець», «виробник», правами споживача в Україні; з'ясувати причини, внаслідок яких можуть порушуватися права споживача та способами захисту своїх прав; формувати в учнів культуру споживача.

Підготовка проєкту до презентації

Кожен учень працює над окремими аспектами загального завдання. У процесі роботи учні об'єднуються в групи. Передбачається об'єднання зусиль школярів, учителів та родини.

- 1-й учень. Визначити, хто такі споживачі, продавці, виконавці та виробники.
- 2-й учень. Якими законами передбачаються права споживачів у нашій державі? Які права мають споживачі?
- 3-й учень. Якою інформацією володіють споживачі? Що необхідно знати для правильного використання прав споживача?
- 4-й та 5-й учні. Реклама: інформація або вмовляння?

- 6-й та 7-й учні. Що необхідно робити в разі порушення наших прав споживача?
- 8-й учень. Які органи можуть сприяти споживачеві у захисті його прав?

Складається анкета, після чого проводиться опитування серед батьків, сусідів, старшокласників. Результати анкетування можна надати у вигляді діаграм.

1-й, 2-й та 3-й учні об'єднуються в групу й розігрують сценки

- Покупка продуктів на ринку.
- Покупка продуктів у магазині;
- Покупка відеомагнітофону в магазині.
- Покупка фотоапарата на ринку.

Учні розподіляють між собою ролі: продавець, покупець і спостерігач. Розігруючи кожну з наведених ситуацій, необхідно вставити найхарактерніші помилки, яких припускається споживач, і ті порушення, яких може припуститися продавець.

Спостерігач визначає помилки і повідомляє свої висновки покупцю. У письмовій формі група готує рекомендації споживачеві, що здійснює покупки.

До папки документів можна надати копії сертифікатів якості товарів, товарні та касові чеки, копії гарантійних талонів на придбані товари.

Повідомлення 4-го та 5-го учнів.

Реклама: інформація або вмовляння?

Визначають плюси і мінуси для споживача джерел інформації про товар або послуг. До папки документів додаються рекламні вирізки з газет і журналів, етикетки товарів. Визначають, чи є у нас закони, що обмежують рекламу. Які реклами забороняються і чому?

Зібрані учнями матеріали були систематизовані й розподілені на документальні, описові та демонстраційні.

Повідомлення 6-го та 7-го учнів.

Що необхідно робити в разі порушення наших прав споживача?

У письмовій формі підготувати поради споживачеві.

Скласти зразок скарги (претензії) у разі придбання неякісного товару.

Повідомлення 8-го учня.**Які органи можуть сприяти споживачеві у захисті його прав?**

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу учні об'єднуються в одну групу та складають журнал «Поради споживачеві».

Папка документів. Містить матеріали, які розкривають зміст проблеми: вирізки реклам з газет і журналів, анкети опитів, товарні і касові чеки, сертифікати якості продукції.

Опис. Представляє науково-теоретичне узагальнення обраної проблеми відповідно до вимог до виконання таких робіт.

Демонстраційний стенд. Складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватися в різних формах:

- виступи перед учнівським колективом;
- видання правового журналу;
- публікацій.

Завдання проекту:

- поінформувати аудиторію про важливість обраної проблеми;
- познайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розказати про практичну діяльність у ході реалізації проекту.

Правила презентації результатів проекту

1. Для усних повідомлень надається 4–5 хвилин, протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів рішення проблеми, використовуючи папку документів, демонстраційний стенд.
2. Під час представлення необхідно загалом охарактеризувати зміст демонстраційного стенду або папки документів.
3. У представленні проекту мають брати участь всі учасники цієї роботи, це буде переконливим свідченням того, що всі учні разом працювали над ним.
4. Під час виступу можна використовувати заздалегідь підготовлені записи, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на поставлені питання.
5. Представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, які розміщені на стенді або знаходяться в папці.

Критерії оцінювання проекту

1. Значущість та актуальність порушених проблем.
2. Коректність запропонованих методів дослідження і методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту відповідно до їх індивідуальних здібностей.
4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.
5. Глибина проникнення в проблему.
6. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.
7. Завершеність. (Чи містить кожний розділ зібраних матеріалів достатню кількість інформації, необхідної для вирішення проблеми?)
8. Зрозумілість. (Чи логічно розміщені матеріали? Чи забезпечує усвідомлення змісту форма представлення матеріалів?)
9. Інформативність. (Чи достовірна інформація? Чи важлива зібрана інформація для розуміння проблеми?)
10. Доказовість. (Чи використовували учні різноманітні джерела інформації? Чи доповнюють документи основні тези кожного розділу?)
11. Наочність. (Чи відображають демонстраційні матеріали специфіку теми? Чи інформативні вони? Чи є у кожного матеріалу назва?)
12. Естетичне оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнів своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення й виявляють нерозв'язані питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збирання та обробки інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

Після закінчення проекту доцільно оцінити проектну діяльність у цілому та особистий внесок кожного в загальну справу.

Осмислюючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі питання:

1. Чому та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких вмінь та навичок вони набули?
4. Які переваги дає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в проекті?
6. Що вдалося краще за все?

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент

Учитель називає тему проекту та мету.

— Хто такі споживачі? Поміркуємо разом.

На дошці прикріплено три картинки, на яких зображені герої дитячих казок і віршів:

- 1) король і кравець (казка Р. Х. Андерсена «Нове плаття короля»);
- 2) дід і Золота рибка (О. С. Пушкін «Казка про Золоту рибку»);
- 3) Муха-Цокотуха, купує на базарі самовар (вірш К. Чуковського);
- 4) Кирило Кожум'яка (українська казка).

Учитель пропонує школярам назвати ролі, в яких виступають герої відомих казок і віршів.

II. Представлення результатів проекту

1-й учень. Нам та нашим близьким постійно доводиться купувати продукти харчування та інші товари у магазині, на ринку; здавати одяг або взуття до ремонту; користуватися водою, електроенергією, домашнім телефоном, громадським транспортом, перукарськими послугами або хімічним чищенням; брати напрокат необхідні предмети. В усіх випадках ми виступаємо як споживачі товарів, робіт або послуг.

Споживач — людина (фізична особа), яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати або замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

Окрім споживачів, участь у цих відносинах беруть і продавці — підприємства, організації або громадяни, які реалізують товари. Іноді в купівлі-продажу беруть участь виконавці — підприємство або людина, які виконують роботи, надають послуги, або виробники — ті, хто виготовляють товари для реалізації.

Коли продавець, виконавець на прохання споживача погоджується йому продати або виконати, а споживач — сплатити товар (роботу, послугу), то між ними утворюється угода щодо якості, терміну, ціни та інших умов, за якими здійснюється купівля-продаж, виконуються роботи або надаються послуги.

Така угода частіше за все оформляється квитанцією, товарним чеком або касовим чеком (використовуючи папку документів, показує квитанцію, товарний чек, касовий чек).

2-й учень. Якими законами гарантовано захист прав споживачів в Україні?

Основні права споживачів у нашій державі передбачені Законом України «Про захист прав споживачів». Цей Закон гарантує споживачам такі права:

1. Право на вільний вибір товару (роботи або послуги). Згідно з цим правом споживач може вільно обирати товар у зручний для нього час у будь-якого продавця. Продавець зобов'язаний всіляко сприяти споживачеві у вільному виборі товару. Продавцю забороняється примушувати споживача купувати або замовляти неякісний товар або непотрібні речі.
2. Право на гарантований рівень споживання. Держава гарантує споживачам можливість придбання товарів (робіт, послуг) у такій кількості, яка забезпечує рівень споживання, достатній для підтримування здоров'я всіх жителів країни.
3. Право на відповідну якість товарів (робіт, послуг), торгових та інших видів обслуговування. Під час покупки споживач має право вимагати від продавця, щоб якість купленого товару (роботи, послуги) відповідала вимогам (наприклад, продукти харчування повинні бути свіжими, послуга має виконуватися своєчасно і така, про яку домовлялися). Споживач має право на перевірку якості, маси, ціни товару, який купує, демонстрацію безпечного і правильного їх використання. У продавця повинні бути документи, які підтверджують якість товару, і споживач може перевірити такі документи.
4. Право на безпеку товарів (робіт, послуг). Споживач має право на те, щоб товари (роботи, послуги) були безпечними для його життя та здоров'я. Якщо після закінчення терміну якості товар стає небезпечним, продавець повинен попередити про це споживача.
5. Право на необхідну, доступну і достовірну інформацію про кількість, якості асортименту товарів (робіт, послуг). Інформація доводиться до відома продавцем або виконавцем у технічній документації. Інформацію, написану іноземною мовою без перекладу, слід оцінювати як відсутність необхідної інформації.
6. Право на відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, завданої небезпечними для життя та здоров'я людей товарами (роботами, послугами). Якщо споживачеві завдані збитки неякісним товаром, він має право на їх відшкодування протягом гарантійного терміну. Гарантійний термін повинен указуватися в паспорті

на товар (послугу) або на його етикетці. Щодо товарів, на які гарантійний термін не встановлений, споживач має право пред'явити вимогу про відшкодування збитків, якщо непридатність товару було встановлено протягом шести місяців. Для медикаментів, продуктів харчування, продукції побутової хімії, парфумерно-косметичних товарів, властивості яких з часом можуть погіршуватися і становити небезпеку для життя, здоров'я, майна та навколишнього середовища, встановлюється не гарантійний термін, а термін придатності. Право вимагати відшкодування у такому разі зберігається протягом встановленого терміну служби, а в разі його відсутності — протягом 10 років з часу виготовлення товару (ухвалення роботи, послуги).

7. Право на звернення до суду чи інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав.
8. Право на об'єднання у громадські організації споживачів.

З-й у ч е н ь. Що необхідно знати, щоб правильно використовувати свої права споживача?

Анкета «Чи використовуєш ти свої права споживача?»

1. Чи завжди ви вимагаєте у продавця відрегулювати масу товару, якщо бачите, що терези показують його нестачу?
 - а) Завжди;
 - б) іноді;
 - в) ніколи.
2. Чи перевіряєте ви правильність названої продавцем суми, нарахованої за придбаний вами товар (роботу, послугу)?
 - а) Завжди перевіряю;
 - б) іноді;
 - в) довіряю продавцеві й не перевіряю.
3. Чи вимагаєте ви показати документи (сертифікат відповідності), які підтверджують якість товарів (робіт, послуг)?
 - а) Завжди вимагаю;
 - б) іноді вимагаю;
 - в) не вимагаю.
4. Чи берете ви у продавця (виконавця) квитанцію, товарний чек або касовий чек?
 - а) Завжди беру;
 - б) іноді беру;
 - в) не беру;

5. Чи з'ясовуєте ви споживацькі властивості товару, дату виготовлення, правила користування ним?
 - а) Так;
 - б) беру, але одразу викидаю;
 - в) ні.
6. Чи вимагаєте ви надати вам повний і достовірний переклад, якщо купуєте імпортований товар?
 - а) Так;
 - б) ні.

Поради споживачеві

Якщо ви вирішили придбати товар (роботу, послугу), особливо коли він коштує дорого:

1. Поміркуйте, чи дійсно потрібен вам цей товар, оцініть, наскільки він відповідає вашим потребам.
2. Знайдіть інформацію схожих товарів, порівняйте аналогічну продукцію різних моделей у різних магазинах вашого населеного пункту, уважно вивчіть ціни на них.
3. Детально з'ясуйте: основні споживацькі властивості товару, а щодо продуктів харчування — склад, вміст шкідливих для здоров'я речовин; дату виготовлення товару; термін служби або придатності; чи необхідне додаткове обслуговування товару та як ним користуватися; ім'я та адресу продавця (виробника) і підприємства, яке виконує функції щодо ухвалення претензій від споживача, а також проводить ремонт, технічне обслуговування.
4. Вимагайте надати вам інформацію (інструкцію) про товар мовою, якою ви володієте; здійснюючи оплату товару, можете вимагати у продавця надати вам документи про ціну.
5. Погоджуйте умови покупки (замовлення): з передоплатою, на виплату, з доставкою.
6. Перевірте ще раз гроші, які даєте, отримавши здачу, перерахуйте її в присутності продавця, адже він може помилитися.
7. Обов'язково візьміть квитанцію, товарний чек або касовий чек, інший письмовий документ, який підтверджує факт покупки, на товар — гарантійний талон, технічний паспорт.
8. Дізнайтеся, чи можна повернути продавцю неякісний товар.

Повідомлення 4-го та 5-го учнів.

Реклама: інформація або вмовляння?

Спеціальна інформація про осіб або продукцію, яка розповсюджується різними способами з метою отримання прибутку, називається рекламою.

Реклама може бути корисною або такою, яка вводить нас в оману. Деякі рекламні оголошення допомагають споживачеві у компетентному виборі товару (роботи, послуги). Наприклад, реклама повідомляє споживачеві про появу нових товарів і послуг, містить цінну інформацію про споживацькі властивості товару, вміст у них шкідливих речовин для здоров'я, правила та умови ефективного їх використання. Така реклама є корисною для споживача.

Іноді в рекламних оголошеннях важлива інформація про товари або послуги замовчується або дається у неповному обсязі. Реклами можуть містити й неправдиву інформацію. У деяких випадках реклами можуть перебільшувати властивості товарів або давати підстави для двозначних висновків. Часто реклама, спрямована на наші відчуття, не дає необхідної інформації, а підштовхує купувати (замовляти) те, що не потрібне споживачеві. Реклама, яка вводить або може ввести в оману споживача, є несумлінною. Така реклама в нашій державі заборонена.

Законом України «Про рекламу» встановлені обмеження щодо реклами. Так, забороняється реклама:

- 1) з використанням зображень неповнолітніх, які споживають або використовують продукцію, призначену для дорослих або заборонену для неповнолітніх;
- 2) з інформацією, яка може підірвати авторитет дорослих в очах неповнолітніх;
- 3) з прямими закликами до дітей придбати продукцію або звернутися з проханням до інших персон;
- 4) яка використовує легковірність або недолік досвіду у неповнолітніх;
- 5) з використанням справжньої або іграшкової зброї;
- 6) забороняється розміщення реклами у приміщеннях шкіл та інших загальноосвітніх установ освіти.

Повідомлення 6-го та 7-го учнів.

Що необхідно робити у разі порушення наших прав споживача?

У разі порушення прав споживача ви можете обрати один з варіантів поведінки, що передбачається Законом України «Про захист прав споживача». Якщо споживач придбав товар належної якості, він може заявити, що товар не задовольняє його за формою, габаритами, фасоном, кольором, розмірами чи з інших причин. У такому разі споживач має право обміняти якісний товар на аналогічний, який би його влаштовував, у продавця, у якого він його придбав.

Ви можете обміняти товар, якщо:

- 1) товар є непродуктовим (не підлягають обміну непродовольчі товари, перелік яких встановлено Кабінетом Міністрів України: парфумерно-косметична продукція, дитячі іграшки — м'які, гумові і надувні; зубні щітки, гребінці і щітки масажні, друкарські видання та ін.);
- 2) вимога про обмін пред'явлена протягом 14 днів від часу його придбання, не враховуючи дня покупки;
- 3) товар не використовувався і збережено його товарний вигляд, споживацькі властивості, пломби, ярлики;
- 4) ви надаєте продавцю товарний або касовий чек, інші документи, видані вам разом з проданим товаром.

Якщо протягом гарантійного терміну були виявлені недоліки або фальсифікація придбаного товару, ви маєте право вимагати від продавця або виробника на свій вибір:

- 1) безкоштовного усунення недоліків, несправностей товару;
- 2) відшкодування витрат на їх виправлення вашими силами;
- 3) заміни на такий самий товар іншої моделі з перерахунком його ціни;
- 4) зменшення його ціни;
- 5) розірвання договору й відшкодування збитків, заподіяних вам;
- 6) заміни на такий самий товар належної якості.

Щодо товарів (робіт, послуг), на які гарантійні терміни не встановлені, споживач має право надати продавцю (виконавцю, виробнику) відповідні вимоги, якщо недоліки були виявлені протягом шести місяців. Водночас ваші вимоги можуть залишитися без задоволення, якщо продавець, (виконавець) доведе, що недоліки товару виникли внаслідок порушення вами правил користування або його збереження.

Наші поради

Якщо ви придбали товар неналежної якості:

1. Підготуйте письмові документи, які засвідчать факт покупки (квитанцію, товарний або касовий чек); пам'ятайте, що втрата цих документів, не отриманих під час придбання, або неможливість їх відновлення, не позбавляє вас можливості довести факт покупки за допомогою свідків.
2. Якщо на товар встановлений гарантійний термін, візьміть технічний паспорт або інший документ, який його заміняє.

3. Переконайтеся, що неполадки товару виникли не через порушення вами правил користування товаром або його збереженням.
4. Поверніться з неякісним товаром туди, де ви його придбали.
5. Зверніться до продавця, поясніть йому суть вашої скарги і покажіть підготовлені вами документи.
6. Якщо продавець відмовився задовольнити ваші вимоги, зверніться зі скаргою (претензією) до власника товару або директора магазину, в якому ви його придбали.
7. Вимагайте, щоб вашу скаргу зареєстрували, собі залиште її другий примірник з позначкою про ухвалення скарги.
8. Якщо протягом місяця ви не отримаєте відповіді або в задоволенні вашої вимоги вам відмовлять, зверніться до суду.

Пропонуємо вам зразок скарги (претензії) на випадок придбання товару неналежної якості.

Директору магазину
(власнику товару):

записується найменування
підприємства (власника);

у родовому відмінку пишеться
прізвище, ім'я та по батькові
домашня адреса споживача

СКАРГА (ПРЕТЕНЗІЯ)

1. Повідомляється, коли та за якою ціною був придбаний товар, який встановлений на нього гарантійний термін та якими документами підтверджуються ці дані.
2. Описуються причини скарги, у чому полягає порушення прав споживача.
3. Висловлюється зміст претензії та конкретні вимоги споживача.
4. Наводиться перелік документів, які додаються до скарги (претензії).

Дата

Підпис

У разі відмови прийняти у вас скаргу відправте її за адресою продавця (виконавця, виробника) рекомендованим листом. Квитанцію, видану вам працівниками пошти, збережіть.

Повідомлення 8-го учня.

Які органи можуть сприяти споживачеві в захисті його прав?

При порушенні прав споживача ви можете звернутися до суду. Суд наділений такими повноваженнями, які дають йому можливість найбільш ефективно захищати права споживача. Законодавство України надає споживачам можливість одразу після порушення їхніх прав звертатися до суду без попереднього подання письмової претензії продавцю. Така вимога може бути висунута, але вона не є передумовою звернення до суду.

Якщо порушенням прав споживачів, наприклад грубістю або образою з боку продавця (виконавця), споживачеві завдані моральні або фізичні страждання, то поряд з відшкодуванням майнових збитків суд може ухвалити рішення про компенсацію моральної шкоди. Розмір компенсації моральної шкоди встановлюється судом за пропозицією споживача і не залежить від наявності майнових збитків, вартості товару (робіт, послуг), а формується за характером та обсягом моральних та фізичних страждань, завданих споживачеві у кожному конкретному випадку.

Споживачі на свій вибір подають до суду за місцем свого проживання або за місцем перебування продавця (виконавця, виробника), за місцем завданої шкоди або за місцем, де здійснюється виконання договору. Причому споживачі звільняються від оплати державного податку, що робить судову форму захисту прав споживача доступною.

Щоб подати заяву до суду, неповнолітнім необхідно звернутися по допомогу до батьків, опікуна, юриста.

З метою захисту своїх порушених прав споживач може також звернутися до Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України чи його територіальних органів, органів та установ державного санітарного нагляду України, інших органів державної виконавчої влади, на які встановлені функції з контролю за якістю та безпекою товарів (робіт, послуг). У зверненні до цих органів радимо використовувати форму скарги (претензії), яку споживач може подати власнику товару або директору магазину.

Після презентації та обговорення матеріалу учні об'єднуються в одну групу і складають журнал «Поради споживачеві».

III. Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнів своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення і виявляють нерозв'язані питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збирання та оброблення інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

Після закінчення проекту доцільно оцінити проектну діяльність у цілому та особистий внесок кожного в загальну справу.

Осмыслиючи досвід, набутий у процесі реалізації, проекту, учні можуть відповісти на такі питання:

1. Чого та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких вмінь та навичок вони набули?
4. Які переваги дає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в проекті?
6. Що вдалося краще за все?

IV. Оцінювання роботи учнів

V. Домашнє завдання

Дайте письмову відповідь на одне із запитань.

1. Чи змінилося ваше ставлення до захисту ваших прав як споживача після вивчення теми? Поясніть.
2. Опишіть ситуацію, пов'язану із захистом прав споживача, запропонуйте спосіб її рішення згідно із законом.

ПРОЕКТ 5

Тема. Що таке сім'я?

Мета: розглянути з учнями поняття «сім'я», «шлюб», «сімейні стосунки»; ознайомити із законами України, які регулюють сімейні стосунки; організаціями, які контролюють та здійснюють захист прав дітей у сім'ї; сприяти формуванню навичок ведення дискусії щодо моральних і правових аспектів шлюбу неповнолітніх; аналізувати правові ситуації та ухвалювати правові рішення з питань життя сім'ї; формувати власне ставлення до взаємної відповідальності між членами сім'ї.

Підготовка проекту до презентації

За бажанням учні об'єднуються в пари, трійки або працюють індивідуально.

- *Завдання 1.* Що таке сім'я? Роль та функції сім'ї в житті людини.
- *Завдання 2.* Що таке шлюб? Хто має право його укласти?
- *Завдання 3.* Права та обов'язки батьків і дітей.
- *Завдання 4.* Що робити, якщо дитині у сім'ї необхідний захист?

Після презентації та обговорення напрацьованого матеріалу запропонувати учням написати статтю до місцевої газети.

Папка документів. Містить матеріали, які розкривають зміст проблеми.

Опис. Представляє науково-теоретичне узагальнення обраної проблеми відповідно до вимог щодо виконання таких робіт.

Демонстраційний стенд. Складається з декількох планшетів, кожний з яких відповідно ілюструє етапи роботи над проектом.

Представлення матеріалів дослідження

Може виконуватися в різних формах:

- виступи перед учнівським колективом;
- видання правового журналу;
- публікацій.

Завдання проекту

- поінформувати аудиторію про важливість обраної проблеми;
- познайомити присутніх з результатами етапу збору та аналізу інформації;
- розказати про практичну діяльність під час реалізації проекту.

Правила представлення результатів проекту

1. Для усних повідомлень відводиться 4–5 хвилин, протягом яких подається найважливіша інформація одного з етапів розв'язання проблеми, використовуючи папку документів, демонстраційний стенд.
2. Під час представлення необхідно у загальних рисах охарактеризувати зміст демонстраційного стенду або папки документів.
3. У представленні проекту мають брати участь всі учасники цієї роботи, це буде переконливим свідченням того, що всі учні разом працювали над ним.

4. Під час виступу можна використовувати наперед приготовлені записи, але не бажано ними користуватися, відповідаючи на поставлені питання.
5. Представляючи проект, слід використовувати ті матеріали, які розміщені на стенді або знаходяться у папці.

Критерії оцінювання проекту

1. Значущість та актуальність порушених проблем.
2. Коректність запропонованих методів дослідження і методів обробки отриманих результатів.
3. Активність учасників проекту відповідно до їх індивідуальних здібностей.
4. Характер відносин і взаємодопомоги учасників.
5. Глибина проникнення в проблему.
6. Уміння аргументувати свої висновки, лаконічність відповідей.
7. Завершеність. (Чи містить кожний розділ зібраних матеріалів достатньо інформації, необхідної для розв'язання проблеми?)
8. Зрозумілість. (Чи логічно розміщені матеріали? Чи забезпечує усвідомлення змісту форма представлення матеріалів?)
9. Інформативність. (Чи достовірна інформація? Чи важлива зібрана інформація для розуміння проблеми?)
10. Доказовість. (Чи використовували учні різноманітні джерела інформації? Чи доповнюють документи основні тези кожного розділу?)
11. Наочність. (Чи відображають демонстраційні матеріали специфіку теми? Чи інформативні вони? Чи є у кожного матеріалу назва?)
12. Естетичне оформлення результатів виконаного проекту.

Завершальний етап — рефлексія

Його мета — самооцінка учнів своєї діяльності. Школярі усвідомлюють свої досягнення і виявляють нерозв'язані питання. Обговорюють труднощі, які виникли під час збирання та обробки інформації, роботи з партнерами, розглядають шляхи подолання цих труднощів. Аналізують, де вони змогли виявити свої творчі здібності, а де — ні та чому.

ХІД ПРОЕКТУ

I. Організаційний момент

Учитель називає тему проекту, мету. Учні обирають завдання, джерела літератури, які знадобляться для роботи.

II. Обробка зібраних матеріалів і підготовка їх до представлення

III. Представлення результатів проекту

Учитель. Інформаційний учнівський проект на тему: «Що таке сім'я?».

Мета цього проекту: ознайомитися з поняттями «сім'я», «шлюб», «сімейні стосунки»; із законами України, які регулюють сімейні стосунки; організаціями, які контролюють та здійснюють захист прав дітей у сім'ї; формувати навички ведення дискусії щодо моральних і правових аспектів шлюбу неповнолітніх; аналізувати правові ситуації та ухвалювати правові рішення з питань життя сім'ї; формувати власне ставлення до взаємної відповідальності між членами сім'ї.

Сім'я відіграє велику роль у сучасному суспільстві. Вона є первинним осередком соціальних груп, класів, які утворюють соціальну структуру будь-якої держави. Життя більшості людей так чи інакше пов'язане з сім'єю — своєрідним мікросвітом, де з'єднуються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми. Будучи залежним від економічного стану країни, від політики, рівня культури, сімейне життя впливає на становище національної економіки, політичних подій країни. Вивчення сім'ї, шлюбу має глибоке практичне значення, воно є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються в суспільстві.

Виступ учнів, що вивчали завдання 1

В юридичній науці сім'єю називають людей, які разом живуть, пов'язані загальним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я утворюється в результаті укладання шлюбу, усиновлення, на основі кровної спорідненості та інших підставах, які не суперечать закону і моральним засадам суспільства.

Найважливішими функціями сім'ї є: репродуктивна, господарсько-споживацька, виховна і відновна.

Репродуктивна функція включає відтворення у дітях чисельності батьків, тобто бере участь у кількісному та якісному відтворенні населення. Можна сказати, що це найважливіша функція. Адже, щоб через 24–30 роки населення нашої країни кількісно не було менше, ніж зараз, необхідно, щоб дітей у родині було не менше, ніж батьків. Бажано навіть більше, оскільки іноді двоє дітей з тих або інших причин не завжди відтворюють своїх батьків. У цілому 1000 чоловік населення,

що складається з сімей, що мають двох дітей, через 25–30 років втрачають третину своєї чисельності, тож, за статистикою, для відтворення населення України треба, щоб приблизно 50 % сімей мали 3 дітей. На сьогодні унаслідок переважання міського способу життя, збільшення зайнятості жінок, складного економічного становища народжуваність знижується. Звичайно, варто відзначити і зв'язок загальної кількості розлучень та абортів. Таким чином, може виявитися, що на двох пенсіонерів припадатиме один працівник. З цієї точки зору держава зацікавлена у збільшенні багатодітних сімей, створенні для них певних пільг. Але, дивлячись на це інакше, зокрема з позицій тенденції збільшення народження у багатодітних сім'ях дітей з патологіями, перенаселення через обмеженість ресурсів, збільшення непрацюючого населення та інших чинників, можна припустити, що на даному етапі збільшення народжуваності і багатодітних сімей не є позитивною ознакою.

Господарсько-споживча функція сім'ї охоплює різні аспекти сімейних стосунків. Це ведення домашнього господарства, дотримання домашнього бюджету, управління сім'єю, проблема жіночої праці.

Виховна функція. Сім'я як первинний осередок є виховною колекцією людства. У сім'ї головним чином виховуються діти. У сім'ї дитина набуває перших трудових навичок. У неї розвивається вміння цінувати й поважати працю людей, там вона набуває досвіду турботи про батьків, рідних і близьких, вчиться розумно використовувати різні матеріальні блага, накопичує досвід спілкування з грошима.

Кращий приклад — це приклад батьків. У більшості випадків діти є віддзеркаленням батьків. Звичайно ж, виховна функція на цьому не вичерпується. Можна говорити і про самовиховання у сім'ї.

Відновна функція сім'ї полягає у підтримці здоров'я, життєвого тонусу, організації дозвілля і відпочинку, сім'я стає оздоровчим середовищем, де будь-який член сім'ї має право сподіватися на дбайливе ставлення рідних і близьких. Для цього потрібна не тільки етично-психологічна підготовка, але й дотримання режиму праці й відпочинку, режиму споживання їжі та інше.

Організація дозвілля відіграє велику роль у відновленні. Дозвілля служить засобом відновлення фізичних і духовних сил людини. Часто дозвілля відбувається у кожного по-своєму. Хтось дивиться телевізор, слухає музику і т. д., це є пасивним відпочинком. Людина потребує активного відпочинку — подорожі, прогулянки. Це забезпечує здоров'я сім'ї в цілому і кожного з її членів.

Стосунки між членами сім'ї називаються сімейними. Сімейні стосунки регулюються нормами сімейного права. Ці норми містяться у Конституції України, Сімейному кодексі України, міжнародних документах. Сімейні стосунки регулюються також традиціями, мораллю, звичаями та релігією.

У статті 16 Загальної Декларації прав людини написано, що «сім'я є природним та основним середовищем суспільства. Чоловіки і жінки мають право ... заснувати сім'ю». У статті 51 Конституції України написано, що «сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою».

Виступ учнів, що вивчали завдання 2

Стародавнє значення слова «шлюб» — обіцянка. Під шлюбом розуміють сімейний союз чоловіки і жінки, який реєструється у порядку, визначеному законом. Шлюб реєструється у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Релігійний обряд шлюбу є особистою справою громадян і не є підставою для виникнення у жінок і чоловіків прав та обов'язків подружжя. Сімейний кодекс України містить умови складання шлюбу.

Сімейний кодекс України

Ст. 22. Шлюбний вік

1. Шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять, а для чоловіків — у вісімнадцять років.

2. Персони, які бажають зареєструвати шлюб, повинні досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

Ст. 24. Добровільність шлюбу

Шлюб ґрунтується на добровільній згоді жінки і чоловіка. Примушення жінки і чоловіка не допускається.

Ст. 25. Кількість одночасних шлюбів

Жінка і чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі.

Згода на укладання шлюбу повинна бути добровільною, тобто досягнута без застосування насильства або психічного тиску. Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, повинні повідомити одне одного про стан свого здоров'я.

Не має значення різниця у віці між особами, які бажають одружитися. Якщо персона бажає укласти шлюб у більш ранньому віці, тоді вона повинна звернутися із заявою до суду. Суд розгляне заяву, з'ясує, наскільки майбутній шлюб відповідає інтересам особи, яка бажає його укласти. Згідно зі ст. 23 Сімейного кодексу України,

«...за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, рішенням суду їй може бути дано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам».

Якщо бажання укласти шлюб не суперечить вимогам закону, то особи звертаються із заявою до будь-якого державного органу реєстрації актів цивільного стану.

Приклад заяви про реєстрацію шлюбу

Реєстрація шлюбу призначена на __ 2009 р.

об __ годині __ хвилин.

Підпис службової особи, що прийняла заяву

Шлюб зареєстрований __ 2007 р., актовий запис №. __ відділу реєстрації актів цивільного положення __ р-ну м. Тернівка

1. Прізвище до шлюбу

він __

вона __

2. Ім'я

3. По батькові

4. Дата народження, вік

5. Адреса мешкання

6. Національність

7. Де і ким працює

8. Освіта

9. Сімейний стан

10. Інформація про загальних дітей (ім'я, рік народження)

11. Місце постійного мешкання

Причин для не укладання шлюбу у нас немає.

Висловлюючи взаємну згоду на укладання шлюбу, просимо зареєструвати його у встановленому законом порядку. Після реєстрації шлюбу маємо бажання мати прізвище (загальну або свою).

З умовами і порядком реєстрації шлюбу ознайомлені та взаємно обізнані про стан здоров'я та сімейний стан одне одного. Права та обов'язки як майбутнього подружжя і батьків нам пояснили.

Ми попереджені про відповідальність за приховування перешкод до укладання шлюбу.

Підпис тих, хто укладає шлюб

він

вона

дата

Виступ учнів, що вивчали завдання 3

Взаємні права та обов'язки батьків і дітей базуються на походженні дитини від них. Походження дитини визначається на підставі Свідоцтва про народження. Якщо батьки не перебувають у шлюбі, тоді вони можуть звернутися із загальною заявою до органу реєстрації актів цивільного положення про визначення батьківства. Закон дає права чоловіку, який вважає себе батьком дитини, звернутися з відповідною заявою особисто. Батьківство може встановлюватися і за рішенням суду згідно зі ст. 128 Сімейного кодексу України.

У ч и т е л ь. Давайте розглянемо ситуацію, коли батько не перебуває у шлюбі.

Катерині 16 років. Вона вагітна. Катерина стверджує, що батько дитини — її друг Віталій, якому 18 років. Він заперечує своє батьківство щодо дитини, відмовляється одружуватися на Катерині та утримувати дитину після її народження.

Об'єднайтеся в групи. Проаналізуйте ситуацію і дайте відповідь на питання:

1. Як ви вважаєте, чи існують правові обставини, за яких Катерина зможе примусити Віталія одружуватися на ній?
2. Чи повинен Віталій утримувати дитину?
3. Як має діяти Катерина?
4. Чи є закон кращим способом виходу з цієї ситуації?
5. Які шляхи виходу з цієї ситуації ви б запропонували Катерині?

Очікувана відповідь

1. Згідно зі ст. 24. «Добровільність шлюбу» Сімейного кодексу України, «шлюб ґрунтується на добровільній згоді жінки і чоловіка. Примушення жінки і чоловіка не допускається». Тому Катерина не може покладатися на правові обставини, що дозволяють примусити Віталія одружуватися на ній.
2. Згідно зі ст. 141 Сімейного кодексу України, навіть якщо батьки не перебувають у шлюбі, це не звільняє їх від обов'язків щодо дитини. Віталій повинен утримувати дитину.
3. Подати позов до суду і чекати рішення суду. Згідно зі ст. 128 Сімейного кодексу України: «...Батьківство може бути визнано за рішенням суду».
- 4, 5. Ні. Народження дитини, відсутність тиску з боку Катерини на Віталія, доброзичливе ставлення до передбачуваного батька, можливо, збудять почуття батьківства у молодій людини.

Права та обов'язки батьків і дітей можуть бути особистого немайнового і майнового характеру. До особистих немайнових прав та обов'язків батьків належить обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку; не пізніше одного місяця з дня народження дитини її зобов'язані зареєструвати у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Сімейний кодекс України містить статті, згідно з якими батьки мають право та обов'язок дати прізвище, ім'я та по батькові дитині. Під час реєстрації дитини вони отримують Свідоцтво про народження дитини (демонстрація копії свого Свідоцтва народження). Якщо батьки мають загальне у шлюбі прізвище, тоді це прізвище привласнюють і дитині. Якщо прізвища різні, батьки повинні домовитися про те, яке прізвище привласнити дитині. Щодо імені закон обмежень не встановлює, дитині можна привласнити навіть подвійне ім'я. Якщо батьки не можуть дійти взаємної згоди, його вирішує орган опіки і турботи або суд.

Батьки мають право визначити місце перебування дитини. Діти, яким виповнилося 10 років, разом зі своїми батьками вирішують питання про місце свого проживання. 14-річні діти у разі проживання їхніх батьків окремо одне від одного можуть вирішити це питання самостійно. Але, де б не проживала дитина, це не позбавляє її батьків прав і не знімає обов'язків щодо виховання.

Дитина, яка проживає з одним з батьків, має право вільно спілкуватися з іншим. Якщо батьки не можуть дійти згоди у цьому питанні, тоді слід звернутися до органів опіки або до суду.

У ст. 174 Сімейного кодексу України мовиться, що «майно, куплене батьками або одним з них для забезпечення розвитку дитини, навчання і виховання дитини, є власністю дитини». Згідно зі ст. 177 Сімейного кодексу України, батьки управляють власністю дітей тільки до досягнення дитиною 18-ти років або до моменту вступу до шлюбу.

До обов'язків батьків належить обов'язок утримувати своїх дітей до їх повноліття (ст. 51 Сімейного кодексу). Якщо батьки добровільно не бажають утримувати своїх дітей, їх можна зобов'язати це робити за допомогою суду. Якщо дитина досягла повноліття, але є непрацездатною та вимагає матеріальної допомоги, батьки й надалі повинні утримувати її. Якщо повнолітні діти навчаються та у зв'язку з цим їм необхідна матеріальна допомога, батьки повинні їх утримувати, але тільки до 23 років. Батьки тільки тоді звільняються від обов'язку утримання своєї дитини, коли її дохід набагато перевищує дохід кожного з них.

Виступ учнів, що вивчали завдання 4

Щоб відповісти на це питання, ми звернулися до документів. У ст. 7 Сімейного кодексу України написано, що «...дитина повинна бути забезпечена реалізацією її прав, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними правовими актами, визнаними в Україні».

Сучасні юридичні документи визначають, що виховання дитини у сім'ї має відповідати інтересам дитини. У ст. 150–151 Сімейного кодексу України та у ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» йдеться, що держава повинна захищати дитину від «усіх форм фізичного і психічного насильства, ...жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальне насильство..., залучення до злочинної діяльності, вживання алкоголю, наркотичних речовин..., екстремістських і релігійних психокультових угруповань, ...примус до проституції, жебрацтва, бродяжництва...»

Хоч це і сумно, але деякі батьки не поважають своїх дітей як осіб, недостатньо піклуються про них, зловживають своїми правами і навіть застосовують насильство. У таких випадках виникає потреба захистити дітей від самих батьків. На захист прав дітей можуть ставати родичі дітей, один з батьків, який добре виконує свої батьківські обов'язки і не зловживає ними. Права та інтереси дітей захищає і держава через органи опіки, суди.

Іноді батьки оточують дитину надмірною турботою, контролюючи кожний її крок. Вирішують за неї, що їй одягати, що робити, примушують виконувати свої батьківські функції стосовно молодших братів і сестер, порушуючи права старших дітей на навчання та відпочинок. У таких випадках важко визначити, чи має тут місце порушення прав дитини. На сімейні стосунки впливають не тільки правові норми, але й традиції та релігійні розпорядження. Недаремно, стосунки між дітьми і батьками називають вічним питанням. Проте саме ці стосунки впливають на характер, погляди, життєву позицію людини, яка зростає, допомагають їй стати гармонійною та цілісною особистістю або перешкоджають її розвитку. Дітям потрібно знати, що ст. 152 Сімейного кодексу України гарантує: «Право дитини на добре батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлене законом. Дитина має право опиратися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків стосовно неї. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органів опіки державної влади, до органів місцевого самоврядування, до місцевих суспільних організацій. Дитина має право звернутися з метою захисту

своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла 14 років».

Більшість людей вважають, що не потрібно втручатися в сімейні стосунки. Але якщо дитині необхідний захист від батьків, тоді держава зобов'язана втрутитися та надати захист прав та інтересів дитини. Суд має право позбавити батьків їхніх батьківських прав (ст. 165 Сімейного кодексу України). Батьки, позбавлені батьківських прав, не звільняються від обов'язку утримувати своїх дітей. Вони не можуть успадковувати майно своїх дітей і не можуть отримати право на утримання від дитини. Якщо батьки усвідомили свою помилкову поведінку щодо дитини, суд може відновити їхні батьківські права.

У ч и т е л ь. Окрім суду, органів опіки, на захист дитини у складних ситуаціях стають Служба у справах неповнолітніх, державні соціальні служби, які існують при місцевих державних адміністраціях, суспільні організації, що займаються проблемами захисту прав дітей.

Давайте об'єднаємося в групу та складемо поради для захисту дитячих прав у сім'ї.

Поради:

1. Не залишайся наодинці зі своїми проблемами, пам'ятай, що поряд з тобою є дорослі люди: учитель, твій родич, шкільний психолог, старший друг, якому ти довіряєш. Спробуй поговорити, і ви разом вирішите, що робити.
2. Запиши «телефони довіри», за якими ти зможеш розказати про свою проблему, не називаючи свого імені, та отримати пораду, як тобі вчинити.
3. Якщо ти потрапив у складну ситуацію і хочеш отримати допомогу з боку сторонніх людей з державних організацій, ти повинен бути готовим до того, що необхідно відверто розповісти про свої проблеми. Краще за все написати заяву з коротким описом ситуації. Ця заява буде серйозною підставою для того, щоб у твоїй ситуації розібралися й дали вичерпну відповідь.
4. Обов'язково дізнайся адресу та телефон Служби у справах неповнолітніх свого населеного пункту через довідкову службу або вчителя.
5. Пам'ятай, що в районі, області обов'язково існують соціальні служби для молоді при місцевій державній адміністрації, які забезпечують юридичний захист, психолого-педагогічну підтримку молоді.

IV. Завершальний етап — рефлексія

Після закінчення проекту доцільно провести обговорення, під час якого учні матимуть нагоду оцінити проектну діяльність у цілому та особистий внесок кожного в загальну справу.

Осмислюючи досвід, набутий у процесі реалізації проекту, учні можуть відповісти на такі запитання:

1. Чого та як вони навчилися?
2. Що можна було зробити інакше?
3. Яких вмінь та навичок вони набули?
4. Які переваги дає групова співпраця?
5. Які були недоліки роботи в проекті?
6. Що вдалося краще за все?

V. Оцінювання роботи учнів

VI. Домашнє завдання

1. Запропонувати дітям написати замітку до місцевої газети.
2. Обговорити з батьками знання, набуті під час виконання цього проекту.

ПРАВОВІ ТРЕНІНГИ

ТРЕНІНГ 1

Тема. Учитель — учень: як уникнути конфліктної ситуації

Мета: ознайомити учнів з поняттям «конфлікт», видами конфліктів; допомогти учням набути досвіду аналізу та розв’язування конфліктних ситуацій у школі; визначати власну позицію, досягати згоди у конфліктній ситуації; виховувати пошану до прав інших людей; пам’ятки «Вирішення конфліктних ситуацій».

Обладнання: схема «Можливі способи виходу з конфліктних ситуацій», «Конфлікт»; анкета для учнів «Моя поведінка у конфліктній ситуації», класна кімната прикрашена плакатами, на яких написані висловлювання відомих людей щодо конфлікту.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Вступ

Учитель нагадує учням, що заняття проходитиме у формі тренінгу. Знайомить з темою і метою заняття. Визначає актуальність теми. Звертає увагу учнів на те, що для продуктивності співпраці необхідна плідна робота всіх присутніх на занятті. Всі присутні сідають так, щоб вийшло коло.

Знайомство

Учитель. На початку заняття пропоную познайомитися. Не дивуйтеся з моєї пропозиції. Адже сьогодні у нас незвичайне заняття, воно пройде у вигляді тренінгу. Хоча ми вже знайомі одне з одним, але сьогоднішнє знайомство дозволить дізнатися про кожного трохи більше. Ви отримаєте невеликий аркуш паперу, на якому напишете ім'я, яким вас називають ваші друзі або близькі вам люди.

Потім учитель пропонує кожному по черзі назвати своє домашнє ім'я, пояснюючи, чому воно йому приємне, і прикріпити аркуш на намальоване сонечко на дошці. Починає першим учитель.

Ухвалення правил

Учитель нагадує дітям, що сьогодні їх об'єднує спільна мета. А щоб робота була цікавою та продуктивною, необхідно прийняти правила і всім їх дотримуватися. Вчитель пропонує всім по черзі висловлювати свої пропозиції. Всі запропоновані правила записуються на дошці.

Приблизний перелік правил:

1. Не перебивати.
2. Не критикувати.
3. Говорити стисло, по суті.
4. Поважати думки інших.
5. Будь-яку відповідь приймати позитивно.

Якщо під час заняття будуть порушення, вчитель звертається до написаних правил.

II. Основна частина уроку

Вправа «Павутина»

Учитель на дошці записує слово «конфлікт» і ставить запитання учням:

1. Що означає це слово?
2. Які асоціації воно у вас викликає?

Всі відповіді учнів записуються на дошці, які з'єднуються стрілками зі словом «конфлікт» і між собою, якщо вони є наслідком з уже написаних.

Наприкінці творчої роботи вчитель ставить запитання, яке узагальнює висловлені щодо конфлікту думки:

- Яке визначення можна дати конфлікту?

Учитель допомагає учням сформулювати визначення «конфлікту» — зіткнення протилежних інтересів, серйозні розбіжності у поглядах, які можуть призвести до ворожнечі, бійки, принижень та взаємної образи.

Запитання учням

1. Що викликає конфлікти між учнем і вчителем?
2. Чи були ви учасником конфліктів у школі?
3. Як закінчуються ці ситуації?

Учитель. Час не стоїть на місці, конфлікти минають. Скажіть, що ви відчуваєте, коли згадуєте про конфлікт: вам неприємно про це згадувати, ви б хотіли про це забути, вам байдуже?

Відомий французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері назвав людське спілкування найбільшою розкішшю у світі. Спілкування між людьми — це складний процес. Ми вчимося спілкуватися одне з одним протягом всього життя, часто набуваючи досвіду ціною помилок і розчарувань. Дуже шкода, але ми дуже часто потрапляємо у конфліктні ситуації. Яку роль відіграють конфлікти у нашому житті? Як їх розпізнати, як попередити, як розв'язати?

Проблема ця дуже серйозна, існує навіть наука, яка безпосередньо цим займається, — конфліктологія.

Вправа «Мікрофон»

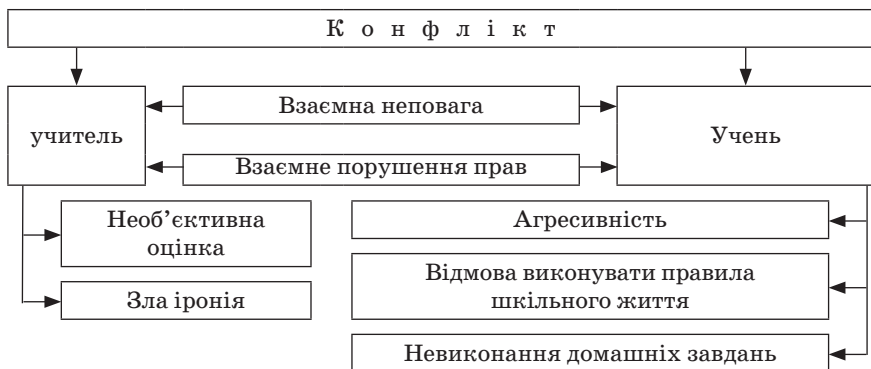
Учитель. Існує термін «конфліктна людина». Яку людину можна назвати конфліктною?

Учитель узагальнює *відповіді учнів*: конфліктній людині притаманні прагнення домінувати за будь-яких обставин, псевдопринциповість, прямолінійність у думках, дратівливість, несправедлива оцінка вчинків та дій інших.

Запитання учням

1. Чи подобається вам спілкуватися з конфліктною людиною?
2. А чи конфліктуєте ви у школі?
3. Через яку причину може виникнути конфлікт між учителем та учнем?

Після відповідей учнів бажано накреслити схему.

Іноді не праві учні, іноді — вчитель. Конфлікт зростає, непорозуміння та амбіції породжують образу, яка зводить між учителем та учнем стіну відчуженості. До конфлікту втягуються батьки, адміністрація школи, інші вчителі, учні. Іноді конфлікт може негативно позначитися на житті всієї школи.

Анкета для учнів «Моя поведінка у конфліктній ситуації»

Учитель роздає анкети і просить учнів відповісти на питання.

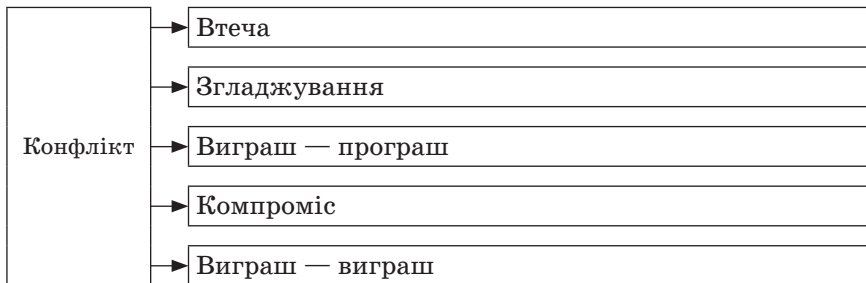
1. Ти — конфліктна людина?
2. Чи легко тобі з'ясовувати стосунки з ким-небудь?
3. Як почувашся після того, як з'ясував з кимось стосунки?
4. Чи стаєш ти більш розсудливим після виходу з конфлікту?
5. З ким частіше за все конфліктуєш?
6. Що може стати причиною конфлікту?
7. Хто першим намагається розв'язати конфлікт — ти або інша сторона?
8. Що ти зазвичай відстоюєш у конфлікті?
9. Чи змінюється твоє ставлення до людей, з якими конфліктуєш?
10. Чи потрібно людям вчитися розв'язувати конфліктні ситуації?

Учитель. Можна навчитися уникати конфліктних ситуацій або виходити з них з якнайменшими втратами. Давайте розглянемо схему розв'язання конфлікту.

Учитель вивішує плакат зі схемою на дошці (див. схему на С. 209).

Існує декілька варіантів виходу з конфліктної ситуації:

- втеча — передбачати конфліктну ситуацію та уникнути її;

Схема «Розв'язання конфлікту»

- згладжування — не порушувати проблемних питань;
- переслідувати мету обов'язкового виграшу в конфлікті за рахунок програшу партнера;
- компроміс — взаємні поступки;
- виграш-виграш — вихід з конфлікту зі взаємними вигодами.

Колективна робота

Учитель пропонує навести учням приклади зі свого життєвого досвіду, які ілюстрували б варіанти схеми.

Робота в групах

Учитель пропонує учням об'єднатися в групи і скласти поради учням, у яких виник конфлікт з учителем.

Заслуховує доповідач однієї з груп. Решта учнів доповнюють відповідь свого однокласника.

Очікувані поради:

- заспокойся, спочатку міркуй, а потім дій;
- проаналізуй ситуацію, з'ясуй, у чому полягають твоя вина і помилки, а в чому винний учитель;
- підійди до вчителя і спробуй спокійно розібратися в ситуації, чітко сформулюй та аргументуй свої претензії або незгоду з рішенням учителя (зроби це після уроку, а не під час його проведення), вислухай аргументи вчителя;
- порівняй свої аргументи та аргументи вчителя;
- якщо конфлікт розв'язати не вдалося, звернися по допомогу до батьків, класного керівника, адміністрації школи, шкільного психолога;
- вичерпавши всі можливості і не розв'язавши конфлікту, звертайся разом з батьками до міського або районного відділу освіти.

Пам'ятайте: безвихідних ситуацій не буває. У будь-якому випадку необхідно шукати вихід.

«Мозковий штурм»

Під час конфлікту людина перебуває у стані емоційного збудження. Які емоції супроводжують конфлікт? Негативні: злість, гнів, роздратування. Ці емоції знищують захисні сили організму, скорочують життя людини. Учитель пропонує закінчити речення: «Щоб не потрапляти у конфліктні ситуації, пам'ятай...

(Не намагайся змінити або перевиховати інших, корисно займатися самовихованням. Кожна людина — яскрава й неповторна особистість, приймай людей такими, якими вони є. Умій бачити у людині позитивні риси та у стосунках з ним прагни спиратися саме на них. Не ображайся на критику, а шукай у ній відправні пункти для самовдосконалення.)

Всі думки записуються на дошці.

III. Підбиття підсумків заняття

Учитель роздає пам'ятки «Розв'язання конфліктних ситуацій» кожному учаснику заняття.

IV. Домашнє завдання

Обговоріть отриману інформацію вдома з батьками, поділіться отриманими знаннями зі своїми друзями.

ТРЕНІНГ 2

Тема. Як не стати жертвою злочину

Мета: розказати учням, як уникнути небезпеки стати жертвою злочину; пояснити, як діяти у небезпечній ситуації; вчитися аналізувати ситуації та знаходити правильний шлях виходу з них.

Обладнання: перелік правил тренінгу.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент

Учитель нагадує учням, що заняття проходитиме у формі тренінгу. Звертає увагу учнів на те, що для продуктивності співпраці необхідна плідна робота всіх присутніх на занятті. Всі присутні сідають так, щоб вийшло коло.

Учитель роздає невеликі аркуші, на яких учні записують, чого вони чекають від заняття.

Потім учитель пропонує кожному по черзі прикріпити аркуш на намальоване сонечко на дошці. Першим починає вчитель.

II. Актуалізація знань учнів

Учитель нагадує дітям, що сьогодні їх об'єднує загальна мета. А щоб робота була цікавою та продуктивною, необхідно прийняти правила і всім їх дотримуватися. Учитель пропонує всім по черзі висловлювати свої пропозиції. Заздалегідь підготовлені правила вивішуються на дошці.

Приблизний перелік правил

1. Не перебивати.
2. Не критикувати.
3. Говорити стисло, по суті.
4. Поважати думки інших.
5. Будь-яку відповідь приймати позитивно.

Якщо під час заняття будуть порушення, вчитель звертається до правил.

III. Тренінг

Учитель на дошці записує слово «злочин» і ставить запитання учням:

1. Що означає це слово?
2. Які найбільш типові злочини трапляються у нашому населеному пункті?

Усі відповіді учнів записуються на дошці, які поєднуються стрілками зі словом «злочин» та між собою, якщо вони впливають як наслідок з уже написаних.

Учитель допомагає учням сформулювати визначення.

Злочин — передбачене кримінальним кодексом суспільно небезпечна винна дія або бездіяльність, що чинить замах на суспільний устрій держави, її політичні та економічні системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові чи інші права та свободи громадян, на правопорядок.

Учитель підкреслює записані на дошці злочини, що трапляються частіше за інші.

Вправа «Мікрофон»

Існує поняття «жертва злочину».

1. Як би ви визначили риси вдачі такої людини?
2. Яка людина частіше за все може опинитися в ролі «жертви злочину»?

На дошці вчитель складає «портрет жертви».

Статистика свідчить, що 90 % всіх злочинів проти особи (розбій, зґвалтування, побиття) відбувається проти самотньої персони. Психологи вважають, що психічний стан людини відіграє важливу роль у ситуації злочинець — жертва. Злочинець обирає жертву з числа людей у пригніченому стані, невпевнених у своїх силах або агресивних.

Виникає питання: як уникнути пограбувань і насильства?

Робота в малих групах

Учитель об'єднує учнів у групи і пропонує протягом певного часу, використовуючи підказки (самотній, нові знайомства, алкоголь і наркотики, кроки за спиною), скласти поради тим, хто не хоче стати потенційною «жертвою злочину».

По закінченні відведеного для роботи часу презентація результатів роботи однієї із груп. Учитель та решта учасників заняття коригують відповідь.

Передбачувані поради

1. Не ходити поодинці!

Якщо ви пізно повертаєтеся додому, то попросіть знайомих, друзів проводити вас. Плануйте, аби ваш шлях проходив людьми та освітленими місцями. Зніміть цінні речі та заховайте їх до сумочки. Не заходьте до під'їзду чи ліфту разом з незнайомими людьми. Не сідайте у незнайому машину. Краще за все не виходити надто пізно на вулицю. Завжди повідомляйте батьків, де ви перебуваєте.

2. Ставтеся уважно до нових знайомств!

Намагайтеся не відвідувати квартири або гуртожитки своїх знайомих поодинці, особливо увечері. Не запрошуйте нових

знайомих до себе, якщо ви в них не впевнені. Пам'ятайте: залишатися наодинці з незнайомцями, якими б не були привабливими запрошення — у кіно, кафе, проїхати на машині, навіть заради допомоги людям, — не можна!

3. Не вживайте алкоголь або наркотики!

Ті, хто вживає алкоголь чи наркотики, часто потрапляють у сумнівні компанії та стають жертвами своїх же сумнівних знайомих. Крім того, залежність від алкоголю та наркотиків призводить до залежності від злочинців, а відтак і до скоєння злочину.

4. Кроки за спиною.

Якщо ви почули кроки за спиною або побачили підозрілу людину, яка прямує вам назустріч, — змініть темп, перейдіть кілька разів на іншу сторону вулиці. Якщо хтось вас переслідує, не панікуйте. Дійте спокійно. Перейдіть на біг. Рухайтесь у бік освітленої частини вулиці і людних місць. Починайте кричати дуже голосно: «Пожежа! Горимо!» — на такі крики швидше визирнуть жителі будинків. Можна, врешті-решт, розбити скло в будинку — це краще, ніж стати жертвою нападу.

5. А якщо ніхто не допоміг?

Якщо злочинець наздогнав вас і нікому допомогти, то в такій ситуації не існує єдиного рецепту. Тримайтеся спокійно. Довіртеся своїм інстинктам. Найголовніше — це збереження вашого життя. Можна спробувати схитрувати. Наприклад, поводитися як божевільний. Якщо злочинець — гвалтівник, то можна сказати, що ви хворі на венеричне захворювання (сифіліс, гонорея) і завтра вас покладуть до лікарні для лікування. Якщо озброєний грабіжник вимагає гаманець, погрожуючи вбити, спокійно віддайте гаманець. В усіх випадках поведіться спокійно. Уважно розгляньте злочинця і, як тільки стане можливим, повідомте про подію до відділку міліції.

У ч и т е л ь. Злочинці обирають собі у жертву людей, невпевнених у собі, у пригніченому стані. Тому прагніть завжди бути:

- жвавими;
- спокійними у будь-яких ситуаціях;
- будьте тактовними!

Якщо ви стали свідком правопорушення, обов'язково:

- повідомте про це у відділок міліції — особисто або по телефону 102 (пам'ятайте, якщо ви дізналися про злочин і не повідомили правоохоронні органи, то це — правопорушення);

- допоможіть тим, хто постраждав (викличте «швидку допомогу», у разі потреби надайте першу невідкладну допомогу: штучне дихання, зупинка кровотечі та ін.);
- будьте уважні (намагайтеся запам'ятати обставини правопорушення, прикмети порушника, але не слід самому втручатися в ситуацію, це може призвести до ще більших ускладнень і бути небезпечним для вас);

У разі потреби звертайтеся:

- телефон виклику міліції 102;
- телефон виклику «швидкої допомоги» 103;
- телефон чергової частини райвідділу міліції.

IV. Підбиття підсумків заняття

Учитель оцінює роботу кожного учасника заняття та роздає пам'ятки учням «Щоб не стати жертвою злочину, пам'ятай».

V. Релаксація

Усі учасники заняття сідають у коло.

У ч и т е л ь. На початку нашого заняття, кожний з нас написав на аркуші те, на що він сподівався отримати від тренінгу.

1. Чи справдалися ваші надії?
2. Чи хочете ви подякувати або побажати щось всім учасникам тренінгу, комусь персонально?

Вчитель починає першим.

VI. Домашнє завдання

Обговоріть отриману інформацію удома з батьками, зі своїми друзями.

ФАКУЛЬТАТИВНІ ЗАНЯТТЯ

ЗАНЯТТЯ 1

Тема. Які права мені дійсно потрібні в школі?

Мета: опрацювати найважливіші нормативно-правові й міжнародні акти України, в яких ідеться про права дітей; продовжувати формувати вміння відстоювати свої переконання, досягати спіль-

ного рішення; набути навичок давати оцінку власним і чужим аргументам; виховувати в учнів активну громадянську позицію.

Обладнання: Конституція України, Конвенція про права дитини, Закон України «Про освіту».

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

У ч и т е л ь. Соціологічне опитування, проведене Молодіжною організацією взаємної підтримки та психологічної допомоги, показало, що зі 100 опитаних учнів 9–11-х класів тільки 15 вважають, що їхні права не порушуються, тоді як 84 школярі вважають, що їхні права порушуються майже щодня. Щоб захистити свої права, необхідно їх добре знати. Сьогоднішнє заняття допоможе вам краще зрозуміти свої права та свободи, сприятиме їх реалізації зараз і в майбутньому.

III. Навчальна діяльність школярів

У ч и т е л ь. На попередньому занятті ви отримали завдання опрацювати II розділ Конституції України, закони про освіту, міжнародні документи, які стосуються дитини та її основних прав, скласти перелік прав дитини, які вона може реалізувати у школі.

(Перелік прав дітей, який підготували вдома учні, вчитель розміщує на дошці.)

Пропоную об'єднатися у трійки, проглянути цей перелік і визначити п'ять прав, які, на думку учнів, є найважливішими і поважаються як учнями, так і вчителями.

Перелік прав учнів:

- на освіту, яка надається високопрофесійними вчителями;
- відповідний рівень матеріально-технічної забезпеченості навчального процесу;
- розвиток у школі своїх талантів і здібностей;
- вибір профілю навчання;
- участь у конкурсах, олімпіадах, конференціях з різних предметів;
- отримання професійної допомоги працівників школи у разі потреби;
- перекладання тематичних, семестрових, річних балів;

- впливати на рішення вчителів, адміністрації школи, які безпосередньо стосуються учнів;
- внесення пропозицій щодо питань організації та умов навчального процесу, відпочинку та побуту учнів;
- збереження індивідуальності, повагу особистості, власний стиль поведінки та одягу;
- захист від усіх форм фізичного і психічного насильства, образ та зловживань;
- вільний час для розваг та власної творчості;
- вільно висловлювати свої думки, відстоювати особисті переконання, шукати, отримувати й передавати інформацію різними способами;
- обирати та бути обраними до органів шкільного самоврядування;
- безпечні умови під час навчання і праці.

(Виступи представників груп.)

У ході дискусії учні мають обрати найважливіші права й запропонувати їх на обговорення для всього колективу школи (анкетування, проект Статуту школи).

IV. Підбиття підсумків навчальної діяльності

У ч и т е л ь. Щоб жити у правовій державі, необхідно підвищувати правову культуру як власну, так і всього населення. Тільки тоді не порушуватимуться права і свободи людини у нашій державі. Ви повинні знати свої права та вміти їх реалізувати. Хай вашим девізом стануть слова Василя Стуса: «Знання ваших прав — ваша сила».

V. Домашнє завдання

Поміркуйте: чи завжди ви використовуєте права та виконуєте обов'язки учня? Від чого це залежить?

ЗАНЯТТЯ 2

Тема. Що таке правопорушення та юридична відповідальність?

Мета: пояснити учням, що таке правопорушення та юридична відповідальність; познайомити з видами правопорушень і видами юридичної відповідальності; формувати навички аналізу правових ситуацій, які пов'язані з адміністративним і кримінальним законодавством; формувати власне ставлення до правопорушень, зло-

чинів; виховувати у школярів розуміння переваг правомірної поведінки.

Обладнання: Конституція України, набір карток з правовими ситуаціями, витяги з Кодексу про адміністративні правопорушення, Цивільного кодексу України.

Основні поняття: «правопорушення», «правомірна поведінка», «протиправна поведінка», «злочин», «провина».

Тип заняття: набуття нових знань.

ХІД ЗАНЯТТЯ

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

У ч и т е л ь. Люди у своєму житті переважно діють відповідно до норм закону, але іноді все ж таки скоюють негідні вчинки. Історія свідчить, що правопорушення скоюють в усіх країнах, незалежно від їх державного або суспільного устрою, і повністю викоренити їх ще нікому не вдавалося. Ми розглянемо, що таке правопорушення, причини правопорушень, їх ознаки, види юридичної відповідальності.

III. Вивчення нового матеріалу

Учитель називає тему і мету заняття.

Бесіда

1. Чи існують люди, які протягом життя ніколи не порушували правила?
2. Пригадайте вчорашній день: чи стикалися ви з фактами порушення певних норм права?
3. Яку поведінку можна назвати правомірною, а яку неправомірною?

Давайте схематично зобразимо, що таке правомірна і неправомірна поведінка (*схему можуть зобразити вчитель або учні*).

«Мозковий штурм»

Завдання. Назвіть ознаки, притаманні правопорушенням.

Всі ознаки, названі учнями, вчитель записує на дошці. Потім виділяє правильні: протиправність (порушення певної правової норми); винність (наявність вини особи, що скоїла правопорушення, у певній формі — з наміром або через необережність); скоєння правопорушення особою, що досягла віку залучення до відповідальності певного вигляду; наявність збитків; встановлення за скоєне протиправне діяння юридичної відповідальності.

Слід звернути увагу учнів на нове поняття «діяння», пояснивши, що в цьому випадку воно використовується для позначення як активних дій порушника, так і протиправної бездіяльності.

У ході обговорення формується визначення *правопорушення* — протиправне діяння (дія або бездіяльність), що містить вину та за здійснення якого передбачена юридична відповідальність.

Робота в парах

Протягом однієї хвилини учні в парах читають та обмірковують відповіді на запропоновані питання. Потім по черзі одне одному розповідають, доповнюють та уточнюють відповідь. Після цього виступає кожна пара.

Подумайте і підготуйте відповіді на питання:

- Чи можна вважати правопорушенням такі вчинки:
 - 1) учень 9-го класу перейшов дорогу у недозволеному місці;
 - 2) учениця не допомогла бабусі перейти дорогу;
 - 3) хлопчики 10-го класу через необережність підпалили ліс;
 - 4) учениця 5-го класу підставила вчителю поламаний стілець;
 - 5) учитель спізнився на урок;
 - 6) учень 9-го класу на ковзанах взимку причепився до машини, щоб прокотитися?
- Як ви думаєте, чи повинен відповідати за свої вчинки правопорушник, якщо він порушив закон, якого не знав?

Вислухавши відповіді школярів, учитель просить їх відкрити ст. 68 Конституції України. Після читання статті 68 разом з учнями доходить висновку, що незнання законів не звільняє від відповідальності.

Ігровий тренінг

Учитель об'єднує учнів у малі групи і пропонує їм розіграти ситуацію.

Учитель. Уявіть, що ви — народні депутати місцевої Ради. На обговорення вашої Ради винесено питання про попередження й зниження рівня злочинності. Для ухвалення обґрунтованого та ефективного рішення, необхідно, перш за все, визначити причини, що призводять до правопорушень.

Завдання: визначте причини правопорушень і запропонуйте заходи зі зниження рівня злочинності у своєму населеному пункті.

Учні в разі необхідності отримують пам'ятки роботи малими групами. Під час обговорення у групах учитель допомагає навідними питаннями, коригує відповіді учнів, за необхідності змінює хід міркувань учнів у групах. Потім учитель пропонує виступити одній з груп. Решта учасників тренінгу доповнює відповідь виступаючого. Причини правопорушень записуються на дошці.

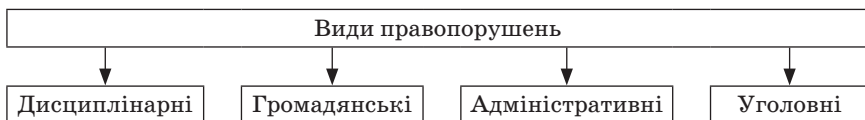
1. Причини економічного характеру (наприклад, неможливість знайти роботу або легальний заробіток).
2. Соціальні причини (недоліки виховної та освітньої роботи).
3. Обставини сімейного характеру.
4. Особливості оточення.
5. Причини особистого характеру.
6. Недосконалість чинного законодавства (надмірні ставки оподаткування).

Учні складають поради для місцевого органу самоврядування.

Учитель підводить учнів до висновку, що правопорушення зумовлені не якоюсь однією причиною, а одразу декількома. Виявлення цих причин і вживання заходів щодо їх усунення є однією з багатьох задач діяльності правоохоронних органів і посадовців держави. Усунути всі причини неможливо. Отже, реальна задача держави полягає у тому, щоб звести причини, зухвалі правопорушення, до гранично низького рівня, що дасть суспільству можливість здійснювати ефективний контроль над протиправними діями.

Робота зі схемою

На дошці вивішується схема «Види правопорушень»

Працюючи зі схемою, вчитель пояснює види юридичної відповідальності.

Учитель. Правопорушення, яке пов'язане з навчанням у школі, виконанням обов'язків на роботі: невиконання завдання, порушення дисципліни, спізнення на роботу, — тоді настає *дисциплінарна відповідальність*. Можливі — запис у щоденнику, догана, звільнення з роботи. Якщо порушуються Правила дорожнього руху, не оплачується проїзд у громадському транспорті, людина розпиває алкогольні напої у громадських місцях, брутально лається, застосовуючи нецензурні слова, чіпляється до людей; туристи розводять багаття у лісі в заборонених місцях, тоді настає *адміністративна відповідальність*. Такі дії регулюються Кодексом про адміністративне правопорушення (КоАП). На порушників накладають штрафи, офіційні попередження («Талон попереджень» у водіїв, в якому інспектор ДАІ має право зробити відповідну відмітку у разі порушення правил). Іноді застосовується адміністративний арешт строком на 15 діб. Але це стосується лише повнолітніх осіб. За адміністративне правопорушення відповідальність настає з 16 років, але якщо хтось скоїть адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років, на його батьків (опікунів) може бути накладений штраф.

На кожну парту вчитель роздає витяг з Кодексу про адміністративні правопорушення.

Кодекс про адміністративні правопорушення

Ст. 24

...За здійснення адміністративних правопорушень до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі методи:

- 1) зобов'язати публічно або в іншій формі вибачитися перед потерпілим;
- 2) попередження;
- 3) догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батьків або особам, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного або трудового колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Якщо у правопорушенні завдано матеріального збитку особі, організації, державі, тоді настає *цивільно-правова відповідальність*. Цивільна відповідальність залежить від віку порушника. Якщо йому менше 15 років, збиток компенсують батьки (ст. 446 Цивільного кодексу України). З 15-річного віку ситуація змі-

нюється. Порушник може самостійно усунути завданий збиток (відремонтувати поламану парту); якщо має заробіток або стипендію, йому доведеться віддати власні гроші, а якщо цього не вистачить, тоді відповідатимуть батьки (ст. 447 Цивільного кодексу України).

Найбільш небезпечні правопорушення називаються кримінальними (вбивства, завдання людині тілесних пошкоджень, крадіжки, хуліганство). Такі правопорушення мають найважчі наслідки, за них настає кримінальна відповідальність. Кримінальній відповідальності підлягають особи з 16 років, а за деякі злочини — навіть з 14 років.

Правовий практикум

Учитель пропонує проаналізувати ситуації в групах і визначити:

1. Які правопорушення скоїли ці люди?
2. Який вид відповідальності настає за ці дії?
3. Чи будуть вони притягнуті до відповідальності?
4. З якого віку законом встановлюється відповідна відповідальність? Свої думки аргументуйте.
 - 1) Наталя 3 років, повертаючись з татом з дитячого парку, вибігла на проїжджу частину вулиці, що стало причиною аварії та серйозного пошкодження машини.
 - 2) Дмитро 17 років вкрав у магазині книгу.
 - 3) Олена 18 років спізнилася на роботу.
 - 4) Троє підлітків — 14, 15, 16 років — увечері зупинили перехожого й відібрали у нього гаманець.

Метод «Коло ідей»

Використовуючи метод «Коло ідей», поміркуйте:

1. Чому законом встановлюються вікові межі відповідальності?
2. Чи потрібно їх, на вашу думку, змінити?

Групи виступають по черзі, на дошці записується список ідей.

Для накладення відповідальності важливим є те, яке правопорушення скоєне, який вік правопорушника.

Юридична відповідальність — це вид державного примушення, його застосовує до правопорушників орган держави: порушника обмежують у певних правах, позбавляють його певних цінностей. Юридична відповідальність існує для того, щоб попереджати здійснення правопорушення в майбутньому як самими правопорушниками, так і іншими членами суспільства.

IV. Підсумок заняття

Учитель роздає аркуші паперу учням і просить їх написати нові поняття, які вони почули й запам'ятали. Потім просить учнів помістити листочки на «дерево знань» і пояснити написане поняття. Оголошує, що нове заняття ми почнемо з понять, які записали на аркушах.

Релаксація

Учитель пропонує учням оцінити свою навчальну діяльність.

1. Який вид роботи сподобався найбільше?
2. Чи змогли ми досягти поставленої мети? (Так / ні) Чому?

V. Домашнє завдання

Придумати правові задачі з вивченої теми.

ЗАНЯТТЯ 3

Тема. Чи завжди особа відповідає за правопорушення?

Мета: пояснити, які умови виключають юридичну відповідальність; сформувати в учнів поняття юридичної відповідальності, крайньої необхідності; вдосконалювати навички аргументувати й висловлювати альтернативні думки, ухвалювати правові рішення; виховувати розуміння невідворотності юридичної відповідальності.

Обладнання: підручник, Конституція України; виписки з Кримінального кодексу України, словник-довідник.

Основні поняття: «юридична відповідальність», «крайня необхідність», «необхідна оборона».

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань та вмінь учнів

Гра «Пароль»

Для активізації навчальної діяльності учнів можна провести гру «Пароль». Учитель пропонує дітям назвати по одному важливому слову або словосполученню, яке відповідало б змісту попереднього заняття, — своєрідний пароль, який дає можливість дітям одразу включитися в роботу.

Умови гри: слова не повинні повторюватися; учні називають слова ланцюжком, один за одним.

(Правомірна поведінка, неправомірна поведінка, вина, намір, необережність, правопорушення, протиправність, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність, Конституція, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс і т. ін.)

Гра «Дерево знань»

Умови гри: учні (кількість визначає вчитель) знімають з дерева «листочки» з основними поняттями попереднього уроку і стисло їх пояснюють.

Правопорушення — протиправне діяння (дія або бездіяльність), що містить вину, за здійснення якого передбачена юридична відповідальність.

Юридична відповідальність — це вид державного примушення, який застосовують до правопорушників органи держави: порушника обмежують у певних правах, позбавляють його певних цінностей.

Правомірна поведінка — поведінка, що відповідала нормам права.

Протиправна поведінка — поведінка, за якої порушуються норми права.

Винність — наявність вини особи, яка вчинила правопорушення.

Індивідуальне завдання на дошці

Записати на дошці ознаки правопорушення. (*Протиправність, винність, наявність збитку, встановлення за досконале діяння юридичної відповідальності, здійснення правопорушення особою, що досягла віку залучення до відповідальності певного типу.*)

Перевірка складених дома правових задач

Щоб закріпити матеріал, вивчений на попередньому занятті, можна провести невеликий тест, в якому необхідно дати однозначну відповідь: «так» чи «ні».

1. До причин, що викликають правопорушення можна віднести: причини економічного характеру, соціального, особистого. (*Так*)
2. За порушення трудової дисципліни настає кримінальна відповідальність. (*Ні*)

3. Правопорушення можна розділити на: адміністративні, кримінальні, дисциплінарні та цивільні. *(Так)*
4. За адміністративне правопорушення відповідальність настає з 18 років. *(Ні)*
5. Цивільна відповідальність залежить від віку порушника. Якщо йому менше 15 років, збиток компенсують батьки. *(Так)*
6. Найбільш небезпечні правопорушення називаються цивільними. *(Ні)*
7. Кримінальній відповідальності підлягають особи з 16 років, а за деякі злочини — навіть з 14 років. *(Так)*
8. Юридична відповідальність існує для того, щоб попереджати здійснення правопорушення у майбутньому як самими правопорушниками, так і іншими членами суспільства. *(Так)*

Після виконання тесту учні обмінюються роботами, підраховують кількість правильних відповідей. Потім триває колективне обговорення відповідей.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Іноді в житті людини трапляються складні ситуації, коли вона скоює вчинки, подібні до злочину, але законом вони виключають злочинне діяння і тому не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Які умови виключають юридичну відповідальність, в яких випадках громадяни можуть застосовувати всі доступні їм засоби оборони і що таке крайня необхідність — на ці питання ми й спробуємо відповісти під час заняття.

IV. Вивчення нового матеріалу

Учитель називає тему та мета заняття.

Учитель. У деяких випадках особою може бути вчинені дії, зовні схожі на злочин. Ці дії не містять у собі складу злочину і не викликають кримінальної відповідальності. До них належать: необхідна оборона, крайня необхідність і затримання злочинця.

Робота зі словником

Учитель пропонує учням за допомогою словника ознайомитися з новим поняттям — *необхідна оборона*.

Учні працюють парами. Протягом 30–60 секунд знайомляться з формулюванням поняття. Потім протягом 1–2 хвилин розповідають одне одному, що таке необхідна оборона, і після цього одна з пар (за бажанням) пояснює вивчене поняття. Вчитель за необхідності коригує відповідь.

Рольова гра

За допомогою методу «Суд від свого імені» ми спробуємо вирішити досить складну життєву ситуацію, в якій може опинитися кожний з нас.

(Текст юридичної ситуації; необхідні витяги ст. 36 Кримінального кодексу України, Конституції України готуються наперед та роздаються кожній групі.)

Метод «Суд від свого імені» дозволить провести рольову гру — судовий процес з мінімальною кількістю учасників — трьома особами: суддею, який слухатиме обидві сторони і винесе остаточне рішення, обвинувачем (прокурором) та обвинуваченим (адвокатом).

Учитель об'єднує учнів у три групи: судді, прокурори, адвокати. Протягом 5–7 хв.:

- 1) судді — знайомляться з судовою процедурою і готують питання до обох сторін;
- 2) обвинувачі (прокурори) — обговорюють зміст вступного слова і можливі аргументи;
- 3) обвинувачені (адвокати) — готують аргументи захисту.

Після того як відведений час закінчиться, вчитель об'єднує учнів у трійки: суддя, обвинувач, обвинувачений. Тепер можна починати судовий розгляд справи в кожній групі у такому порядку (порядок розгляду судової справи наперед роздрукований і розданий кожній групі):

1. Суддя висловлює зміст справи.
2. Вислуховується заява обвинувача.
3. Обвинувач (прокурор) висловлює аргументи, суддя ставить йому питання.
4. Обвинувачений (адвокат) висловлює аргументи захисту, суддя ставить йому питання.
5. Суддя виносить рішення. (*«Судді» виносять свої рішення після об'єднання груп у велике коло.*)

Можливий другий варіант проведення судового розгляду. Воно проходить за участю трьох груп одночасно: групи «суддів», групи «прокурорів», групи «адвокатів». Кожна група по черзі має слово під час судової процедури: спочатку «прокурори», потім «адвокати» і, нарешті, «судді»... Усі інші приймають та мотивують рішення.

Юридична ситуація. «Справа про...»

Денис повертався з іменин свого однокласника, якому виповнилося 15 років. Із собою він ніс магнітофон. Поряд із будинком Дениса

наздогнав підліток у нетверезому стані. Підліток почав чіплятися до Дениса і спробував відібрати магнітофон. Денис хотів піти, хуліган вихопив ножа і почав загрожувати розправою. Денис озирнувся, сподіваючись побачити кого-небудь, і помітив палицю, яка лежала поряд. Сам того не чекаючи від себе, Денис схопив палицю: «Не підходь, уб'ю!» Але підліток, усміхаючись, наближався до нього. Тоді Денис ударив його. Хуліган впав.

Уже вдома Денис за порадою батька викликав швидку допомогу і міліцію. Виявилося, що підліток помер від удару головою об землю. Внаслідок смерті була відкрита кримінальна справа.

Кримінальний кодекс України

Ст. 36. Необхідна оборона

1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, що захищається, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом спричинення тому, хто робить шкоди, необхідної та достатньої в даній обстановці для негайного запобігання або припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

2. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися по допомогу до інших осіб або органів влади.

3. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне завдання тому, хто робить замах, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпеці посягання або обставинам захисту...

5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не притягується до кримінальної відповідальності застосування зброї або будь-яких інших засобів або предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для запобігання протиправному насильницькому вторгненню до житла або іншого приміщення, незалежно від тяжкості збитку, завданого тому, що вчинив замах.

Завдання. Проаналізуйте справу, спираючись на ст. 55 Конституції України і ст. 36 Кримінального кодексу України. Дайте відповіді на питання, використовуючи метод «Суд від свого імені»:

1. Чи скоїв Денис злочин?
2. Чи буде він нести юридичну відповідальність?

Учитель знайомить дітей з методом, кожна група отримує необхідні пам'ятки для успішної роботи, витяги з Кримінального кодексу України (ст. 36), Конституції України (ст. 55).

Учитель. Закон передбачає ще одну умову, яка виключає злочинне діяння, — *крайню необхідність*. Це незлочинне порушення законів та інтересів, що охороняються, з метою усунення небезпеки, яка загрожує особі або її правам, суспільним інтересам або інтересам держави. Діяння, вчинені у стані крайньої необхідності, хоча формально і мають ознаки злочину, але такими не вважаються й визнаються суспільно корисними.

Аналітична гра «Займи позицію»

Щоб провести цю гру, учителем за допомогою засобів масової інформації добирається актуальний приклад юридичної ситуації.

1. Ознайомитися із запропонованою ситуацією.
2. Чи необхідно застосувати покарання до правопорушника? (*При цьому учні займають відповідне місце біля стіни класу.*)
3. Обґрунтуйте свою точку зору.

Юридична ситуація

У переповненому людьми маршрутному автобусі відмовили гальма. Водій, що втратив керування, спрямував машину на кіоск та зруйнував його, при цьому пасажери не постраждали. (*Приклад крайньої необхідності*)

Учитель пропонує звернутися до документів, які допоможуть обрати або змінити позицію деяким учням.

Робота з документом

Кримінальний кодекс України

Ст. 39. Крайня необхідність

1. Не є злочином спричинення шкоди правоохоронним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі, правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам або інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці неможливо було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

2. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне спричинення шкоди правоохоронним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж запобіжна.

Після роботи з документом учитель пропонує учням зайняти місце біля стіни класу й пояснити, чому змінив(-ла) свою позицію.

Розповідь учителя

— Особа несе кримінальну відповідальність лише тоді, коли вона усвідомлює небезпеку і можливі наслідки своїх вчинків. Якщо особа внаслідок хронічного психічного захворювання (це визначається спеціальним судово-психіатричним обстеженням) не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними, вона вважається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності.

V. Закріплення нових знань та вмінь учнів

Юридичний практикум

Учні працюють парами. Кожна пара отримує завдання.

Визначте, чи наступить юридична відповідальність, і якщо наступить, то яка саме.

1. Водій автомобіля зупинився на заміській дорозі за сигналом хлопців. Дізнавшись, що потрібна допомога у транспортуванні пораненого хлопця до медичної установи, відмовився її надати. Друзі хлопця силою відібрали машину й відвезли пораненого до лікарні.

Відповідь. Хлопців не притягатимуть до кримінальної відповідальності, оскільки вони діяли у стані крайньої необхідності (Ст. 39 Кримінального кодексу України).

2. Фермер побачив, як двоє чоловіків, погрожуючи ножами, намагаються заволодіти трактором, і вистрілив зі своєї рушниці. Нападники отримали поранення.

Відповідь. Фермер, швидше за все, не притягатиметься до кримінальної відповідальності, оскільки діяв у стані необхідної оборони (Ст. 36 Кримінального кодексу України). Враховуючи груповий характер нападу та наявність холодної зброї (ножі), застосування зброї правомірне.

3. Вночі чоловік почув, як хтось намагається відкрити його двері. Господар будинку намагався переконати непрошених гостей піти. Потім він узяв рушницю і вистрілив. Коли прийшли люди, з'ясувалося, що біля дверей лежить тіло 17-річного хлопця, убитого пострілом з рушниці.

Відповідь. Згідно зі ст. 36 «Необхідна оборона» Кримінального кодексу України, господар будинку нести кримінальну відповідальність не буде.

Учитель пропонує учням, протягом 1 хвилини скласти питання з вивченої теми. Відповіді на питання — колективні. Відзначити найзмістовніше питання.

VI. Підсумок навчальної діяльності

Оцінити роботу учнів протягом заняття. Дійти висновку, що чинні в Україні норми права відповідають загальноприйнятим у світі нормам права і забезпечують права людини. Правопорушення завжди залежить від волі особи. Винна особа відповідатиме за свої свідомо вчинені дії незалежно від того, що стало причиною даного правопорушення. Якщо ж людина була позбавлена можливості вибору і діяла під тиском непереборної сили або під впливом насильства, небезпечних для неї погроз з боку інших людей, то її дії, як правило, не визнаються правопорушенням — порушниками закону у таких випадках є ті, хто застосовував насильство або погрозу.

VII. Домашнє завдання

Подумайте та дайте відповідь.

Петров, посварившись з Івановим, нацькував на нього свого собаку. Відбиваючись, Іванов кілька разів сильно ударив собаку, внаслідок чого собака помер. Петров подав позов до Іванова про відшкодування збитку, заподіяного знищенням тварини. Чи повинен суд задовольнити цей позов?

Обґрунтуйте свою відповідь.

ЗАНЯТТЯ 4

Тема. Що таке злочин і кримінальна відповідальність?

Мета: пояснити, що таке злочин і кримінальна відповідальність; ознайомити з ознаками злочину, видами кримінальної відповідальності, особливостями кримінальної відповідальності неповнолітніх; удосконалювати навички аргументувати й висловлювати альтернативні думки, ухвалювати правові рішення; виховувати розуміння невідворотності юридичної відповідальності.

Обладнання: підручник, Конституція України; витяги з Кримінального кодексу України, словник-довідник.

Основні поняття: «злочин», «кримінальне право», «кримінальна відповідальність».

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань та вмінь учнів

Гра «Дерево знань»

Умови гри: учні (кількість визначає вчитель) знімають з дерева «листочки» з питаннями, які вони самі придумали на попередньому уроці, і стисло пояснюють їх.

«Юридичний футбол»

Учитель об'єднує учнів у дві команди. Кожна команда по черзі намагається «забити гол» супернику (називають поняття, терміни, що вивчалися на попередніх уроках, а суперники дають визначення або пояснення).

Орієнтовні терміни і поняття

Правопорушення — протиправне діяння (дія або бездіяльність), що містить вину, за здійснення якої передбачена юридична відповідальність.

Юридична відповідальність — це вид державного примусу, його застосовують щодо правопорушника органи держави: порушника обмежують у певних правах, позбавляють певних цінностей.

Правомірна поведінка — поведінка, що відповідає нормам права.

Протиправна поведінка — поведінка, за якої порушуються норми права.

Винність — наявність вини особи, що вчинила правопорушення.

Крайня необхідність — заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, якщо цю небезпечку за даних обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Необхідна оборона — дії, вчинені з метою захисту охоронних законом прав та інтересів особи, яку захищають, а також суспільних інтересів і інтересів держави від посягання шляхом спричинення тому, хто робить замах, шкоди, необхідної та достатньої у даній обстановці для негайного запобігання або припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Провина — діяння (дія або бездіяльність), що порушує розпорядження норм права, але не досягає рівня суспільної небезпеки, притаманного злочинам.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Людина не народжується злочинцем, а стає ним через певні життєві обставини. Статистика свідчить, що в середовищі неповнолітніх з року в рік погіршується кримінальна ситуація. У країні засуджені понад 100 тис. підлітків, понад 500 тис. перебувають на обліку в міліції. На 10 тис. неповнолітніх припадає у середньому 129 правопорушень і злочинів. Часто підлітки вважають, що за скоєний ними злочин ніякої відповідальності не буде, оскільки вони неповнолітні. Сьогодні ми поговоримо про те, які правопорушення є злочинами та яка відповідальність передбачена за них.

IV. Вивчення нового навчального матеріалу

Учитель. Найбільш небезпечні правопорушення називаються *злочинами*. Перелік правопорушень, які вважаються злочинами, описані у Кримінальному кодексі України. Норми, котрі визначають, які діяння є злочинами та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх скоїли, розглядаються такою галуззю права, як кримінальне право.

Робота з документом

На кожну парту вчитель роздає наперед підготовлені витяги зі ст. 11 та ст. 18 Кримінального кодексу України.

Завдання

Протягом 1–2 хв. уважно прочитайте запропоновані документи й визначте ознаки злочину.

Учень, який першим виконав завдання, записує ознаки злочину на дошці.

Ознаки злочину:

- суспільна небезпека;
- протиправність;
- винність;
- караність.

Учитель стисло пояснює кожну ознаку.

Суспільна небезпека — це характерна для злочинного діяння властивість завдавати значних збитків державним, суспільним відносинам (правопорядку), що охороняються законом.

Протиправність — ознака злочину, що вказує на те, що вона завжди є порушенням закону.

Винність злочину полягає в обов'язковій наявності в особи, що його скоїла, вини у вигляді наміру або необережності.

Караність як ознака злочину виявляється в тому, що за кожен злочин законом встановлено покарання, і винна особа може бути покарана за кожне зі скоєних нею злочинних діянь.

Діаграма Віна

Метод навчає знаходити спільні та відмінні ознаки, проводити аналіз, синтез і порівняння. Учитель пропонує учням (індивідуально, малим групам, залежно від рівня підготовки) прямокутник, який складається з трьох секторів. До першої та третьої частини діаграми учні вписують індивідуальні ознаки злочинів та адміністративних порушень. У середньому секторі показують загальні ознаки.

Підготовлені шаблони діаграм, завдання, перелік ознак, що характеризують злочин та адміністративне правопорушення, роздаються учням. По закінченні відведеного на роботу часу представник групи або учень, якщо проводилася індивідуальна робота, виходить до дошки та прикріплює на шаблоні діаграми у відповідні сектори — аркуші з ознаками, усно коментуючи їх. Учитель коригує відповідь.

Завдання

Опрацювати текст ст. 11 Кримінального кодексу України й виявити спільне та відмінне у визначеннях злочину та адміністративного правопорушення, обравши й записавши номери ознак у відповідні сектори діаграми. Як підсумок роботи дайте визначення терміна «злочин».

Відмінності у визначеннях злочину (А)	Загальні ознаки (Б)	Відмінності у визначеннях адміністративного правопорушення (С)

- Протиправність.
- Наявність вини.
- Завдання збитку суспільству, іншим особам.
- Суспільна небезпека, тобто значний збиток.
- Передбачено Кримінальним кодексом.
- Караність.
- Правопорушення регулюються не єдиним законом, а нормами, які на сьогоднішній день існують в інших законах.

Відповідь: А — 4, 5; Б — 1, 2, 3, 6; С — 7.

*Кримінальний кодекс України**Ст. 11. Поняття злочину.*

1. Злочином є передбачене справжнім Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

2. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого справжнім Кодексом, але через малозначущість не становить суспільної небезпеки, тобто не завдає і не може завдати суттєвої шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі.

Злочин — це суспільно небезпечне, протиправне діяння, за вчинення якого винна особа буде покарана згідно із Кримінальним кодексом України.

Учитель. Якщо за інші правопорушення особа може нести дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову відповідальність, то за скоєння злочину настає *кримінальна відповідальність*.

Особа підлягає кримінальній відповідальності за скоєння будь-якого злочину з 16 років (ст. 22 Кримінального кодексу), а за деякі найбільш небезпечні злочини (умисне вбивство, зґвалтування, умисне спричинення тяжких тілесних пошкоджень, крадіжка, грабіж) кримінальна відповідальність встановлена з 14 років. Якщо неповнолітній вперше скоїв злочин невеликої тяжкості, за який передбачається покарання не більше двох років позбавлення волі, то його виправлення можливе без застосування покарання, він може бути звільнений від кримінальної відповідальності.

Колективна робота

Опрацювавши ст. 98 та ст. 105 Кримінального кодексу України, визначте особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

*Кримінальний кодекс України (витяг)**Ст. 98*

Щодо неповнолітніх можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) громадські роботи;
- 3) виправні роботи;
- 4) арешт;
- 5) позбавлення волі на певний термін.

Ст. 105

...Суд застосовує щодо неповнолітніх такі примусові заходи виховного характеру:

- 1) попередження;
- 2) встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, або під нагляд трудового або педагогічного колективу, а також окремих громадян на їхню вимогу;
- 4) накладення на неповнолітнього зобов'язання відшкодувати завдані майнові збитки, якщо він досяг 15-річного віку та розпоряджається майном, коштами чи має заробіток;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальних навчально-виховних установ для дітей і підлітків до його виправлення, але на термін, який не перевищує 3 років.

Робота з підручником

Основи правознавства: Підручник для 9 кл. / Під ред. І. Б. Усенко. — 2-е вид. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — С. 393.

Завдання

Опрацювати текст підручника і скласти перелік видів покарань, передбачених Кримінальним кодексом України; межі, в яких ці покарання можуть призначатися. Результати представити у формі таблиці.

Вид покарання	Межі можливого покарання	Особливості застосування щодо неповнолітніх
Штраф	Від 30 до 1 000 неоподатковуваних податком мінімумів доходів	Застосовується до 500 неоподатковуваних податком мінімумів доходів
Громадські роботи	60–240 годин	Застосовується з 16 років, 30–120 годин
Виправні роботи	6 місяців — 2 роки	Застосовується з 16 років, від 2 місяців до 1 року
Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	1–5 років	Не застосовується
Обмеження свободи	1–5 років	Не застосовується

Вид покарання	Межі можливого покарання	Особливості застосування щодо неповнолітніх
Конфіскація майна	Конфіскація майна	Не застосовується
Арешт	1–6 місяців	Застосовується з 16 років, 15–45 діб
Позбавлення волі	1–15 років	Застосовується
Довічне позбавлення волі	Довічне позбавлення волі	Не застосовується

За бажанням викликається учень до дошки, який на шаблоні виконує роботу.

Учитель коригує відповіді в разі потреби.

V. Закріплення вивченого матеріалу та набутих навичок

Метод «Акваріум»

Використовуючи метод «Акваріум», оцініть, чи мав місце злочин. Свою думку аргументуйте.

1. Іван Іванович, у минулому квартирний злодій, засуджений за крадіжку. Коли він постарішав, то відійшов від справ. Тепер він літня людина і тихо проживає у невеликій квартирі на Новорічній вулиці. Іноді, згадуючи минуле, він одягає маску, рукавички та йде на «справу». Вдень, коли всі сусіди на роботі, Іван Іванович непомітно пробирається до своєї квартири, в яку потрапляє за допомогою відмички. Там він «краде» всі найцінніші речі і непомітно залишає квартиру. У такі дні він почувається задоволеним, але одного разу сусідка побачила «лиходія» і викликала міліцію.
2. Неповнолітній Сергій, у якого хвора мама і немає батька, вирішив знайти гроші, щоб купити матері ліки. Він заліз до квартири сусідів та взяв у них стільки грошей, скільки необхідно було на ліки. Сусід повернувся раніше додому і викликав міліцію. Сергія затримали.

Метод «Акваріум» — ефективний для розвитку вміння проводити дискусію. Учні об'єднуються у дві групи. Кожна група отримує завдання та необхідну інформацію для його виконання. Одна з груп сідає в центр класу, утворюючи коло. Учні цієї групи обговорюють запропоновану проблему:

- один з групи читає ситуацію вголос;
- група обговорює її в ході дискусії;
- ухвалюється загальне рішення.

На це відводиться 3–5 хвилин. Учні другої групи не втручаються в обговорення, а тільки спостерігають за ходом дискусії та відзначають тих учасників дискусії, які були активними, толерантними, доречно наводили факти та аргументи на захист своєї думки.

Після цього місце в «акваріумі» займає друга група. Наприкінці цієї роботи діяльність кожної групи та кожного учня обговорюється всім колективом.

VI. Підсумок заняття

Учитель відзначає роботу кожного учня, допомагає дійти висновку, що знання певних законів, норм поведінки у суспільстві, усвідомлення власної відповідальності й формування правової свідомості зобов'язує та допомагає утримуватися від порушення правил поведінки, а значить, загалом, сприяє побудові правової держави.

VII. Домашнє завдання

Напишіть есе-роздум на тему «Результат злочину».

СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

А

Адвокат — юрист, призначення якого полягає в наданні у випадках і в порядку, передбачених законодавством, юридичної допомоги громадянам та організаціям та представленні захисту в суді.

Адміністративна відповідальність — застосування уповноваженим органом чи посадовою особою адміністративного стягнення до особи, яка вчинила правопорушення, що за своїм характером не тягне за собою відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності відповідно до КпАП.

Адміністративне затримання — примусове короткочасне обмеження особистої свободи осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою запобігання шкідливим наслідкам, забезпечення дальшої відповідальності правопорушника.

Адміністративне право — це галузь права (сукупність правових норм), яка з метою реалізації завдань і функцій держави регулює суспільні відносини управлінського характеру, які формуються у сфері виконавчої і розпорядчої діяльності органів

виконавчої влади, внутрішньоорганізаційної діяльності інших державних органів, а також в процесі здійснення громадськими організаціями, їх органами зовнішніх юридично владних повноважень.

Адміністративне правопорушення — протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КАП).

Адміністративні стягнення — захід відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративний проступок, а також попередження вчинення нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Арешт (взяття під варту) — запобіжний захід, що застосовується у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до шести місяців (ст. 60 КК).

Б

Батьківські права та обов'язки — особисті і майнові права та обов'язки, що їх закон надає батькам (батькові й матері) для забезпечення належного виховання і матеріального утримання дітей, а також захисту їхніх прав та інтересів.

Бездіяльність — злочинна, суспільнонебезпечна, усвідомлена, вольова, пасивна поведінка особи, тобто невиконання особою покладеного на неї обов'язку діяти певним чином під загрозою кримінальної відповідальності.

Безпосередня демократія — сукупність форм прямого волевиявлення громадян у питаннях державного і суспільного життя; безпосереднє здійснення волі громадян в окремих галузях управління державою і суспільством.

В

Відповідальність неповнолітніх — встановлена законодавством України юридична відповідальність молодих людей, які не досягли 18 років, за вчинені ними правопорушення.

Виконавець — (у кримінальному праві) — особа, що безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин; (у споживчому праві) — підприємство чи людина, які виконують роботи або надають послуги.

Вибори — визначений Конституцією України спосіб формування представницьких органів законодавчої влади та органів самоврядування.

Виконавча влада — одна з гілок державної влади, якій делеговано сукупність повноважень з управління державними справами (контрольні, розпорядчі тощо) і на яку покладається функція виконання законів, що приймаються законодавчою владою.

Вина — психічне ставлення об'єкта права до здійснюваних ним діянь чи бездіяльності та їх наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Виробники — фізичні особи, підприємства чи організації, які виробляють товари для реалізації.

Вирок — рішення, винесене судом у результаті судового розгляду кримінальної справи, яке встановлює винність чи невинність підсудного, міру покарання винному, а також інші правові наслідки винності чи невинності підсудного.

Власність — історично зумовлена суспільна форма володіння матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі взаємовідносини між людьми в процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Власник — громадянин або юридична особа, якій належить право володіння, користування й розпорядження майном у межах, визначених законом.

Володіння — фактичне, законне перебування майна у конкретної фізичної або юридичної особи.

Г

Галузі права — система юридичних норм, що регулюють певну сферу суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Гіпотеза — складова частина норми права, що визначає умови, за наявності яких суб'єкти права повинні здійснювати свої права та обов'язки, визначені в диспозиції цієї норми.

Громадські організації — добровільні об'єднання людей, утворені для досягнення їхніх особистих або громадських цілей, які діють на засадах самофінансування, самоврядування і самоокупності.

Громадянство — необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав та обов'язків

Громадянин — особа, яка перебуває в юридичному взаємозв'язку з певною державою.

Громадянство України — постійні правові взаємовідношення особи та Української держави, які знаходять свій вияв у їхніх взаємних правах та обов'язках.

Д

Демократія — організація та функціонування державної влади на засадах визнання джерелом державної влади народу, забезпечення прав громадян, участі народу в управлінні державою.

Державна мова — визнана Конституцією або законом офіційна мова держави, обов'язкова для використання в законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо.

Державна символіка — засіб ідентифікації суверенної держави і суб'єкта влади в системі внутрішніх і міжнародних правових відносин. Державна символіка являє собою сукупність конституційно закріплених, законних, образних чи музичних символів, що юридично уособлюють державу.

Державна формавласності — одна з форм власності, суб'єктами розпорядниками якої є органи державної влади країни та її суб'єктів.

Державна служба зайнятості — уповноважений орган, створений для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки та перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян.

Дієздатність — закріплена законом здатність суб'єктів права (людей, їхніх об'єднань або спільнот) дотримуватися своїми діями своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Дитина — людина, яка не досягла дорослого віку (18 років).

Диспозиція — складова частина норми права, що визначає власне правила поведінки, згідно з якими дозволяється, забороняється, рекомендується проведення певних дій.

Договір — угода двох або більше сторін, що базується на рівності сторін.

Договір дарування — безоплатна передача однією стороною (дарувальником) іншій стороні (обдарованому) з її згоди майна у власність (ст. 717 ЦК).

Договір купівлі-продажу — договір, за яким одна сторона (продавець) зобов'язується передати майно (річ, товар) у власність іншій стороні (покупцеві), яка має прийняти майно і сплатити за нього певну грошову суму (гл. 54 ЦК).

Договір найму (оренди) — цивільний договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк (ст. 759 ЦК України).

Договір позики — цивільний договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальникові) у власність або оперативне управління гроші або речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду якості (ст. 827 ЦК).

Досудове (попереднє) слідство — основна форма попереднього розслідування, яка являє собою врегульовану нормами кримінально-процесуального закону діяльність слідчого. Досудове слідство пов'язане зі збиранням, перевіркою та оцінкою доказів з метою всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин злочину, винності конкретних осіб у скоєнні злочину та інших обставин, які мають значення для якісного вирішення кримінальної справи.

Е, Є

Економічні права — група прав, що стосуються людини, як учасника господарського життя.

Єдине громадянство — встановлений Конституцією країни єдиний правовий статус наявності у громадянина держави виключно одного громадянства.

З

Закон — правовий акт вищого представницького органу державної законодавчої влади або самого народу, що регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, втілює основні права людини та інші загальнолюдські цінності і має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Законодавча влада — складова частина владних структур України, основною функцією якої є законотворчість та організація контролю за дотриманням чинного законодавства усіма структурами держави, об'єднаннями громадян та громадянами.

Заповіт — розпорядження громадянина на випадок смерті про належне йому майно (у т. ч. гроші, цінні папери), зроблене у встановленій законом формі.

Заробітна плата — винагорода, обчислена, як правило, у грошовому вираженні, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Затримання — у кримінальному процесі короткочасна міра примусу, що застосовується до особи, яка підозрюється у скоєнні злочину, з метою з'ясування її причетності до злочину і вирішення питання про застосування до нього запобіжного заходу — взяття під варту.

Захисник — особа, яка обстоює на суді інтереси обвинуваченого.

Звичай — правило поведінки людей, що склалося в процесі їх співжиття внаслідок тривалого його застосування.

Злочин — передбачений кримінальним законом суспільно небезпечний вчинок, що посягає на суспільні відносини, які охороняються законом (ст. 11 КК).

I

Іноземці — особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України.

Інтелектуальна власність (скорочено «ІВ», англ. *intellectual property*) — у найширшому розумінні означає закріплені законом права на результат інтелектуальної діяльності в промисловій, науковій, художній, виробничій та інших галузях.

К

Кодекс — єдиний законодавчий акт, в якому систематизовано норми, що належать до певної галузі (інституту) права чи законодавства.

Колективний договір — двостороння угода, що укладається профспілковим комітетом за уповноваженням трудового колективу з власником або уповноваженим ним органом.

Конституція (лат. *constitutio* — установа, устрій, порядок). Основне сучасне значення цього слова — основний державний документ (*закон*), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян, на який, як правило, спираються інші закони держави.

Конституція України — Основний Закон України, що визначає її державний та суспільний лад, правову систему, проголошує і закріплює основні права та обов'язки громадян, окреслює компетенції і повноваження законодавчої, виконавчої та судової влади, конституційні права та свободи.

Конституційні обов'язки — це різновид юридичних зобов'язань, продиктована законодавством міра необхідного, обов'язкового

поводження людини. Конституційні обов'язки визначають обов'язкове (бажане) для всіх громадян і суспільства поведіння людини і громадянина в державно-правовій і соціальній сферах, зміст яких зафіксовано в конституції.

Крайня необхідність — дія, що хоч і підпадає під ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, але вчинена у стані, коли інші дії були неможливими, для усунення небезпеки інтересам держави, громадським інтересам, особі чи правам людини (ст. 39 КК).

Кримінальна відповідальність — вид юридичної відповідальності, основним змістом якої є покладання на винного примусового обов'язку зазнати у встановленому законом порядку державного осуду його особи, а також у випадку призначення понести передбачене кримінальним законом покарання.

Кримінальна міліція у справах неповнолітніх — підрозділ міліції, до обов'язків якого входить запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, припинення й розкриття злочинів, скоєних неповнолітніми, розшук неповнолітніх, які залишили сім'ї та ін.

Кримінальне право — система встановлених Верховною Радою України норм, які визначають підстави і принципи кримінальної відповідальності, а також встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчиняють.

Кримінальне покарання — засіб державного примусу, що застосовується судом із винесенням вироку щодо особи, яка вчинила злочин.

Культурні права — група прав, що містять право на навчання та участь у культурному житті.

М

Майнові відносини — певне коло суспільних відносин з приводу матеріальних благ.

Майнові права — цивільні права, об'єктом яких є майнові блага: право власності, права, що випливають із зобов'язань, майно і права авторів і винахідників, права на спадкоємство.

Міліція — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Мораль — система загальних правил поведінки людини (соціальних норм), заснованих на критеріях добра і зла, порядності і непорядності, справедливості і несправедливості.

Н

Недієздатність — нездатність суб'єкта права внаслідок малого віку, душевної хвороби чи недоумства здійснювати своїми діями суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Необхідна оборона — дія, що хоча й підпадає під ознаки злочину, але вчинена у стані, коли уникнути її було неможливо (під час захисту інтересів держави, громадських інтересів, особи чи прав того, хто обороняється, або іншої людини від суспільно небезпечного посягання) уникнути заподіяння шкоди особі, що посягає на вищезазначені об'єкти, якщо при цьому не було допущено перевищення межі необхідної оборони (ст. 36 КК).

Неповнолітні — особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років).

Неправомірна поведінка — вчинки (діяння), які суперечать приписам правових норм або основним принципам права певної держави.

Норми права — формально обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною і примусовою діяльністю.

Нормативно-правовий акт — письмовий документ правотворчого органу, який містить юридичні норми.

Нотаріус — посадова особа, на яку покладено обов'язок посвідчувати безперечні права й факти, що мають юридичне значення, а також виконувати інші нотаріальні дії з метою надання цим правам і фактам юридичної вірогідності.

О

Обвинувачений — особа, стосовно якої є достатньо доказів, що вказують на скоєння нею злочину (ст. 131 КПК).

Об'єднання громадян — добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для соціальної реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Обов'язок (юридичний) — передбачені правом міра й вид необхідної поведінки суб'єкта.

Об'єкт злочину — суспільні відносини, проти яких спрямовано злочин.

Об'єкт правовідносин — певне особисте або соціальне благо, для здобуття й використання якого встановлюються взаємні юридичні права та обов'язки суб'єктів.

Опіка — правова форма захисту особистих майнових і немайнових інтересів неповнолітніх, які не досягли 14 років.

Освіта — основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Особа — людина як суб'єкт, що має індивідуальні інтелектуальні та інші ознаки й усвідомлює себе членом спільноти таких же суб'єктів.

Особисті немайнові відносини — в цивільному праві відносини, пов'язані з майновими (наприклад, права автора на результати інтелектуальної праці в царині науки, літератури, мистецтва тощо) та відносини, не пов'язані з майновими (приміром, право особи на честь, гідність, ім'я, листування тощо).

Особисті немайнові обов'язки подружжя — врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, що перебувають у шлюбі.

Особисті немайнові права — цивільні права особи, об'єктом яких є блага, що позбавлені майнового змісту, проте нерозривно пов'язані з суб'єктом права, визнані державою та потребують правової охорони (ім'я, авторське ім'я, честь і гідність, життя і здоров'я, тілесна недоторканість тощо).

Особисті (громадянські) права — група прав, що стосуються охорони приватного життя особистості, її свободи, безпеки і власності.

П

Підзаконні акти — нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до закону й на його виконання.

Підозрюваний — особа, затримана за підозрою у скоєнні злочину; особа, стосовно якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Підприємницька діяльність — самостійна, ініціативна, систематична на власний ризик діяльність суб'єкта з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг і заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Підсудний — особа, яка була притягнута до участі у справі як обвинувачена після віддання її до суду.

Піклування — правова форма захисту особистих і майнових прав та інтересів неповнолітніх віком від 14 до 18 років.

Позов — звернення зацікавленої або іншої уповноваженої на те особи до суду з проханням про розгляд спору і захист суб'єктивних прав.

Покарання — міра державного примусу, що застосовується тільки судовими органами до осіб, які скоїли злочин. Виражається у позбавленні певних, належних цій особі, благ.

Політичні права — група прав, що ними користується людина, як учасник громадського життя і які пов'язані з участю громадян у виконанні та контролюванні влади.

Права людини — певні можливості, які необхідні для існування та розвитку людини в конкретних історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем (економічним, духовним, соціальним) розвитку людства і мають бути законними й рівними для всіх людей.

Правило — певне положення, в якому відображено взірець діяльності або поведінки людини.

Право — (об'єктивне юридичне) — система загальнообов'язкових правил фізичної поведінки — соціальних норм, встановлених або санкціонованих державою, які виражають волю певної частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на врегулювання суспільних відносин відповідно до цієї волі та забезпечуються державою.

Право власності — система правових відносин, які закріплюють та охороняють належність матеріальних та духовних (інтелектуальних) благ певним особам чи колективам, передбачають обсяг і зміст прав власника по відношенню до належного майна або іншого блага, способи і межі здійснення цих прав.

Право володіння майном — фактичне володіння речю, що створює для власника можливість безпосереднього впливу на неї.

Право розпорядження майном — сукупність правових норм, за допомогою яких закріплюється можливість визначити юридичну чи фактичну долю речі (майна).

Правові відносини — врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та обов'язків.

Правомірна поведінка — вчинки (діяння), які не суперечать приписам правових норм або основним принципам права певної держави.

Правопорушення — протиправне, винне діяння делікатоздатного суб'єкта, яке є особистісно або суспільно шкідливим чи небезпечним.

Правовий статус особи — сукупність закріплених у законах та інших правових актах прав, свобод та обов'язків особи, а також гарантій, які забезпечують їх повне і безперешкодне здійснення, захист та поновлення.

Правовий статус громадянина — правове положення в суспільстві людини, що володіє громадянством даної держави.

Правовий статус іноземців та осіб без громадянства — правове становище в суспільстві людини, що не є громадянином даної держави або є особою без громадянства.

Правоохоронні органи — система державних та уповноважених державою громадських формувань, основною функцією яких є боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями.

Представницька демократія — демократія, в якій право приймати рішення громада реалізує через обраних нею представників, які повинні відстоювати інтереси тих, хто їх обрав.

Презумпція невинуватості — правовий принцип, за яким щодо особи, яка підозрюється у скоєнні злочину, припускається невинність до того часу, поки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому законодавством і встановленому вироком суду, що набрав чинної сили.

Приватна власність — форма власності, за якої засоби виробництва, продукти праці, інші предмети належать окремим приватним особам або їхнім групам.

Пряма (безпосередня) демократія — спосіб здійснення влади через безпосереднє волевиявлення народу, певної соціальної групи.

Р

Рівноправність — юридичний, зокрема конституційний, порядок, за якого всі однойменні суб'єкти права, насамперед громадяни, мають рівні юридичні права, незважаючи на вік, стать, расову приналежність, національність, політичні або релігійні переконання, соціальний, майновий стан і т. ін.

Робітник — дієздатна фізична особа, що досягла 16 років і працює за наймом.

Роботодавець — окремий підприємець або уповноважений ним особи, адміністрація підприємства, що надає роботу найманим робітникам.

Робочий час — термін, протягом якого працівники відповідно до правил внутрішнього розпорядку зобов'язані виконувати трудові обов'язки, передбачені трудовим договором.

С

Самоврядування — система організації населення областей та районів для здійснення певних функцій самостійного управління територіями у межах, визначених загальнодержавним законодавством.

Свідок — кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ст. 68 КПК).

Свободи людини — закріплена в конституції чи іншому законодавчому акті можливість певної поведінки людини (наприклад, свобода слова, свобода віросповідання) і т. ін.).

Сім'я — первинна клітинка громадянського суспільства, в якій реалізується дітородна, виховна та інші функції суспільного життя; союз людей, заснований на добровільному й рівноправному шлюбі.

Сімейне право — галузь права, норми якої регулюють особисті і майнові відносини, що впливають зі шлюбу та належності до сім'ї.

Скарга — звернення в усній чи письмовій формі до офіційного органу чи службової особи з приводу порушень інтересів громадян, що охороняються законом.

Слідчий — посадова особа органів прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, призначена у встановленому законом порядку і наділена функцією провадження попереднього розслідування (ст. 32 КПК).

Склад злочину — сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Соціальні права — група прав, що зобов'язують державу до забезпечення умов гідного рівня життя, охорони здоров'я і соціального забезпечення.

Спадкування — перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкодавець — померла особа, що передала майно у спадок спадкоємцеві, тобто людині, що отримує спадок та всі права та обов'язки, пов'язані з цим майном.

Спадкоємець — особа, визначена законом або розпорядженням заповідача (у заповіті) набувачем майна спадкодавця в разі його смерті або оголошення померлим.

Співбесіда — детальне особисте знайомство керівництва підприємства з особою, що має намір працевлаштуватись. Вона може бути попередньою (з начальником відділу кадрів або менеджером з персоналу) і вирішальною (з керівником відділу, в якому ви будете працювати, чи з керівником підприємства).

Споживач — людина (фізична особа), яка купує, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

Стягнення — примусовий захід, міра відповідальності, яка застосовується, як правило, за вчинення правопорушення.

Суд — державний орган, що має повноваження здійснювати правосуддя (захистити права і свободи людини і громадянина; визнати особу винною, призначати за провину міру покарання тощо).

Судове слідство — у кримінальному процесі основна частина судового розгляду, в якій суд за участі підсудного, прокурора, захисника, потерпілого тощо досліджує докази, зібрані під час досудового розслідування й надані суду учасниками судового розгляду або зібрані самим судом.

Суддя — посадова особа, обрана у встановленому законом порядку до складу судового органу. (ст. 32 КПК).

Судова влада — одна з трьох гілок влади в демократичній державі, основною задачею якої є здійснення правосуддя.

Судова процедура — встановлений законом порядок, відповідно до якого у процесі судочинства послідовно здійснюються певні дії, обговорюються та вирішуються судові справи.

Т

Територіальна громада — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Трудове право — галузь права, що регулює суспільні відносини, які виникли у зв'язку з використанням найманої праці громадян, державних, колективних, кооперативних та громадських організацій.

Трудові відносини — врегульовані законодавством, а також колективними трудовими договорами відносини, що виникають у зв'язку з трудовим процесом у суспільному виробництві.

Трудовий договір — угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, відповідно до якої працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, підпорядковуватися внутрішньому трудовому розпорядку, власник зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

У

Усиновлення — прийняття всиновлювачем до своєї сім'ї особи на правах дочки або сина, встановлене на підставі рішення суду.

У синовлювачі — повнолітня дієздатна особа, що старша, ніж всиновлена дитина, не менш ніж на 15 років, подружжя або, за рішенням суду, особи, що проживають сім'єю, які приймають до своєї сім'ї особу на правах дочки або сина.

Ф

Фізична особа — окрема людина, яка є суб'єктом права.

Ц

Цивільно-правова угода — волевиявлення двох і більше сторін, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення взаємних цивільних прав і обов'язків.

Цивільне право — галузь права, норми якої регулюють майнові і пов'язані з ними немайнові особисті відносини

Ш

Шлюб — добровільний, рівноправний, укладений у порядку, встановленому законом, союз жінки і чоловіка, спрямований на створення сім'ї.

Ю

Юридична відповідальність — закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали.

Юрист — спеціаліст з юридичних (правових) питань, у галузі юридичних (правових) наук.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Література

1. *Акопян А. Г., Акопян Т. Г.* Матеріали к курсу «Основи українського государства и права». — Артемида, 1993.
2. *Аверьянов В. Б.* Органи виконавчої влади в Україні. — К., 1997.
3. *Беккариа Ч. О.* О преступлениях и наказаниях. — М., 1996.
4. *Боровик І. В.* та ін. Основи держави і права: Методичні рекомендації для абітурієнтів. — К., 1993.
5. *Бурчак Ф. Г.* Президент України. — К., 1997.
6. *Взаємодія* Верховної Ради України, Президента України та Кабінету міністрів України в умовах конституційних змін // Автори-упорядники: В. Тимошук, О. Струц. — 2006.
7. *Висновок* Центру політико-правових реформ, щодо проблеми контрасигнації актів Президента України (28 вересня 2006 р.) // [www/pravo.org.ua](http://www.pravo.org.ua)
8. *Грошевий Ю. М., Марочкін І. Є.* Органи судової влади в Україні. — К., 1997.
9. *Дрожжина С. В.* Основи правознавства: Наочний довідник. — Х.: Ранок, 2006.
10. *Дрожжина С. В.* Основы правоведения. 50 конспектов уроков по программе Министерства образования и науки Украины: Учебное пособие. — Донецк, 2001.
11. *Енгельс Ф.* Походження сім'ї, приватної власності і держави. — К., 1990.
12. *Ефективна публічна адміністрація* (довідник міністрів) // Автори-упорядники: І. Коліушко, В. Тимошук. — К., 2006. — 32 с.
13. *Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 08.12. 2004.*
14. *Зуб І. В., Стичинський Б.С., Грицак І. А.* Трудове право. — К., 1996.
15. *Історія держави і права України: Хрестоматія.* — К., 1996.
16. *Кампо В. М.* Місцеве самоврядування в Україні. — К., 1997.
17. *Коментар до Конституції України.* — К., 1996.
18. *Конституція України* // Відомості Верховної ради України. — 1996. — № 30, ст. 41, зі змінами внесеними згідно із Законом №2222-IV (2222-15) від 08.12.2004 // Відомості Верховної Ради. — 2005. — № 3. — С. 44.
19. *Котюк В. О.* Основи держави і права: навчальний посібник. — К., 1995.
20. *Кривенко Л. Г.* Верховна рада України. — К., 1997.
21. *Маляр І. В.* Основи правознавства: Навчальний посібник. — 2-ге видання, доп. і перероб. — Харків, 2002.

22. Мироненко О. М. Історія Конституції України. — К., 1997.
23. Михайленко О. Р. Основи держави і права: Навчальний посібник. — К., 1997.
24. Нартов В. В. Изучаем Конституцию Украины. Пособие для школ, лицеев, гимназий. — Харьков, 1996.
25. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. — К., 2007.
26. Пометун О. І., Ремех Т. О., Гейко І. М. Практичне право: Навч. посібник. — К., 2006.
27. Популярна юридична енциклопедія. — К., 2002.
28. Права человека в современном мире. — Донецк, 1995.
29. Правознавство: Навч. посібник / За заг. ред. В. П. Пастухова. — К., 2006.
30. Реформа місцевого самоврядування: проблеми внесення змін у Конституцію // Вибори і демократія. — 2005. — № 3. — С. 17.
31. Тодоров И. Я., Дрожжина С. В. Основы государства и права. — Донецк, 2004.
32. Фібула М. М. Правове виховання учнів. — К., 1997.
33. Хрестоматія з правознавства: Навч. посібник / Уклад. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. — К., 2003.

Інтернет-ресурси з правової тематики

Адреса веб-сайту	Назва Інтернет-ресурсу
www.president.gov.ua	Президент України
www.rada.gov.ua	Верховна Рада України
www.kmu.gov.ua	Кабінет Міністрів України
www.ccu.gov.ua	Конституційний суд України
www.scourt.gov.ua	Верховний суд України
www.arbitr.gov.ua	Вищий господарський суд України
www.ombudsman.kiev.ua	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
www.rainbow.gov.ua	Рада національної безпеки та оборони України
www.minjust.gov.ua	Міністерство юстиції України
www.vru.gov.ua/	Вища рада юстиції України
www.gp.gov.ua	Генеральна прокуратура України
www.cvk.gov.ua	Центральна виборча комісія України
www.uba.ua	Асоціація правників України
www.pravosud.org.ua	Українське правосуддя
www.nplu.kiev.ua	Національна парламентська бібліотека України

Адреса веб-сайту	Назва Інтернет-ресурсу
uamedia.visti.net/golos www.golos.com.ua	Газета «Голос України»
uamedia.visti.net/uk www.kmu.gov.ua www.advertising.ua	Газета «Урядовий кур'єр»
pravo.biz.ua chitalka.info www.aau.edu.ua libr.org.ua	Електронна бібліотека з правознавства
www.pravo.org.ua www.cprr.info eu.prostir.ua	Центр політико-правових реформ
chitalka.info/ zakladka.org.ua books.edu.lviv.ua www.studentbooks.com.ua	Електронні підручники онлайн. Право
www.uapravo.org www.fursa.org	Правовий журнал
www.dtkk.com.ua www.nau.kiev.ua	Нормативно-правові акти України — законодавство для практиків
www.cmlaw.cjm.ua	Юридична кампанія «Чечель, Мадлаєв та партнери»
www.uba.ua www.pravoved.com.ua	Спеціалізований ресурс для правників
www.lawyer.org.ua/ www.zakon.org.ua	Корпорація «Юриспруденція онлайн»
www.legality.kiev.ua	Інститут проблем законодавства
www.idei.by/ua/poisk	Інститут проблем законодавства ім. Ярослава Мудрого
gska2.rada.gov.ua	Інститут законодавства Верховної ради України
www.khpg.org www.helsinki.org.ua	Харківська правозахисна група
www.rybor.8m.com	Судові проблеми (інформація про судову систему, як поводитися в суді, як написати скаргу до Європейського суду з прав людини)
www.pension.kiev.ua www.refine.org.ua www.npf-dnister.com	Пенсійне забезпечення в Україні
zakon.rada.gov.ua/cgi-bin www.nau.kiev.ua www.ccu.gov.ua	Правовий захист. Рішення Конституційного суду України

Адреса веб-сайту	Назва Інтернет-ресурсу
www.upravo.org	Upravo. Сайт корисної правової інформації: методичні матеріали, закони, юридичні консультації тощо
whoiswho.com.ua	«Хто є хто в Україні». Сайт пропонує необхідну контактну інформацію про органи державної влади. Надається довідкова інформація з номерами телефонів, адресами, біографіями чиновників тощо
www.helsinki.org.ua	Українська Гельсінська спілка з прав людини
www.u21.org.ua	Юрист 21 століття
www.accent.kiev.ua	Політична та економічна інформація про Україну
home.skif.net	Донецька школа прав людини
www.uapp.net	Українська правнича фундація

Навчальне видання

Серія «12-річна школа»

БІЗБІЗ Тетяна Олександрівна
БОНДАРЕНКО Яна Геннадіївна
КОВАЛЬ Вікторія Олексіївна
ЧАБАН Любов Григорівна
Карп'юк Інна Анатоліївна

УСІ УРОКИ
«ПРАВОВИЗНАВСТВО. ПРАКТИЧНИЙ КУРС»
9 клас

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*
Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедєва*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 22.04.2009. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 16,0. Замовлення № 9-05/18-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2911 від 25.07.2007 р.